

motrišta

ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA • SRPANJ - LISTOPAD 2017 • ISSN 1512-5475
Časopis Motrišta referiran je u Central and Eastern European Online Library /Frankfurt am Main/ - <http://www.ceeol.com>

96-97

Andrić, Arapović, Brkić
Milinković, Brkić Vučina,
Gavran, Grubišić, Jovanović,
Jukić Bandić, Kljajo-Radić,
Lovrenčić, Lovrić, Ljubić,
Marinović, Najev, Naletilić,
Nedić, Nekić, Ostojić, Pehar,
Pešorda, Pilj, Pupić, Rimac,
Sivrić, Šetka

motrišta

BR. 96-97, ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA

Utemeljitelj i nakladnik: Matica hrvatska Mostar
Sunakladnik: Hrvatska akademija za znanost i umjetnost u Bosni i Hercegovini
Realizacija i distribucija: *Zdravo društvo* Mostar
Za nakladnike: Ljerka OSTOJIĆ i Jakov PEHAR
Glavni urednik: Josip MUSELIMOVIĆ
Odgovorna urednica: Ljerka OSTOJIĆ
Tajnica: Vanja PRUSINA
Uredništvo: Mladen BEVANDA, Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ, fra Ante MARIĆ,
Dragan MARIJANOVIĆ, Šimun MUSA, Mira PEHAR, Božo ŽEPIĆ
Lektura i korektura: Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ
Grafičko oblikovanje: SHIFT kreativna agencija, Mostar
Telefon/faks: +387 36 323 501
E-mail: motrista@tel.net.ba
Adresa: Ulica kralja Zvonimira b.b., 88000 Mostar
Žiroračuni: 338 100 220 201 2542 UniCredit Bank d.d. Mostar
161 02 000 115 000 30 kod RAIFFEISEN BANK BiH
Upлата iz inozemstva: UniCredit Bank d.d. Mostar
SWIFT UNCR BA 22
IBAN: BA 39 338 060 481 699 95 75
Cijena: 10 KM, dvobroj 20 KM, za inozemstvo dvostruko

Mišljenjem Federalnog ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa br. 08-91-4/97. od 3.3.1997. glasilo Motrišta upisano je u evidenciju javnih glasila pod br. 661 i oslobođeno plaćanja poreza na promet proizvoda.

motrišta

BR. 96-97 ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA

Kazalo

književna radionica

Vera ARAPOVIĆ: Tanka, kosa, uspravna...	7
Mato NEDIĆ: Jedan sat u školi za muškarce	8
Suzana RIMAC: Prijateljstvo	14
Krunoslav ŠETKA: Poslovni smiješak	18
Tomislav NAJEV: Pjesma	21
Miroslav PILJ: Tren	22
Tomislav PUPIĆ: Treptaj prvi	25

učilište

prof. dr. sc. Mirna BRKIĆ VUČINA: Prilog proučavanju etnofilološke tradicije Hrvata podrijetlom iz Bosne i Hercegovine u Sloveniji	27
Ivana MARINOVIĆ: Povijesne i etnološke predaje o osmanskoj vladavini u širokobriješkom kraju	42

mozaik

Ivan SIVRIĆ: Tko su Kroatani, bijeli Indijanci	55
Miro NALETILIĆ: Zarobljeni u vremenu	59

čitaonica

Marina KLJAJO-RADIĆ: Krilnim letom naklonjenim muzama	63
prof. dr. sc. Ljerka OSTOJIĆ: Škola za život	68
Zdravko GAVRAN: Suvremena ženska hagiografija u vrtlogu (prošlostoljetne) hrvatske povijesti	70
Ivo Mijo ANDRIĆ: Pjesma će nas održati	75
Mato NEDIĆ: Skupljač rasutih zrnaca istine	81
Vinko GRUBIŠIĆ: Roman pisan spontanom, bogatim, a opet svakodnevnim jezikom . .	83
Fabijan LOVRIĆ: Aforizmi – oruđe za buđenje svijesti	87
Damir PEŠORDA: Doprinos Anite Martinac hrvatskoj književnosti.	91
Željka LOVRENČIĆ: Slavljenje života	94
Milena JUKIĆ BANDIĆ: Razigrana priča o umiljatom mačku	96
Marinko JOVANOVIĆ: Ozbiljan prilog hrvatskoj esejistici u Bosni i Hercegovini	98

intervju

Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ: Julijana Matanović: <i>Zaborav je najbolja zaštita, ali se svojim pisanjem borim protiv toga</i>	103
---	-----

ljetopis

Franjo LJUBIĆ, akademik, prof. emeritus: Prilozi za <i>Povijest Hrvatske Republike Herceg-Bosne</i>	107
Nevenka NEKIĆ, prof.: Integracija ili dezintegracija Europske unije – paneuropski odgovor i perspektive integracije u Jugoistočnoj Europi, četvrt stoljeća poslije	133
Mira PEHAR: Kronika kulturnih događanja u Mostaru srpanj – kolovoz 2017.. . . .	139

Vera ARAPOVIĆ

Tanka, kosa, uspravna...

Ispisali smo svoje
živote na nepredvidljivoj
tajanstvenoj ploči
postojanja.

Učili smo: tanka, kosa
uspravna, krug...
čista i jedostavna
značenja.

O krivudavim, zaobilaznim
mračnim i
tajnim putovima ništa nisu
rekli.

A valjalo je izabrati!

Evo listamo ispunjenu
knjigu iznevjerenih svjetonazora, lažnih
prijateljstava, prohujalih
ljubavi, lutanja, traženja...

O, i radosti, rijetkih blještavih
ushićenja, nada bez pokrića!

Tanka ili kosa? Sad se
više
ništa ne da
ispraviti.

Jedan sat u školi za muškarce

Škola je bila prostrana zgrada, udaljena od središta grada i buke koja to središte svakodnevno ispunja. Bila je okružena visokim drvećem koje joj je u vrućim danima pružalo blagotvornu sjenu. Ipak, nije bila tamna, kako bi se moglo očekivati, nego svijetla i prozirna, zato što je drveće koje je oko nje zasađeno bilo znalački raspoređeno tako da ništa ne oduzme njezinoj ljepoti i svrsi, nego da joj pridoda skladnost i privlačnost.

Kada je već završio početne škole u Rimu u koje ga je otac poslao kako bi stekao potrebnu pismenost i izvrsnost u svim vještinama koje su jednome mladiću potrebne, Kvint Horacije Flak upućen je o državnome trošku u Atenu kako bi se na izvorištu napojio snagom grčkoga duha, kako bi znanja stečena u Rimu oplemenio i produbio pa se, tako obogaćen, vratio u središte svijeta i bogatstvo koje je stekao podijelio s onima koji čeznu za napretkom rimske države.

Napuštajući prije puno godina rodnu Apuliju da bi došao u Rim, Horacije je mogao osjećati tugu zbog rastanka s ocem, zbog napuštanja polja svoje mladosti. Ta se tuga ipak miješala s radošću što će upoznati grad o kojemu svi pričaju hvaleći ga, što će, dolaskom u Rim, otvoriti vrata u novi svijet, u život kakav ni on, a ni njegovi vršnjaci koji ostaju u Apuliji nisu poznavali. Osjećao se ponosnim što je njegov otac, nekadašnji rob, imao toliko novca da ga je mogao poslati u najbolje škole, ali i još više što je spoznao da bez dobre naobrazbe nema napretka za društvo u cjelini. Došao je u Rim s očima otvorenim za dobro i zlo i sa srcem spremnim da ih razluči.

Kada je određeno da će on, zbog izvrsnosti koju je pokazao u rimskoj školi, školovanje nastaviti u Ateni, tada nije bilo u njegovome srcu žaljenja ni za čim: ni za tim što napušta Rim i prijatelje, ni za ocem koji se ponosio sinom što je opravdao njegovo povjerenje i ispunio njegove nade. Tada je Horacije bio odrastao čovjek, željan putovanja i pustolovina, otvoren za upoznavanje novih ljudi i neviđenih krajeva, a nadasve željan da u samoj matrici europske kulture, tamo gdje je ona začeta, gdje se razvijala i odakle je rođena, živi onako kako žive Grci, da govori njihovim jezikom, čita slasna djela njihovih pjesnika i o njima raspravlja. Kao mladić, sanjao je i o tome da pronade iskreni zagrljaj poštene Grkinje i doživi ljubav koja će ga nadahnuti i život mu učiniti ispunjenim.

Prispjevši na grčku obalu Horacije je duboko udahnuo taj novi zrak koji mu je pluća napunio svježinom, a onda je koraknuo na kopno kojim su nekada kročili oni ljudi čija je djela iznimno cijenio.

*

Škola je bila dobro opremljena, a što je najvažnije, imala je izvrsne učitelje. Badava su sva učila i uzalud postoje bogato opremljene školske knjižnice, ako u školi nema nikoga tko bi znao pravilno uputiti učenike u tumačenje književnih djela, tko bi mogao ukazati na povezanost povijesnoga trenutka u kojemu su pjesnici živjeli s onim o čemu su pisali ili na filozofska ishodišta njihovih djela. Zaista, do mnogih bi istina učenici mogli doći i sami, čitajući i raspravljajući među sobom, ali ako nema onoga tko bi ih uputio što bi trebali pročitati, ako ne postoji učitelj koji bi njihova razmišljanja pravilno usmjeravao, a zaključke usustavljivao, mnoge bi vrijedne knjige ostale nepročitane, mnoga bi pitanja ostala neodgovorena, a rasprave među učenicima završavale bi svađama.

Kao i u svakoj školi, i u ovoj je bilo onih učitelja koji su se skrivali iza svoje lažne učestalosti te su glumili znanje ondje gdje ga nije bilo. Za poučavanje, međutim, nije dovoljno posjedovati samo znanje, iako je ono neophodno, potrebna je i vještina prenošenja življenoga znanja da bi ga učenici tako upili u sebe da bi ga osjetili toliko nužnim koliko su im za život bili nužni zrak, voda i hrana. Većina učitelja u ovoj školi bili su ljudi koji su život posvetili znanosti i poučavanju. Takve je Horacije volio.

*

Sat je uvijek započinjao pozdravom. To je bio uljuđeni znak poštovanja učenika prema učitelju i obrnuto. Poslije toga ulazili su u riznicu znanja. Da bi se dobro poznavala književnost koja je Horacija osobito zanimala, valjalo je izvrsno naučiti grčki jezik, njihovo pismo i gramatiku. Potom se trebalo posvetiti izučavanju filozofije i povijesti, upoznati glazbu i običaje, razviti sposobnosti koje se tiču vojnih vještina i ratne strategije, stalno vježbati duh i tijelo. I dok su neki drugovi u Horacijevoj školi posustali pod teretom obveza i nauka koji su trebali usvojiti pa su se povlačili pred novim izazovima i napuštali školovanje ili su mrmljali protiv učitelja koji su im nametali nove brige, Horacije se nije dao slomiti. Znao je s kojom je namjerom došao u Atenu i bio je svjestan da mora uložiti sve svoje snage da bi postigao cilj. Ipak, usprkos školskim opterećenjima, njegova je mladost tražila svoje ostvarenje te je on nalazio i vrijeme za odmor, kao i ono potrebno za ljubav.

Grkinje su bile divne žene – sjećao ih se Horacije u kasnijim godinama kada se već vratio u Rim. Sjećajući se njih, on se prisjećao i mladosti koja je već bila minula, a za kojom je čeznuo – ne zato da bi zaustavio prolaznost, nego stoga što mu je ona donosila uvijek novu borbu i uspjehe, a time mu je i život činila zanimljivijim. Zrelo doba donosi jednoličnost koja je u Horacijevu životu osobito nastupila u vrijeme bavljenja pisarskim poslom. Nakon što se u bitci kod Filipa svrstao na gubitničku, Brutovu stranu, morao se vratiti u Rim. Tu su mu oduzeli svu imovinu pa je tri godine radio kao pisar da bi preživio. Takav je život smatrao dosadnim, previše običnim za njega koji je vidio grčke ljepote i izučio nauku kojim bi mogao dodati novi sloj pozlate na rimskoj kulturi samo kada bi mu ljudi oprostili onu podršku koju je u borbi protiv Oktavijana i Antonija pružio Brutu i Kasiju i kada bi mu htjeli dati novu priliku. No, ono što neće učiniti ljudi, možda će za njega učiniti bogovi.

*

Učitelji su s njima u atenskoj školi puno raspravljali o životu, ali i o smrti.

Sve je jedno – govorili su – i sve je razdijeljeno u dvije polovine koje se savršeno uklapaju. I čovjek je sastavljen od dvoga, od muška i ženska, i kao biće sastoji se od dviju polovina: od lijeve i desne, od razuma i srca, od snage i malaksalosti. Sve je dvoje iako je sve jedno – nastavljali su – i ta dvojnost tjera sunce smjenjivati se s mjesecom, zahtijeva od dana smijeniti noć. Sve je u mijeni i sve nestaje da bi ponovno postalo.

Mudro su govorili učitelji, još su mudrije kazivale knjige o životu i o smrti, a najbolje o svemu zborilo je iskustvo jer bez njega teško bi bilo shvatiti učitelje, a knjige bi predstavljale samo zamršeni splet slova.

Usprkos svemu znanju koje čovjek u školi stječe, teško je prihvatiti poraz života koji se pretače u smrt, osobito kada je to pretakanje svojevoljno. Izgubivši bitku kod Filipa, Brut je smatrao da više ne postoji razlog zbog kojega bi živio. Poraz koji je doživio nije u nepovrat odnio samo brojne živote, nego je uništio i nade onih koji su uz njegovu rame stali iz uvjerenja da čine pravu stvar, a među takvima je bio i Horacije. Čuvši da se Brut povukao iz života, da se ubio, Horacije je doživio slom. Ne bi ga valjda toliko pogodila ni vijest da mu je umro otac, budući da se u određenim godinama očevoj smrti svatko može nadati, koliko ga je pogodila spoznaja da je njegov idol, Brut, posustao, da je prezreo život i daljnju borbu i povukao se, neki bi rekli – hrabro (jer nije lako zaploviti rijekom bez povratka), drugi bi rekli – kukavički (zato što je izgubio snagu i potonuo u očaju), Horacije bi rekao – izdajnički (stoga što Brut, birajući smrt, nije mislio o onima koje je vodio u borbu, koliko o sebi i o mogućnosti da spasi bar ono malo što mu je još ostalo, a to je kukavni život koji radije predaje smrti nego da dati u ruke svojih neprijatelja).

Tek sada, u razočaranju, spoznavši još jednu stranu ljudske duše, Horacije je mogao potpuno razumjeti riječi učitelja koji su govorili o udvojenosti svega što postoji, o jedinstvu koje nam se prikazuje u mnogostrukosti.

*

Da u školi nije tako dobro upoznao Sapfu, Alkeja, Pindara i Anakreonta, Horacije vjerojatno ne bi bio kadar spjevati onakve ode kakve su mu donijele slavu u Rimu. Sapfa ga je poučila ljubavi, Alkej ga je upozorio na zlo tiranije, Pindar ga je učio da mrzi rat, a Anakreont ga je usmjeravao k veselosti i umjerenosti u svemu. Prijateljujući s njima, u duhu je prošao prostranstvima Lezbosa i Male Azije i zašao je u svijet koji je davno minuo. Ipak, njihove je stihove resila živost zato što su govorili o prastarim temama, o spoznajama koje suvremenome čovjeku nisu nepoznate, naprotiv, koje su dijelom njegove stvarnosti, ali na koje je, u svojoj oholosti i brzopletosti, zaboravio. Izdašnost jezika kojim su ti stihovi spjevani i značenja koja su iz njih proizlazila, u Horaciju je budila želju da se i on okuša u stihotvorstvu, da propjeva, i učinio je tako. Dok je još bio učenik u atenskoj školi, za školske je potrebe pjevao grčkim jezikom. Bili su to stihovi kojima su se divili njegovi školski prijatelji, koje su hvalili znalci učitelji, kojima je mogao očarati poneku mladu Grkinju široka duha kojoj se udvarao.

Kada se vratio u Rim, u onim turobnim godinama dok je još zarađivao kruh u pisarskome uredu, spjevao je stihove latinskim jezikom i tim su se stihovima kasnije divili Rimljani koji su ih u oduševljenju prenosili u druge krajeve. Međutim, da bi se u potpunosti mogao predati umjetnosti, Horacije je maštao o drukčijemu životu od ovoga kakvim je živio, o izvorima prihoda koji ne bi ovisili o pisarskome radu, već bi bili stalni i nepromjenjivi, dolazili bi tako kako dolaze kiša ili sunce, bez čovjekove volje i utjecaja, a ipak u dovoljnome omjeru da bi se moglo dobro živjeti.

Kako ući u krug odabranih, pitao se Horacije, *kako zaslužiti mjesto u njemu?* Ako u taj krug čovjek ne može tek tako ući, tome se krugu može približiti pa će odabrani možda poželjeti primiti ga u svoje društvo, možda će oni doći k njemu.

Horacija su u njegovoj skromnoj pisarnici jednoga dana pohodili umni Vergilije i dobri Varije koji su upoznali njegove stihove pa su poželjeli čuti i čovjeka koji ih je spjevao. U njima se nije, kao kod pojedinih oholica među pjesnicima, ugnijezdila zavist zbog uspjeha koji su već bili postigli Horacijevi stihovi. Oni su ih shvatili i zavoljeli, u njima su pronašli plamen vječne umjetnosti, a u Horaciju čovjeka koji je sličan njima i koji svijet razumije na isti način na koji ga oni razumiju. Izveli su ga iz pisarnice na svjetlost, upoznali su ga s Gajem Cilnijem Mecenatom čijoj su ga zaštitni preporučili te ga oslobodili za umjetnost.

*

„Griješe oni koji kažu da u ljudima nema dobrote i da dobro nisu spremni učiniti ako u isto vrijeme ne misle samo na sebe i ne traže nešto zauzvat. Osnovno načelo ljudskoga života jest dobrota“, kazivali su atenski učitelji poučavajući mladiće u svojoj školi. Horacije se sada osvjedočio da su bili u pravu. Da bi ga u potpunosti oslobodio za umjetnost, Mecenat mu je darovao imanje Sabinum, ne zato da bi od Horacija zauzvat imao bilo kakvu korist, već da bi korist imalo rimsko društvo i umjetnost sama. Veliki uživatelj ljepote Gaj Cilnije Mecenat oko sebe je okupljao one koji su svojim djelima služili kultu krasote. Horacija je oslobodio pisarskoga posla i brige za preživljavanje kako bi mu omogućio da se u potpunosti posveti stvaranju. Kako su u Horaciju već ležale brojne zamisli za djela koja je želio napisati, on se nesebično i strasno prepustio pisanju.

Stvaranje književnoga djela u neku je ruku slično stvaranju života. U toj je djelatnosti važno posjedovati strast i njome znati upravljati kako se ne bi pretila i zaprljala djelo time ga obezvrjeđujući, ali i kako ne bi presušila jer ako bi se to dogodilo, djelo bi bilo mlitavo, kao nedonošče, i ne bi moglo preživjeti. S obzirom na to da nitko među ljudima nije savršen, i Horacije je u svome radu upoznao i preobilje, ali i plitkoću stvaralačke strasti. Zato je na stihovima koje je stvarao predano radio, puštajući ih odstajati prije nego bi ih predao javnosti, pitajući za savjet svoje uzore među starim grčkim pjesnicima i okušavajući ih u usporedbi s njihovim stihovima, stavljajući se u poziciju publike i prosuđujući ih kao da nisu njegovi, dajući ih i vjernim prijateljima od kojih je znao da može očekivati iskreno mišljenje.

Izgarajući za umjetnost ka kojoj se svim srcem bio usmjerio, Horacije je u stvaralačkome zanosu počeo zaboravljati na sebe, čak i na osnovne potrebe koje svaki čovjek ima, a tiču se osnivanja obitelji bez koje ni za koga nema budućnosti. No, zato je njegov otac bio tu da ga opomene.

„Nikada ne prezirite očeve svoje ni majke svoje i uvijek im budite pri ruci“, govorili su mudraci s Istoka koji su vjerovali samo u jednoga Boga. Rimljani su im se čudili zbog njihove jednobožačke religije, narod iz kojega su potjecali smatrali su zaostalim, a ipak su oni pronicljiviji među njima znali da se mišlju tih mudraca vrijedi pozabaviti zato što je i ona dijelom sveukupnoga svjetskog iskustva. Zato su u atenskoj školi izučavali i povijest religija te su istraživali misli zabilježene u knjigama jednobožačkoga naroda koji je, kao i svaki drugi narod u svojoj prošlosti, nekada bio silan, nekada slab, ali usprkos svemu, uvijek zatvoren za strane utjecaje i uvijek vjeran svojemu Bogu, vjerujući da je upravo on od Boga narod izabrani da učini velika djela na Zemlji.

„Poštuj oca i majku“, govorili su njihovi mudraci, „da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji.“ Makar i nije bio jednobožac i nije pripadao tome narodu, Horacije je mudrost iz njihovih svetih spisa naučenu u Ateni ponio u Rim i nije ju usput izgubio. Kada ga je otac posjetio na imanju Sabinum pa ga, oduševljen susretom i sinovim životnim uspjehom, upitao – gdje su mu žena i djeca, a Horacije mu odgovorio da ih još nije stekao, gorko ga je ukorio i pjesnik se onda sjetio mudračevih riječi i shvatio je zašto su bile izrečene onome narodu s Istoka.

„Nije dobro, sine moj, da se znanosti prepustiš kao ljubavnici koja će iz tebe isisati svu snagu i ispitati tvoje životne sokove. Ne valja biti ni previše uman, kao što nije dobro biti ni predebeo ni premršav. Sredina je uvijek zlatna, nemoj to zaboraviti.“

Učenost čovjeka usmjerava ka riječima drugih, k njihovim iskustvima i spoznajama, u njemu budi želje koje se tiču uma, a tijelo se onda polako povlači i prepušta prvenstvo duhu. Tada nastaju plodovi duha, a plodovi tijela izostaju. Tako je mislio Horacije i uviđao je da je otac u pravu.

„Posveti se ženama, sine moj, zagledaj se u neku dok je još vrijeme i dok nisi suviše ostario da bi te poštena žena mogla poželjati u svojem naručju, da bi ti htjela roditi sinove. Od nepoštenih je žena mala korist, sine moj. One mogu pružiti tjelesnu nasladu uz određenu naknadu, ali srce ne mogu trajno zadovoljiti.“

Žene su druga polovina muškarca, zato on za njima čezne i među njima traga za onom koja će ga upotpuniti. Ova misao nije novost, znao je to Horacije, poznata je od pamtivijeka, a naglašavali su ju i učitelji. On se ipak u posljednje vrijeme suviše predao umnosti, a zapustio je potragu za drugom polovicom sebe.

„Prevelika umnost, voljeni moj sine, može izazvati gađenje nad tjelesnošću. Ona te može toliko udaljiti od tebe da se izgubiš u labirintima uma i da zaboraviš pronaći izlaz, a čak zaboraviš i da izlaz postoji. Tada postaješ nesposoban za tjelesne užitke, a umnost sama po sebi ne može te usrećiti. Ako bi ti se to dogodilo (o, neka bogovi takvu nesreću drže daleko od tebe), prokleo bih sebe što sam te poslao u škole i što te nisam držao uza se kako bih sačuvao tvoju prirodnost.“

Otac je znao mudro govoriti, Horacije je umio pažljivo slušati. Dok mu je otac u svijest ulijevao vječne istine, pjesnik ih je u svojem umu vagao i uviđao je da su očevi savjeti dobronamjerni i ispravni.

*

„Radost zbog novorođenoga života neusporediva je s bilo kojom radošću kojoj se čovjek može prepustiti. Ona obnavlja životnu snagu u nama, nosi nadu i našem postojanju daje smisao. I slava i besmrtnost koje postizemo zahvaljujući ljepoti djela koja stvaramo, samo su tlapnja u usporedbi s novorođenim životom.“ Tako su zborili Horacijevi učitelji na nekom od posljednjih njihovih susreta s učenicima. Pjesnik se sada, nakon razgovora s ocem, sjećao njihovih riječi.

„Da bi muškarac mogao voljeti ženu i da bi ona voljela njega, oni moraju odbaciti sve predrasude, osloboditi se svega što ih sputava. Ni njemu ni njoj nitko i ništa ne smije biti preče od njihove ljubavi. Ljubav će im darovati sreću i ispunjenje, obdarit će ih djecom koja će živjeti i onda kada njih dvoje prekrije prah.“

Riječi dobrih učitelja strujale su Horacijevim umom. Mislio je o njima i nalazio je da su ispravne.

Nije prošla godina od njegovoga razgovora s ocem, a Horacije je već u naručju držao sina kojega mu je rodila žena u kojoj je pronašao svoje drugo ja.

Prijateljstvo

Darujem ti vatru
Da svijetli u
tvom srcu
tople sunčeve zrake
komadić duge
nekoliko ruža
i svjetlucavih zvijezda

Dok jutarnja rosa
ljubi dan
Darujem ti
svoje prijateljstvo
dar najveće ljubavi

Jer, prijatelji
dolaze
kad svi drugi
odlaze.

Proljetna kiša

Neprekidno pada...
meka, sitna, nježna
šušti, šumori
pa se stiša
kiša, livanjska prava

Onda prozbori
zažubori
dok se mi
pod kišobranom skrivamo
pa se smijemo
smijemo.

Jesen me doziva

Jesen me doziva
a ja joj
ususret žurim
na dlanovima nosim
sunce od žeženog zlata
u očima dugu.

Žute košarice od svile
pogled mi prati
dok dozrijeva grožđe
a trsje pjeva.

Doziva me
a ja joj žurim
dok se sa suncem bratimi
opijena mirisom lišća
što se bakrom prelijeva.

I žurim
u spokoj dana
koji se bliži kraju
i noći...
tmini koja će doći.

Mamine ruke

Mamine ruke su
dviije rijeke
potekle u daljine
da poplave srca,
a ja sam bor.
mjesec na planini
kome su se grane
splele oko života.

Dječak s ulice

Bosonogi dječak
stoji na uglu ulice
pored njega
košarica od žute svile.
Promrzao je i gladan
za njegove ruke
posla nema
njegove dlanove
kiša prati

Neka Bog
ispuni njegovo srce
radošću i tako
ga ohrabri.

Na tragu pjesme

Pjesma je moja glazba
njoj se radujem, nadam
za nju stradam
njoj se predajem
i sve što pogledam
sve je pjesma

Pišem iz pjesničke potrebe
da svoje doživljaje
dijelim sa svijetom

Prometej sam
prikovan za pjesmu

Duh je moj
Među zvijezdama
u plavim visinama
u pjesmama zvone
otkucaji srca
oživljavam bezbroj događaja.

I sve što dotaknem
sve je pjesma.

Žuta glava maslačka

Proljeće je nestašni
vjetar
kliktaj ptice
i žuta glava maslačka.

Proljeće je
radost življenja
i kap rose
na ružinoj latici.

Proljeće je
Ljubav i sokovi života
radost, tuga
i vesela
dječja lica.

Uplakani listopad

Pere kiša ulice i lica
prije velikih bujica
Vjetar svoju simfoniju
svira i
nježno u srce me dira.

S grane pade listak žut
uzdahnu.
Zbogom svijete, zbogom
žurim na dalek put.

Ne plačem
što sam list
što sam žut
to kiša plače
to listopad plače
i život je
danas plačan.

Jesen u zjenici oka

Raspukla jesen
u zreom naru
Satensko sunce
Na komadiću
Neba visi.

Tiho putuje dan
U svoj smiraj
I tiho se u noć
Pretaće.

Jesen se zrcali.
U zjenici oka.

Leptirov let

Čudan je
ljetni dan
iz vedra neba
kiše liju
i onda
ukaže se duga.

Zapara u zraku
kroz razmaknutu
zavjesu
leptir je uletio
u sobu
i sletio je na svjetiljku
ljetu, leptir, svjetiljka i ja

Gasim svjetlo
leptir je ostao
negdje u mraku
preplašen, iznenađen
i sprženih krila.

Laste

Odletjele laste
daljina ih skriva
odnijele ključe
od kapija ljeta.

Jure, plove, skaču
sa staroga mosta
u dosluhu s vremenom

Šešir svoj skidam
mašem im dugo

A kada odu
znamo
svi znamo
nas čeka – zima

Moj Duman bistri

Ispod Crvenih stijena
rođen
dolazi u mnogobrojna
djetinjstva
i svima pokaže narav
samo o rođenju šuti

U fraku bijelom juri
Bez mašne
kroz naša sjećanja

Sreli smo se na putovanjima
sjetila sam se...
da rijeka kao i druga stvorenja
juri ususret
i bi mi je zbog tog žao.

Davno sam otišla, sad se vraćam

Kad se vratim domu
neće me sačekati
starica sijeda
da me za ruku povede
onako uz put.

Bit će mi žal
al' neću zaplakat,
jer bi time uskratila
radost vrbama

Kad se vratim
prvo – otići ću na livade
da lomim ruke travama
zapjevat ću na obali jezera
ne bi li probudila djetinjstvo svoje.

Oh, kad se vratim
dat ću snovima lađu
neka plove, lutaju morima mašte

Kad se vratim...

Uspomena na djetinjstvo

I ove jeseni
Kiše odniješe muku
s polja

Moj otac reče – Pšenice nema
Božja je to volja
Majka i baka
dizale su ruke put neba
kada je sestra zatražila
koru kruha.

Baka stara, nabora lice
pred raspelom
Ti si za sve kriv, Bože!
Razbit ću te čelom.

Za unuke moje

Rijeka je odnijela obale
i pretvorila se u more
Mornarima koji će ploviti njime
neće trebati kompasi.

Svjeticnici su
proljeća i jeseni
i to će biti dovoljno
da se zaobiđu grebeni
da se zaborave luke
da ostanemo djeca...
da ostanemo djeca...
Prirodo mole te
starci za unuke.

Prva ljubav

Kad sam te upoznala
Imao si oči boje lavande
u njima skrivao
sunčev sjaj

Večeri su gasnule
i padale zvijezde
dok smo se nježno
držali za ruke

čežnja si moja bio...

Nosila sam ti
Sreću na dlanu
i miris lavande

I znala sam da sam voljena...

Danas
Tužna sam
nosim vodu i hranu
u polje
gdje drugi kosi lavandu.

Poslovni smiješak

Bude tako nekih dana na poslu kad vrijeme veoma sporo prolazi. Nakon što se uradi svakodnevni rutinski posao i pregledaju *web* portali, pogled odluta kroz prozor na prozore zgrade prekoputa. Ne volim zgradu prekoputa jer stalno imam osjećaj kako me netko od tamo promatra i možda čak i snima kamerom. Stoga se trudim što manje ostaviti dojam besposlenog djelatnika. A dobro dođe, ponekad, kad nema puno posla, da čovjek može raditi u miru i polako. Poželim da takvo stanje potraje, no duboko u sebi znam da su takva razdoblja rijetka i da kratko traju. Samo jedan telefonski poziv, jedan e-mail, jedan poziv šefa, može prekinuti idilu mira i blagostanja. Osjećaj da imate posao i da ćete primiti plaću je ugodan osjećaj. Osjećaj da morate bezuvjetno izvršavati naređenja svojih šefova je neugodan osjećaj. Osjećaj da vam je dosadno na poslu je rijedak, ali ugodan osjećaj. Neugodan osjećaj je kad zazvoni telefon i s druge strane žice neki čudan glas pita neka čudna pitanja. Očigledno je da provocira, ali ja, kao državni službenik, moram ostati smiren i ne smijem podleći provokacijama.

Znao sam da idila mira ne može potrajati. Sugovornik je drzak i vrijeđa. Služi se retoričkom smicalicom *Argumentum ad hominem* (napad na osobu). Spuštam slušalicu jer više ne mogu slušati gadosti koje izlaze iz njegovih usta. Nakon nekoliko minuta, opet ista osoba. Prijeti kako će se žaliti mome šefu. To mi nije drago. Šefa ne volim sresti ni na hodniku, a kamoli da me još zove na raport. Osjećam lupanje srca. Nije me toliko strah koliko je to neugodni osjećaj, jer je samo pitanje koliko će me šef ovaj put omalovažavati. Svaki put kad me pozove na raport, danima se poslije pitam jesam li, uopće, vrijedan življenja. Toliko me, naime, pokušava učini ništavnim. Šef je vrlo dobar u pravljenju drugih ljudi manje vrijednim. Ovaj je put ispalo bolje nego što sam očekivao. Kao da nije uživao u vrijeđanju, i to mi je već puno značilo. Ispirao mi je mozak, ali njegovo lice nije otkrivalo zadovoljstvo pri tomu činu, više gađenje. A kad se netko gadi nad vama, manje boli od toga kad uživa u vašoj boli. To mi je, čini mi se, uvijek najteže.

Kad dođem kući svomu djetetu, i poželim mu držati lekciju o životu, u pravilu se sjetim svoga šefa. Zanimjemim. Tko sam ja da djetetu, pa makar i svomu, držim bilo kakvu lekciju, a posebice lekciju o životu. Lekcije drži šef. Ja nisam svomu djetetu šef. Želim mu svako dobro u životu. Čim se sjetim šefa, isprani mozak mi daje zapovijed da kleknem i molim, ne Boga, nego šefa, svijet općenito, sve. Moj je dvanaestogodišnji sin u pubertetu, pun sebe i svijeta. Osjeća se važnim i osjeća kako je i njegov otac važan u ovom svijetu. Kako mu objasniti da nisam? Molim Boga samo da ne dođe na posao u trenutcima kad mi šefovi naređuju da nosam kave okolo i *zračim* prostorije. Mislim kako

bi me se sin tada odrekao, jer vjeruje kako mu je otac veliki intelektualac. Ali kad ne bih bio *sluga pokorni* na radnomu mjestu, moj sin ne bi mogao nositi tenisice koje nose njegovi vršnjaci, niti bi mogao imati mobitel, ništa što imaju druga djeca. I ovako mu to sve jedva uspijem, nekako, priuštiti. Neka je tata papak, ali moje dijete barem neće biti papak u svomu društvu.

Ali kako odgajati dijete kad mene na poslu, svakodnevno, preodgaja netko drugi, netko komu ne bi moji roditelji, da su živi, pustili da radi to što radi? Moj bi ga pokojni otac udario šakom i dao otkaz, ako treba, samo ne bi sigurno trpio nikoga da ga maltretira. Nema tih para, rekao bi. A ako bih ja postupio isto, moje dijete ne bi imalo što jesti. Bi li momu pokojnomu ocu bilo svejedno da ja nisam imao što jesti? Vjerojatno je i on patio, samo mi to nikada nije pokazivao. Ne smijem ni ja pokazivati svomu djetetu kako me na poslu svatko gazi kako želi. Kako bih onda bio njegov uzor u bilo čemu?

Kad je jedne prilike šef u šetnji sa svojim djetetom i ženom sreo mene u šetnji sa svojim djetetom i ženom, naredio mi je da odvezem njegovu dijete i ženu doma jer je on morao dalje na neki sastanak. To nije bilo radno vrijeme. To nije bio službeni automobil, nego moj privatni. To nije bila moja obitelj, nego njegova koju sam ja sada morao voziti u svom autu i pokvariti plan za vikend kako ću svoju obitelj izvesti u šetnju po lijepom sunčanom danu, a dijete mi se radovalo odlasku u zooški vrt. Supruga je samo gledala u mene i govorila mi pogledom: *Pa nećeš valjda?!* Dijete je samo gledalo u mene i govorilo mi pogledom: *Mislio sam kako se moj tata nikoga ne plaši, i kad tata nešto kaže, tako mora biti.* Tata nije ništa rekao. Samo je poslušao šefa kao malo dijete, kao što nikad njegov sin njega tako nije poslušao, ponizno, bez razmišljanja. Ta mi je moja poslušnost, naravno, stvorila mučan osjećaj u želucu. Povraćalo mi se od sebe samoga, od života, od šefa koji dominira mojim životom. A kad mi je sin rekao kako bi u životu najviše volio biti šef jer šefa svi slušaju, dobro sam se zamislio.

Ni slutio nisam kako je moj sin, jednom prilikom, odlučio osvetiti svoga oca. U školi je sina moga šefa udario šakom i ovomu je procurila krv iz nosa. Nije trebalo proći dugo vremena pa da opet budem pozvan kod šefa na raport. Tjerao me je priznati kako sam ja nagovorio sina da to uradi. Neuspješno sam se trudio objasniti kako nemam ništa s tim. U jednom trenutku sam poželio čak to priznati i zaokružiti krug tako što ću i ja njega udariti šakom. Udaranje šakom u mojoj obitelji nije norma ponašanja, nego čin očajnika. Mogu misliti kako se moj sin osjećao poniženo zbog mene! Sramio se što dopušta šefu raditi od mene što ga je volja i odlučio mi je pomoći. Ne odgajam svoje dijete da se tuče. On je sam odlučio da tako treba učiniti. Vjerojatno je to uradio iz razloga što nam je šefov sin onda u autu, kad smo ih vozili doma, počeo naređivati. Tri puta sam morao zaustavljati vozilo kako bi on i njegova silikonska majka nešto obavili. Jednom smo ih čekali pred bankom. Drugi put pred robnom kućom. Treći put pred *McDonaldsom*. Zvali su i nas, no mi smo odlučili ostati u autu. Znakovit je bio ton kojim se šefov sin odnosio prema nama. To je bio naređivački ton. To je bio šefovski ton. To je bio ton osobe koja, uistinu, u ljudima kojima se obraća, budi želju da joj začepi gubicu, na ovaj ili onaj način. Moram priznati kako sam poslije, potajice, bio ponosan na sina što je ovome napuhanku začepio gubicu. Nisam mu to ničim pokazao, ali nisam ga puno ni korio. Rekao sam mu samo kako se tako ne rješavaju problemi. Silikonska majka ovoga napuhanka je slučaj za sebe. Ona je šefu šefica. Sad znam zašto se šef tako odnosi prema meni na poslu. To on liječi svoje komplekse od kuće gdje ne smije zucnuti.

Supruga mi je rekla što god da učinim, da će ona to razumjeti, pa, čak, i ako dam otkaz. Puno mi je značilo što imam bezuvjetnu potporu svoje supruge. Ona je bez posla već pet godina i zna kako je teško pronaći posao, a tako lako ga je izgubiti, ali isto tako zna da ništa nije vrijedno gubitka ljudskog dostojanstva i svakodnevnog trpljenja torture. Ta kolizija u mojoj glavi me tjerala na intenzivno razmišljanje. Što je smisao svega toga? Pa i kad me je šef zbog njegovog sina bio pozvao na raport, ja sam samo gledao kroz njega. Nije mi bilo toliko bitno to što on govori. Znao sam, otprilike, sve što će reći.

Postoje, znači, ljudi kojima predstavlja užitek maltretirati druge ljude. Točka. Da nemaju priliku šefovati drugim ljudima, oni bi, kao jedinke, bili potpuno beznačajni. Točka. Šefovska pozicija ih, dakle, čini živima. Točka. Da nisu šefovi, bili bi uredski inventar. Točka. Problem je što postoji šefovski tip ličnosti. Točka. Oni vuku jedni druge na te pozicije jer time štite opstanak svoje vrste. Točka. Kad malo dublje proniknete u njihovu nutrinu, vidjet ćete, zapravo, kako je većina šefova slične naravi. Točka. Onima kojima nedostaje ljudske sućuti, suosjećanja, empatije, te nedostatke nadomještaju šefovskim pozicijama. Točka. Normalnom čovjeku ne treba šefovska pozicija. Točka. Treba mu samo posao kako bi mogao zarađivati za život. Točka. Nenormalnom čovjeku treba moć nad drugim ljudima kako bi, tek tada, mogao osjećati život. Točka. Vladaju li svijetom sociopate? Veliki upitnik.

Mogao sam ja par puta skočiti sa stolice i šefa udariti. Toliko me je bio isprovocirao. Mogao sam. Možda sam i trebao. Tko zna! Možda sam trebao krenuti sinovim stopama. No, nisam imao taj luksuz biti ponosnim čovjekom i pod svaku cijenu braniti svoje dostojanstvo. Trebam samo mir i odmor. A dok se god čovjek bori preživjeti, to neće imati. Sretan sam jedino kad vidim da moja obitelj ni u čemu ne oskudijeva. Bez obzira što s posla, po pravilu, dolazim nesretan, obiteljska toplina me uvijek nanovo oživi. No, odlučio sam na radnomu mjesto konačno jednom pokazati zube. Došlo mi je pet do dvanaest. Više ne mogu izdržati svakodnevno maltretiranje. Dat ću otkaz.

Nakon dugog razmišljanja, toga dana sam otišao rasterećen na posao. Odlučio sam udariti kontru na drugi način. Samo sam se smiješio i pozdravljao ljude okolo. Šef me je ukorio zbog takvog, po njegovu mišljenju, *previše ležernog ponašanja*. Upitao me, sarkastično, da se, možda, ne drogiram!? Odgovorio sam kako je sve moguće i samo se nastavio dalje smiješiti. Šef je dobivao izljev bijesa, a ja sam se i dalje samo smiješio. Nisam se dao isprovocirati, i što je on više bjesnio, ja sam se više smiješio. Naposljetku me je pustio na miru. Istu sam seansu ponovio nekoliko dana za redom. Nisam više, uopće, razmišljao o otkazu jer su me svi pustili na miru. Čak i šef. Shvatio sam kako sam to mogao napraviti i godinama ranije. Izbjegao bih tolike torture. Jer kad šef vidi da nekoga može maltretirati, onda to radi do kraja, a kad vidi da ne može, onda toga pusti na miru. Ni slutio nisam kakvu snagu ima jedan običan smiješak, pa makar on bio i umjetni. Najbolji način da se čovjek dovede u formu jest – vježbati smiješak. Točka. To ću savjetovati i svomu sinu. Veliki uskliknik!

Tomislav NAJEV

Pjesma

život koji te vidi nije krunica koja te iskazuje
kolajna je to svečano obješena što vrtložno kruži
mijenjajući dah u tebi okrenutoj prozorima
kao glas koji nastaje i nestaje nestvarno stvaran
šumi kao voda naših usana ocvala kao život
a njihalo uzleta lebdi sneno bez snage
onomu koji te vidi i čuje

jek

razgovaraju li godine ili mi progovaramo
jednim te istim glasom razgovaraju li
ili mi godinama progovaramo put
u nama plov je modroga
govori dah
tvoja ruka
govori
san trava
vječna je ljuska jezera

sidrišta

po tračnicama sada hodaju olinjali zvuci
zavlače se duboko ono no ono no
da opet podignu usahlo znamenje
kada sam vidio trag svjetla nisam mogao doći
vratimo se u more koje mijenja boju i ritam plova
u otvorenu sliku luke nebo pada na prozor
zato odmaknimo kamen koji bi poletio u čašu
stavim li svoj okrutni šešir sve će vrijeme iščeznuti
izvan traženja nedohvatni prostori
beskrajno svjetlo i krug

Tren

Što je pjesma nego bljesak duše
ispod neba od sivoga pliša?
Što je java do trag onih snova
što pjevaju kad se sve utiša?

Što je ljubav nego dodir svjetla
ispod kišnog kaputa bez duge?
Vlak bez cilja, putnika i pruge
to je sreća bez kapljice tuge.

Nek' smijeh liječi i suze nek' bole.
Nek' s borama i sjećanje blijedi.
A ti – ne daj tren sjaja ljepote.
Za njega nam tek živjeti vrijedi.

Svaku zoru zamijenit će druga
i svjetlija i tamnija od noći.
I sve tako u beskraj put kruga
sve će ići... tek mi ćemo proći.

Tišina

Opet su me sustigla
sjećanja k'o vragovi.
Na duši k'o ožiljci
žive tvoji tragovi.

Dani su me izdali,
izgubili su boju,
jedan drugom nalik su k'o
vojnici u stroju.

Tišina ima boju izgubljenih koraka,
teža je od kiše i mramornih oblaka.
Ako zbilja malo treba pa da sreća potraje
kako to da uvijek nama to zrno nedostaje...?

Ni kruh, evo jutrošnji,
bez tebe ne miriše
i nema tog buđenja
da te iz sna izbriše.

Ne daj me samoći
i valovima podsvijesti...
strah me i da pomislim
kud me mogu odvesti.

Cabaret

Davna bijela ptica
plovi mi kroz snove.
Nekad draga lica
kriju maske nove.

Zavjese se dižu
cabaret dok blista.
Novi glumci stižu,
Al' predstava je ista.

Ako su to snovi
tamnim vjetrom donijeti
probudi me, bijela ptico.
nek' su prokleti.
A ako oni naši dani
nisu prestali
gdje su onda prijatelji moji nestali?

Kostimi se sjaje
i igraju sjene.
Predstava još traje.
...silazim sa scene.

Nema onog svjetla.
i nebo je modro....
ne pitaj me. tko zna
zašto je to dobro.

Da nije tebe

Da mi nisi ljubav sasula u grudi
tko zna dokad bi se duša od nje krila
navikla da gubi kad najviše ljubi
zauvijek bi slijepa moja cesta bila.

Da mi nije tvojih tragova na danu
ne bi noći mogle ovako da planu.
I uzalud, opet, nagriža me jučer...
mene jutro k sebi tvojim dahom vuče.

Da nisi svoje ime dala mojoj sreći
san bi ost'o rijeka što je ne znam preći.
Krijem te k'o suzu što pod okom sija
jer da nije tebe ne bih bio ni ja.

Ljepljivo jutro

Ljepljivo jutro grudi mi steže
k'o nijemi zvižduk na pustoj pruzi.
Ima li išta na svijetu teže
od tvoga lika u mojoj suzi?

Dan ima okus odsutnog smiješka.
Ulice poznam po tvome hodu.
Skupo se plaća i san i greška
na ovom ludom, ukletom brodu.

Svitanje novo mami i boli
bojama tihe, usnule suze.
Korak te ovaj još prati i voli.
Ne shvaća tko mu te i zašto uze.

Još jedan praznik bez tebe stiže.
Glasna tišina stope mi prati.
Znam, što si dalje sve sam ti bliže.
Al' to se uvijek prekasno shvati.

Tebi

Na putu od more do zore čiste
za nama lutanja predug je vijek.
U tebi i meni bitke su iste.
Jedno smo drugome jedini lijek.

Kroz tebe protiču sve bajke moje.
Svjetlo nas vodi put svetih visina.
Ja u sebi poznam sve tuge tvoje.
Jedno smo drugom druga polovina.

Pred nitima našim samoće blijede
i skrivanje svako smisao gubi.
Velike riječi i laži ne vrijede.
Čuvam te – brani me od dana grubih.

Oprosti mi sumnje i strahove moje.
Ludo je vrijeme. Plaši nas čudima.
Prečesto magle su krale mi boje.
Ne dam te – ne daj me pogrešnim ljudima.

Oglas

Dajem oglas, tražim, barem jedan dan
polovan i kol'ko-tol'ko očuvan.
Bez vijesti o ratu, nesreći i zlu.
Nije važna cijena, ne pitam za nju.

Dajem oglas, tražim tišinu udvoje
i korake koji puta se ne boje.
I daleki miris smole onog bora.
Ne pitaj me: „Zašto?“ – jednostavno moram.

Sve mi kaži, prijatelju...
da sam pijan, da sam lud.
al' ja dok dišem neću prestat
tražiti onaj svijet i nju.
Sve mi kaži, prijatelju,
al' prešuti da je nema.
Kako može proći ljubav
jedina za sva vremena?

Dajem oglas, tražim kamenčiće bijele...
pa da njima pospem bašte svih kavana
gdje smo znali ljubiti - gubit noći cijele.
Dajem sve za barem bljesak onih dana.

Poslije tebe

S okusom sna
k'o slika iz ogledala
ti odlaziš s mojim baladama
i sudbinom na usnama.

Pokaži mi gdje
i što ću s daljinama
što tope se s jutrom u venama
bez tvoga oka boje sna.

Jer,
poslije tebe
dan nije dan.
I ne poznajem samog sebe.
Ali znam
nisam sam
dok sam tu
u tvom snu.

Nasmiješi se bar
i dovraga s daljinama.
Ja ne mogu bez tebe u grudima,
bez tvoga oka boje sna.

TREPTAJ PRVI¹

Prepoznati tren bezumlja,
dotjerati kraj do početka,
produljiti užitak žvakanja i
uživjeti se u dobru scenu
starog, dobrog filma,
otjerati poglede sa zatiljka
u punom autobusu,
cilj je onoga koji
trepće.

TREPTAJ DRUGI

Iza poluotvorenih vratnica
ništa.
A sve je trebalo biti tu.
Postoji scenarij.
Ljudi i neljudi,
dobro i zlo,
zemlja i nebo,
svjetlost i mrak
bol i ljubav.
Sve je to u meni bilo,
piše na kraju scenarija.

TREPTAJ TREĆI

Prah s neba pada, pokriva sne.
Aladin razbija svoju beskorisnu lampu.
Zbor prokletih pjeva pjesmu sreće.
Ulovljene zvijeri laju s osmijehom.
Ljubice mirišu samo za tebe.
Hodaš natraške ne spotičući se o mene.
Crvi. Mali crvi, mira ti ne daju,
a ja sanjam, budim se
i grlim.

SNOVI NEDOSANJANI

I frula odrvenjela
od sviranja tuge
i milozvuk
potpetica po vrelom betonu,
i zvuk glasovira
što netko istresa kao mrvice
poslije nedjeljnog ručka,
kroz prozor, pticama,
snovi su moji nedosanjani.

¹ Ove pjesme Tomislava Pupića bile su pogreškom objavljene pod imenom pjesnika Tomislava Najeva, u *Motrištima* broj 92. Ispričavamo se autorima i čitateljima.

prof. dr. sc. Mirna BRKIĆ VUČINA

Prilog proučavanju etnofilološke tradicije Hrvata podrijetlom iz Bosne i Hercegovine u Sloveniji

**Ono što se naučiš kod kuće,
to nosiš sa sobom bez obzira gdje ideš.¹**

Sažetak

Rad je nastao kao rezultat terenskog istraživanja provedenog u Sloveniji (u Ljubljani i Mariboru), u vremenu od 14. do 21. 9. 2016. godine. Terensko istraživanje je provedeno u okviru bilateralnog projekta između Slovenije i Bosne i Hercegovine pod nazivom *Rat kao prijelomna točka u evaluaciji prošlih i sadašnjih iskustava*, za razdoblje 2016. i 2017. godine. U projektu sam sudjelovala kao voditeljica projekta u Bosni i Hercegovini, a iz Slovenije su sudjelovale dvije profesorice sa Studija etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Cilj moga istraživanja u okviru ovog projekta bio je utvrditi koliko Hrvati koji su tijekom posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini izbjegli u Sloveniju, čuvaju i održavaju svoju etnofilološku tradiciju, u prvome redu usmenu književnost u Sloveniji.

1 Kata Budimir Krišto

I. Uvod

Rad je nastao kao rezultat terenskog istraživanja provedenog u Sloveniji (u Ljubljani i Mariboru), u vremenu od 14. do 21. 9. 2016. godine. Terensko istraživanje je provedeno u okviru bilateralnog projekta između Slovenije i Bosne i Hercegovine pod nazivom *Rat kao prijelomna točka u evaluaciji prošlih i sadašnjih iskustava*, za razdoblje 2016. i 2017. godine. U projektu su, iz Bosne i Hercegovine, sudjelovale: prof. dr. sc. Mirna Brkić Vučina, voditeljica projekta i izvanredna profesorica na studiju Hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Mostaru, i prof. dr. sc. Amira Dervišević s Pedagoškog fakulteta u Bihaću, koja je, u okviru projekta, istraživala bošnjačku tradiciju i usmenu književnost u Sloveniji. Iz Slovenije su sudjelovale dvije profesorice: doc. dr. sc. Mateja Habinc, voditeljica projekta, i prof. dr. sc. Mirjam Mencej, obje profesorice na Studiju etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, koje su, u dva navrata, 2016. i 2017. godine, provele terensko istraživanje u Bosni i Hercegovini.

Cilj moga istraživanja u okviru ovog projekta bio je utvrditi koliko Hrvati koji su tijekom posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini izbjegli u Sloveniju, čuvaju i održavaju svoju etnolološku tradiciju, u prvome redu usmenu književnost u Sloveniji.

Zadatak se pokazao iznimno zanimljivim, ali i prilično zahtjevnim. Prije odlaska u Sloveniju stupila sam u kontakt s predsjednikom najvećeg hrvatskog kulturno-umjetničkog društva u Sloveniji – Kulturno-umjetničkog društva *Ljubljana* – gospodinom Petrom Antunovićem, pretpostavljajući da ću od njega dobiti informacije o Hrvatima koji žive u Ljubljani. Gospodin Antunović podrijetlom je Mostarac koji se prije više desetljeća naselio u Ljubljani i izgradio iznimno uspješnu karijeru kao građevinski poduzetnik. Rado je pristao sudjelovati u ovom projektu te me je povezao s nekoliko osoba, Hrvata iz Bosne i Hercegovine, koji su tijekom rata izbjegli u Ljubljani i tu stvorili svoj novi dom. Mahom su to sada uspješni poduzetnici. Kako i g. Antunović navodi, ovaj zadatak nije bio lak iz jednostavnog razloga jer većinu Hrvata u Ljubljani, kao i u Sloveniji općenito, čine ekonomski migranti koji su se u Sloveniji naseljavali zbog posla od 60-ih godina prošloga stoljeća. Oni koji su došli kao ratne izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, u Sloveniji su se zadržali jako kratko. Neki su produžili za druge europske zemlje, neki su se vratili doma, a jako mali broj, kako redom moji sugovornici navode, ostao je i svoju novu domovinu našao u Sloveniji.

Prije dolaska u Sloveniju stupila sam u kontakt i s gospodinom Markom Mandirem, opernim pjevačem i predsjednikom Hrvatskog kulturnog društva *Maribor*, koji me pozvao doći na misu za Hrvate, koja se u Mariboru služi svake subote u 10 sati, jer bih tu najlakše mogla susresti i intervjuirati Hrvate koji su u Maribor došli iz Bosne. Tu je situacija za ovo istraživanje bila još nepovoljnija.

Svi Hrvati s kojima sam imala priliku razgovarati došli su u Maribor iz Bosne kasnih 70-ih i početkom 80-ih godina prošloga stoljeća kao ekonomski migranti. Svi sugovornici navode da Hrvata koji su kao ratne izbjeglice iz Bosne došli u Maribor, tu više nema. Dakle, u Mariboru nismo našli našli ciljnu skupinu potrebnu za ovo istraživanje, no, u nastavku rada, ipak sam uvrstila i razgovore s njima jer mogu donekle rasvijetliti – na koji način Hrvati u Sloveniji čuvaju, njeguju ili zaboravljaju svoju tradiciju, kulturu i usmenu književnost u novoj domovini.

Iako su predmet moga zanimanja, u prvome redu, konkretni usmenoknjiževni oblici, prije svega – usmene priče, čime se i bavim o okviru predmeta *Hrvatska usmena književnost* na Studiju hrvatskog jezika i književnosti u Mostaru, u sklopu ovog istraživanja nije mogla izostati ni etnološka komponenta. Sugovornici su najviše govorili o kršćanskim božićnim i uskršnjim običajima, a najmanje su se sjećali i kazivali konkretne usmenoknjiževne oblike (uz iznimku izvrsne kazivačice iz Busovače Kate Budimir te Franje Jurkovića iz Zenice).²

Od gospodina Antunovića dobila sam podatke da hrvatske iseljenike u Sloveniji čine pretežno Hrvati sa srednjoškolskom i visokoškolskom naobrazbom te da Hrvati u Sloveniji uživaju visok socijalni i gospodarski ugled. Velika većina Hrvata došla je u Sloveniju u desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata, najviše od 60-ih godina prošloga stoljeća. Nije bila riječ o organiziranom doseljavanju, svatko se snalazio kako je znao i mogao. Prema zadnjem popisu u Sloveniji je oko 55 000 Hrvata, što iznosi 3% od ukupnog stanovništva Slovenije. U Ljubljani, prema popisu iz 1991., živi 11 000 Hrvata, u Mariboru i bližoj okolici 20 000, u općinama Piran i Brežice nekoliko tisuća. Osim spomenutih mjesta, Hrvata u većem broju ima još u Novom Mestu, Celju, Velenju, Kopru, Portorožu, Kranju, Ptuju, Jesenicama, Bledu, Kamniku, Škofjoj Loki, Kočevju i drugim razvijenijim industrijskim mjestima. Većinom se izjašnjavaju kao katolici, njih 92%.

U Sloveniji djeluje desetak hrvatskih društava u okviru Saveza hrvatskih društava u Sloveniji. Hrvatsko kulturno društvo *Ljubljana* od 1993. djeluje kao najveća udruga Hrvata u Sloveniji. Uz to, hrvatska kulturna društva izdaju i svoja glasila, kao što su: *Korijeni*, časopis Saveza hrvatskih društava Slovenije, *Klasje*, časopis Hrvatskog društva Ljubljana, *Vjesnik Hrvatske katoličke misije Izlazak*, *Hrvatski vjesnik* Hrvatskog društva u Novom Mestu itd. Kako su mi rekli, slovenska država ne financira djelatnosti hrvatskih društava u Sloveniji. Navedimo i da je *Vjetar u leđa* jedina radijska emisija na hrvatskom jeziku u Sloveniji, a urednica joj je Ivana Stipić Lah. Prvi put je emitirana 25. siječnja 2014. Sad se može slušati dva puta mjesečno.

Osim toga, u Ljubljani djeluje vrlo brojna Hrvatska katolička misija. Franjevac fra Marko Prpa je, 29. travnja 1986., Dekretom ljubljanskog nadbiskupa, bio imenovan kape-lanom hrvatske katoličke zajednice u ljubljanskoj nadbiskupiji sa sjedištem u franjevačkom samostanu na Prešernovu trgu u Ljubljani. Fra Marko Prpa i sada obnaša tu dužnost. Te 1986. Hrvatska katolička misija je postala prva hrvatska ustanova u Sloveniji s pridjevom *hrvatska* u svome nazivu, kako na crkveno-pravnom, tako i na civilno-pravnom području. Fra Marko Prpa pokrenuo je i još uvijek izdaje interni informativni listić Hrvatske katoličke misije Ljubljana *Izlazak*, prvo glasilo uopće koje se u Sloveniji počelo izdavati za ondašnje Hrvate. Nakon osamostaljenja Slovenije pokrenuo je i prvu dopunsku školu hrvatskog jezika i kulture u novonastaloj državi.

2 Ovim putem zahvaljujem gospodinu Petru Antunoviću na nesebičnoj pomoći i susretljivosti tijekom ovog istraživanja, kao i svim mojim sugovornicima koji su, svi odreda, rado pristali sudjelovati u ovom istraživanju.

II. Terensko istraživanje u Ljubljani

Kata Budimir Krišto, rođ. 1965., selo Kula, općina Busovača

Osvrt na terensko istraživanje u Ljubljani započela bih s izvrsnom sugovornicom Katom Budimir Krišto. Zašto izvrsnom? Gospođa Kata sjetila se najviše konkretnih usmenoknjiževnih oblika, u prvome redu priča, koje su glavni predmet moga znanstvenog interesa. Kata je vrlo obrazovana i upućena kazivačica koja komentira priče, stavlja ih u kontekst tradicijskih kazivanja te i dalje promišlja o njima. Iako u cijelosti ne odgovara traženom uzorku, nije došla u Sloveniju kao ratna izbjeglica, nego je 1985. godine došla na studij u Ljubljani i tu ostala, smatrala sam da je iznimno vrijedno uvrstiti razgovor s njom.

Kata je rođena u općini Busovača, selo Kula. Završila je osnovnu školu u Busovči, a u Zenici jezično-prevodilačku srednju školu te srednju glazbenu školu. U Sloveniju dolazi 1985. na studij. Na Filozofskom fakultetu u Ljubljani završava Studij francuskog i engleskog jezika. Sa suprugom je imala i privatnu školu jezika.

Kao i svi ostali sugovornici, sjeća se jako dobro božićnih običaja u Bosni. *Nema Božića bez šapa i sarme*. Na Božić su pravili jelo koje se zove keške. Na Badnjak je bio post. *Krisban* (božićno drveće) se kitio na Badnju večer pa se išlo na polnoćku, a jelo se nakon polnoćke. Sijala se pšenica. Kaže: *Bilo je jako lijepo* i više joj se sviđa kako je bilo nekad. U Bosni i sada odlaze tri puta godišnje. Uvijek na blagdan Svih Svetih i na blagdan Svete Kate jer joj se majka zove Kata pa odlaze to proslaviti s njom. Navodi da se nekoć se nisu slavili rođendani nego imendani (to potvrđuju i svi ostali sugovornici s kojim sam razgovarala). Ivandan se u njihovoj obitelji slavio jer joj se pokojni otac zvao Ivo. Na moj upit – koliko održavaju božićne običaje u Sloveniji, odgovara da kite jelku. Prije su kitili prirodnu, a sad je plastična. Nekad idu na polnoćku, nekad ne. Ona posti za Badnjak, a sin i muž ne.

Za Uskrs i sada boje jaja u *lučini*, kao i u Bosni. Kad je sin bio mali, brali su zajedno lišće za ukrašavanje jaja. Za Cvjetnicu, i u Sloveniji potapa ljubičice u vodu.

U djetinjstvu su se za nju brinuli roditelji te baka, majčina majka, i neudana teta, majčina sestra. Više su se djeca igrala napolju, *na zraku*. Nisu imali puno igračaka. Sjeća se čak koje je igračke imala: plavi zec, crveni medvjed, jelen i jedna lutka. Smatra da djeca na selu imaju ljepše djetinjstvo. Čuvala je krave i ovce i učila dok ih je čuvala.

Sjeća se kako se u kući pokojnog djeda obvezno molilo prije svakog jela, triput na dan. Jeli su za sofrom. Kao dijete nikad nije išla spavati, a da nije nešto izmolila. Sada se ne moli svaki dan, ali moli se.

Sve sugovornike sam pitala kojim jezikom pričaju kod kuće. Kata kaže da kod kuće pričaju hrvatskosrpski, kako je naučila u Busovači. Svoje dijete su učili jeziku da može razgovarati s bakom. Sjeća se kako joj je sin davno rekao: *Mama, ja imam dvoja usta – jedna kod kuće, a jedna u vrtiću*.

Iznimno vrijedan i zanimljiv za moje istraživanje je dio razgovora kada je gospođa Kata kazivala usmene priče svoga rodnog kraja. Veliki dio njenih kazivanja su memorati, osobni doživljaji, npr. susret s vilama, ili je jako dobro poznavala osobe koje su joj kazivale ostale priče (njena majka, baka, sestra). U djetinjstvu bi im najviše pričali priče kada bi nestalo struje. Tada bi sjedili pored vatre i pričali priče. Kata ovime ilustrira stvarnu kazivačku situaciju.

Prva priča je priča njene bake koja je u sumrak poželjela otići na prelo i izrazila želju da ima konja koji bi je brzo prenio na željeno mjesto.

Baka je pričala da je na planini čuvala stoku. I jednom je bilo neko prelo u jednom selu. Imala je veliku želju otići na prelo. Već je bio sumrak i imala je želju da mi je sad jednog konja da stignem tamo. I ona kaže da je u tom trenutku vidjela konje. Tada se prepala jer je bilo neočekivano. Pokrila je svojom maramom lice i samo prošla. Priča kako ju je bilo strah.

Ovakve priče su vrlo česte među Hrvatima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Možemo reći da se tu radi o biću koje se naziva i *orko*. Kako navodi I. Lozica, *orko* se u vjerovanjima javlja, u prvome redu, u hrvatskom primorskom pojasu. Najčešće se opisuje kao magarac kojeg ljudi sreću na putu. Umorni putnik uzjaše magarca misleći da će lakše doći do željenog mjesta, ali tada magarac počne nositi putnika na neželjenu stranu. Ponekad putnika spašavaju prve zrake sunce, no zna biti i tragičnih posljedica. *Orko* se može javiti i u likovima drugih životinja (konja, jarca, mačka).

Kaže Kata da je priča u takvom stilu puno čula. *Pričalo se dosta o tome da je netko vidio konja noću kad je poželio da negdje brzo stigne.*

Kaže da se dosta u njenom rodnom kraju pričalo i o vilama, *lijepo ženske sa kozjim nogama*.³

Kata kazuje svoj osobni doživljaj – susret s tri vile kada je bila desetogodišnja djevojčica u Busovači. Taj susret je ostavio toliko snažan dojam na nju da i danas priča o tome i promišlja. I u njenom kazivanju javlja se tipičan opis vile, prelijepo djevojke duge kose s kozjim nogama. Kata navodi da je vidjela tri vile (aluzija na Trojnu božicu) te se vile i u njenom kazivanju, što je također česta pojava, javljaju pred kišu. Katino kazivanje pretendira na istinitost. Koristi formule uvjeravanja i vjerodostojnosti: *To sam vidjela svojim očima kada sam bila dijete. Ja znam što sam vidjela. Ja to nisam izmislila. Ja sam to stvarno vidjela.* Istaknimo da i odrasli kojima je ispričala tu priču u nju vjeruju: *Odrasli su pretpostavljali da sam nešto vidjela jer je svatko od njih nešto vidio.* Možemo zaključiti da su se prihvaćala vjerovanja u natprirodna bića. Nigdje ne nalazimo znakove uštkivanja iracionalnog, nego, upravo suprotno, njegovo prihvaćanje.

3 Zapisujući i proučavajući posljednjih godina predaje koje se među Hrvatima na području Bosne i Hercegovine i sada kazuju, možemo primjetiti da su iznimno zastupljena kazivanja o prelijepim zlatokosim djevojkama – vilama. Moderna etnografska građa svjedoči da je „u sustavu hrvatske narodne mitologije mit o vilama, izdvojen, oblikovan i specifičan mitem (...), motiv (...) brojnih narodnih priča te je više i duže u uporabi od bilo kojeg drugog slavenskog mitskog bića“ (Botica 1990:30). Općenito uzevši, narodno je vjerovanje vile podijelilo na dobre i zle. Klasičan opis vile ponudio je još u 19. st. Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je, prvi među Hrvatima, sustavno i stručno pokušao govoriti o ovom aspektu hrvatskog bajoslovlja. Kukuljević izvodi trijadnu podjelu vila po mjestu na (u) kojem borave: vile zračne, vile zemne i vile vodne. U tradiciji i usmenim predajama Hrvata prilično se jasno oblikovao izgled vile. Suvremena kazivanja o vilama među Hrvatima u Bosni i Hercegovini također zadržavaju, tradicijski prenošene, karakteristične opise vila. One su uvijek prelijepo mlade djevojke, dugih zlatnih/plavih kosa, odjevene uglavnom u bijele haljine. Kako uočavamo iz karakterističnih opisa vila, ipak nešto, iz ljudske perspektive, umanjuje njihovo savršenstvo. Svi opisi vila navode da su imale jednu konjsku, magareću ili kozju nogu.

Donosim Katinu priču u cijelosti:

Obično kažu da vila ima kozje noge. I dan-danas kad se kod kuće sastanemo ili kad se sastanem sa sestrama, pričamo te priče. Sad ću ispričati svoju priču. To sam vidjela svojim očima kada sam bila dijete. Često se sjetim toga i dan-danas nije mi jasno. Ja znam što sam vidjela. Ja to nisam izmislila. Ja sam to stvarno vidjela. To je bilo ovako. Kažu da se vile obično pojavljuju oko kiše ili pred kišu. Ili ujutro rano kad je nekud netko išao. Sjede lijepo djevojke na nekoj ogradi i kad bolje pogledaš, sve imaju kozje noge i duge kose. Moja sestra je bila sa mnom i kćerka od strica. Možda sam imala deset godina, a one oko pet. Ovako to otprilike izgleda. Jedan glavni put ide prema selu. Nisam sigurna što smo tada čuvale, ovce ili krave. Mislim krave. Nas tri spuštamo se putem prema selu. Samo što nije kiša. Grmi, sijeva. Mi dolazimo odozgo. Stari put se odcjepkuje i vodi kroz šumu. To je kao neko raskršće. Nije pravo raskršće. A ja sam čula da se takve stvari obično događaju na raskršćima. Negdje blizu tog raskršća, odozgo dolaze te djevojke. Ja sam njih vidjela kad su odlazile s novog puta na stari, dakle jako kratko. To je bilo jako brzo. Nismo se susrele. Tri su bile. Lijepo haljine, duge kose, poredane po visini. I kad smo došli do tačke gdje se spajaju putevi, da je bilo sve normalno, ja bih njih morala vidjeti, ne bi mogle nestati, ali njih nije bilo. I kad sam ja to vidjela, meni je samo prošlo kroz glavu, jer sam bila puna tih priča, ja sam odmah povezala s natprirodnim nekim silama i postalo me je strah. Ja sam njima dvjema samo rekla – bježi! I sve do kuće smo trčale. One nisu ništa vidjele. Kad sam stigla kući, ispričala sam što sam vidjela. I to je za mene i dan-danas zagonetka. Odrasli su pretpostavljali da sam nešto vidjela jer je svatko od njih nešto vidio.

Sljedeća Katina priča govori o noćnom pojavljivanju ljudi s drugoga svijeta. Kata pronicljivo zaključuje da su takve priče imale svrhu kontroliranja nedoličnog, neprimjerenog ponašanja jer su se ta noćna bića pojavljivala i htjela nekud odvesti samo one ljude koji su kršili norme, uglavnom one koji su radili nedjeljom. Funkcija takvih bića bila bi stabiliziranje društvenog poretka i učvršćivanje društveno prihvatljiva ponašanja u određenoj sredini.

Čula sam priče da su nekome došli s drugog svijeta, da su dolazili noću. Obično onima što su nešto radili u nedjelju. Ako nisu išli u crkvu nedjeljom, nedjeljom rezali drva, kupili sijeno i slično što nije primjereno da se radi nedjeljom. Posebno nije primjereno da ne ideš u crkvu, a radiš fizičke poslove. Došli su noću i pred zoru. Čula sam više priča za različite ljude. Jesu li to pričali da te ljude discipliniraju da bi se oni bolje ponašali ili se nešto stvarno dogodilo dogodilo. Došli bi, pokucali. Kad su otvorili vrata, taj čovjek je vidio nekoga. Uvijek je bilo govora o nekim malim, zelenim ljudima koji su zvali nekoga da ide. Obično je žena poškopila i počela se moliti Bogu. Uvijek se govorilo da žena nije vidjela, a uvijek je muški vidio i zvali su ga da ide s njima. Ako je sjekao drva, zvali su ga da ide u šumu sjeći drva. Kad bi žena poškopila, izmolila, da bi se to umirilo.

Navodi da su se ovakve priče govorile i za ljude koji su dosta psovali, netko bi noću došao po njih. Dakle, opet su se priče koristile u svrhu kontroliranja i sankcioniranja neprimjerenog ponašanja.

Sljedeća skupina Katinih priča odnosi se na mise mrtvih. Kata pronicljivo komentira da je čovjek koji je vidio misu mrtvih bio u vidno alkoholiziranom stanju pa je možda to zbog toga doživio.

Bila je jedna priča koja se pričala za ljude koji su bili dosta alkoholizirani. Priča se da kad se prolazi pored groblja noću, bude misa u groblju. Mama mi je pričala za jednog čovjeka da kad ga je ona pitala što je bilo, je li se to stvarno desilo, on je rekao da se stvarno desilo. Ali ne može se reći da li je stvarno nešto vidio ili je bio alkoholiziran. Taj čovjek ide pored groblja i vidi – drži se misa. On pijan ulazi u groblje. Zašto on ne bi bio na misi. Vidi ljude, ali ne sjeća se da bi nekoga prepoznao. Uglavnom, ljudi su se molili. On je ušao, skinuo svoj šešir i molio se s njima i u jednom trenutku svi nestanu, odu u zemlju. Nema svećenika, nema ništa. I on uzme svoj šešir u ruke i bježi. Prepao se. Ne znam koliko je dana ležao bolestan, jedva se oporavio.

Navodi još jednu priču u kojoj se javlja motiv mise mrtvih, ali tu imamo drugi aspekt vraćanja mrtvih. Mrtvi se u kazivanjima Hrvata često vraćaju na ovaj svijet ako imaju neke nezavršene poslove. U sljedećoj priči svećenik je imao nezavršene poslove, nije odslužio za života mise koje su bile plaćene.

Prije njega da je još netko vidio misu. Da su obavijestili svećenika i da je svećenik noću otišao u groblje i stvarno se govorila misa i da je on ovako nekako govorio: „Zaklijem te s Božje strane, zašto ti govoriš tu misu?“ Da je dobio odgovor da su te mise bile plaćene i da je jedan stari svećenik morao te mise koje su bile plaćene izgovoriti. I da je svećenik nekako uzeo da će te mise izgovoriti umjesto njega i nije više dolazio.

Kata će, s distancom, prokomentirati svoja kazivanja: *Puno toga sam čula u djetinjstvu i mislila sam da je bilo istina, a mislim sad da ljudi puno toga nisu razumjeli.*

Slijede Katine priče o *mori*, koja je jedno od natprirodnih bića koja se najčešće pojavljuju u usmenim kazivanjima Hrvata i čije se postojanje ponajviše vjeruje. *Mora* je žena koja u pohode odlazi noću kako bi *trala/dušila* spavače i iz njih isisala životnu energiju. Ponekad svi znaju tko je *mora* u selu – to je neka zla susjeda, *stara cura*, koja u svojim noćnim pohodima zna poprimiti životinjska oblička (najčešće mačke i muhe). Iako postoje razni apotropеji/zaštitna sredstva protiv *more*, može biti i smrtonosna, posebice kad za žrtve odabere djecu. Prema hrvatskim narodnim vjerovanjima, *mora* ne može biti ni djevojčica ni udana žena, već samo (spolno) zrela djevojka.

Kata kazuje priču o *mori* za koju kaže da ju je čula kad je posljednji put bila u Busovači: *Da po noći se probude i imaju osjećaj da ih nešto guši. I zadnji put sam čula kad sam bila u Busovači da odlazi kao neka sjena. Jedna osoba mi je pričala da se ona branila i kao počela moliti i škropiti i da je vidjela da odlazi sjena kroz vrata. To je skroz svježe, čula sam prošle godine. U djetinjstvu sam toga puno čula.*

Na moj upit – pričaju li takve priče više žene ili muškarci, odgovara da je više čula da su žene pričale. To je zanimljivo jer se u ponajvećem broju narativa o *mori* ona javlja kao žensko biće koje noću napada muškarce.

Obitelj Prkić

Sljedeći moj kazivač bila je obitelj Prkić. Ova obitelj u potpunosti odgovara traženom uzorku jer su došli u jeku ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini u Ljubljanu. Na razgovor su rado pristali otac Drago Prkić, majka Nevenka Prkić i mlađa kćer Maja Prkić. Uglavnom se nisu sjetili konkretnih usmenoknjiževnih oblika, niti jedne usmene priče, ali rado su govorili govorili o kršćanskoj tradiciji koju su sa sobom donijeli iz Bosne i nastoje je održavati i u Sloveniji.

Drago Prkić, 1945., Zenica

U Ljubljanu dolazi 1993. u cilju spajanja s obitelji jer su mu žena i dvije kćeri došle u Ljubljanu 1992. zbog rata. Navodi da nikad nije bio izbjeglica jer je 1992. sa supruginim bratom u Ljubljani osnovao tvrtku. U izvršnom je odboru Hrvatskog kulturnog društva *Ljubljana* (navodi da društvo ima velik broj članova, ali ih se malo aktivno uključuje u rad društva).

Sjeća se dobro božićnih običaja. *Za te dane je sve bilo posebno.* Majka je pripremala štrudlu i kuglof. Za Badnjak je bila neka posna čorba i pita. Svi su se Bogu molili prije jela. Sjeća se posijane pšenice i adventskih svijeća. Kad bi završili večeru, otac bi svijeće ugasio kruhom umočenim u rakiju. Jelo se nakon polnoćke. Ujutro je bio bogatiji božićni doručak. Otac mu se zvao Stjepan pa su slavili Stipandan kada su im dolazili prijatelji i rodbina. Dio toga su prenijeli u Sloveniju. I u Sloveniji poste na Badnjak, ali više jedu ribu. Božićni doručak je u krugu obitelji. Ponekad idu na polnoćku, ali ne uvijek.

Na upit kojim jezikom govore kod kuće, odgovara – više hrvatskim jezikom.

Nevenka Prkić, 1958., Zenica

U Sloveniju je došla 18. 5. 1992. s dvije maloljetne kćeri, u jeku ratnih zbivanja u Bosni, zadnjega dana prije no što su sve veze prekinute.

Prisjećajući se života u Bosni, kaže: *prije je sve bilo skromnije.* Gospođa je po struci kuharica pa i u u Sloveniji pravi tradicionalna jela iz Bosne: sukane pite, kolače, baklavu, hurmašice, štrudlu s džemom od šljiva.

Sjeća se bećaraca:

Ja malena učila u školi

Da se ne dam prevariti loli.

Na što suprug nadodaje još jedan bećarac:

Mala moja pravi prozor veći,

Zgulih leđa tebi ulazeći.

Sloveniju smatra domom svoje obitelji. Iako čuvaju tradiciju, kada su došli u Sloveniju, htjela je da joj se djeca odmah asimiliraju u slovensko društvo. Te 1992. godine u

Ljubljani je postojala škola za bosansku djecu izbjeglice, ali ona je išla izravno ministru tražiti da joj se djeca upišu u slovensku školu. To joj je i odobreno. Sretna je da su se njene kćeri asimilirale u slovensko društvo, *da ne osjete da su druge vrste*.⁴

Gospođa Nevenka naglašava da se u svojoj obitelji trudi očuvati tradiciju. *Moja kultura je tu u meni i uvijek će ostati u meni. Uvijek sam što sam.*

Maja Prkić, 1981., Zenica

U Sloveniju dolazi 1992. s majkom i sestrom. Sjeća se lijepog djetinjstva u Bosni. Za Božić se i u Sloveniji okupi cijela obitelj te zajedno kite jelku. Imaju još uvijek kuglice koje su donijeli iz Bosne. Jaslice postave ispod drvceta. U Bosni su od kolača pravili šape i salnjake, pekmez od šljiva i ajvar. Ajvar više ne prave jer za pripremu treba puno vremena. Za Uskrs su bojali jaja lukom, što rade i u Sloveniji. Ona jaja koja ne boje lukom, boje crvenom bojom. Nose hranu na blagoslov (jaje, šunka, hren, sol, kolači).

Kroz razgovor, sjetila se molitve koju je molila u djetinjstvu pred spavanje: *Božji pivci pivnuše....*

Misli da će posvuda nositi svoju hrvatsku tradiciju i prenijeti je na svoju buduću obitelj: *Ja nisam samo Slovenka. Ja ću uvijek znati odakle potječem.*

Franjo Jurković, 1960., Zenica

Gospodin Franjo odmah na početku razgovor naglašava da je podrijetlom iz Hercegovine, iz Ljubuškog (selo Zvirici). Vrlo zanimljiv sugovornik, koji također ne odgovara traženom uzorku, ali uvrstila sam razgovor s njime jer se sjetio brojnih usmenih priča iz Hercegovine (iz Ljubuškog kraja) koje vrlo pronosljivo, poput Kate Budimir, i komentira.

U Ljubljani je došao 1979. nakon srednje škole, iz ekonomskih razloga. Zapošljava se u Domu za poslijediplomske studente, gdje i sada radi (tu sam bila smještena tijekom ovog istraživanja u Sloveniji pa sam imala priliku porazgovarati s njim).

Oženjen je Slovenkom i ima dva sina. Uglavnom doma govore slovenski. Navodi da mu supruga odlično govori hrvatski, kao i stariji sin, a mlađi slabije. Tri puta godišnje

4 Vežano uz asimiliranje Hrvata iz Bosne i Hercegovine u slovensko društvo najviše komentara i informacija dobila sam od gospođe Katice Špiranec (podrijetlom je iz Posavskih Podgajca, Vukovarsko-srijemska županija). Bila je viša savjetnica za regionalnu statistiku. Sad je u mirovini i bavi se književnošću. Inače je aktivna članica Hrvatskog kulturnog društva *Ljubljana*, potpredsjednica Upravnog odbora. U vrijeme rata bila je, kako navodi, maksimalno angažirana oko prihvata izbjeglica iz BiH. Intenzivno se bavi položajem Hrvata u Sloveniji te smatra da su se Hrvati u Sloveniju uglavnom asimilirali. Kaže, *kada djeca obave sakramente pričesti i krizme, prestanu dolaziti u crkvu*. Misli da Bošnjaci i Srbi puno više njeguju jezik, kulturu i običaje od Hrvata. *Bošnjačka i srpska djeca govore kao da su jučer došli iz Bosne, a mi stari muljamo pola-pola.*

U kontekstu njenih razmišljanja, citiramo Ivanu Stipić Lah: *Vrlo malo djece Hrvata u Sloveniji aktivno govori svoj materinski jezik. I dok slovenski, srpski, bosanski, makedonski pa čak i engleski i turski, glasno odjekuju po ljubljanskim ulicama, mnoge obitelji hrvatskih korijena svoj jezik ne govore ni u svoja četiri zida. Takav stav prema rodnom jeziku gurnuo je hrvatsku kulturu u Sloveniji na marginu i za to možemo i moramo kriviti samo sebe.* (Uvodnik časopisa *Klasje*, br. 2., lipanj/junij 2015, Ljubljana, 2015.)

odlaze u Zenicu radi njegove majke. Sloveniju smatra svojom domovinom, kao i svi ostali sugovornici.

Sjeća se dobro tradicije iz Zenice, a još radije i emotivnije govori o tradiciji u Hercegovini. Odrastajući, ljeta je provodio kod baka i djedova u ljubuškom kraju i to su mu i najživopisnija sjećanja. Najviše mu se sviđaju tradicionalni svadbeni običaji u Hercegovini. On se u Sloveniji nije oženio tradicionalno. Djeci je dao tradicionalna imena – stariji je dobio ime Ivan u ime njegova oca.

Najvrjednijim dijelom razgovora s gospodinom Franjom smatram njegova kazivanja usmenih priča. Prvo su se u razgovoru pojavile priče o vilama. Kao dijete po dva mjeseca godišnje provodio je kod baka i djedova u Zviricima i Vitaljini, općina Ljubuški. Sjeća se da se u Zviricima dosta govorilo o vilama, o konjima kojima su grive spletene u pletenice i kako su vile kvarile žito koje se vršilo. Priče o vilama je pričao i svojoj djeci.

Njegova baka je govorila da je imala susret s vilom s kozjom nogom. To se desilo kako je kraško polje i na kraju kraškog polja je kao neki dolac. To je neka, kako bi reko, livadica i da je tu imao neki izvor i da su tu hodali past ovce i da je ona zaspala i da je neko probudio tako da joj je udario šamar. I da joj je reko tu nema da se spava, tu nemaš da boraviš. Otada je bilo da te zviričke žene nisu tamo išle sa ovcama. Baba Jaka je govorila o tome i svi su joj vjerovali da je ona to vidjela.

Iz ove priče možemo zaključiti da se radi o vili koja obitava uz izvor, vili jezerkinji, i čuva svoj habitus od neželjenih posjetitelja. Vile jezerkinje su, prema kazivanjima, najokrutnije prema ljudima. Upozorila je baku šamarom da ne ugrožava njeno stanište. Na koncu priče zanimljiva opaska da su svi baki vjerovali, potvrđuje da se postojanje ovakvih bića prihvaćalo.

Uskoro se u kazivanjima gospodina Franje pojavljuje još jedno često natprirodno žensko biće – *mora*. Sjeća se kao je njegov rođak Niko Jurković pričao o nekom momku, navodio je imenom tog momka, *da on sanja po noći da ga to pritiska. Da ga ona tlači. Mi smo mu malo vjerovali, malo ne vjerovali.*

Na upit što on misli o tome, odgovara da su on i njegov brat, koji također živi u Sloveniji, slali nekome *mail* u Sloveniji tko se time bavi i da su dobili odgovor da, kad ponestane kisika u snu, dolazi do nekih halucinacija sličnih tome. No, Franjo daje i vlastiti komentar što on misli o čemu se tu radi: *Mi smo rekli da mora da mu se sviđala ta ženska, ali u toj sredini nije mogao to da kaže.*

Na koncu, Franjo kazuje i etnološku predaju opstanku prezimena Jurković.

U ovom selu Zvirici jako se pričalo o porijeklu Jurkovića. Ima još prezimena, ali nas je najviše Jurkovića. Priče su bile o samom dolasku, odakle su. Stalno se spominje Breštanica i izgleda da smo stvarno odatle. Kad je padala Dubrovačka Republika da su se Jurkovići naselili na ovom području. Ta priča se stalno spominje da je prvi Jurković bio Andrija koji je ubio Turčina i neko blago imo i da je to blago sakrio i dan-danas se to blago traži. Taj prvi Jurković je došao od Pelješca. Poslije toga da je on imo tri sina: jedan je bio Grga, jedan Jure, jedan Lazar. Ja pripadam Lazarima. Moj taj rođak Niko Grgama, a gdje je prijelaz prema Metkoviću, ti Jurkovići pripadaju Jurama. Ta se priča jako često ponavljala. Ja sam probao prenijeti sinovima odakle su, da znaju da su Jurkovići. Oni se rado vraćaju u Bosnu i Hercegovinu.

Sjeća se i jedne gange koja ga je kao mladog uvrijedila kad su se momci i cure vraćali s mise u Bijači.

Djevojke su pjevale:

Zaviriće ne bi se udala

Drača bode, al nemaju vode.

S nostalgijom se prisjeća nekih jela, najviše pure koju on naziva *zvirićka pura*.

U Zvirićima je doručak bio uvijek isti. Pura s maslom i bijelim lukom i pura s mlačenicom. Jako prosto. To sam pravio svojoj djeci i ženi. Jako im se sviđa. Kad su odlazili gastarbajteri, većina je govorila: Dosta mi je te pure! Međutim, danas se zna da je dugovječnost u tim vremenima donijela zdrava prehrana. Za moju prabaku koja je sa Bijače se govorilo da je živila 115 godina i to po crkvenim knjigama. Moje babe, djedovi su umirali preko 90 godina, a danas bome umiremo oko 70-te. Znači da smo nešto u programu zafrkli.

Zoran Bulajić, 1973., Bistrica, općina Žepče

Moj sljedeći sugovornik Zoran Bulajić odgovara traženom uzorku. Došao u Sloveniju 1991. iz Žepča da bi izbjegao mobilizaciju u JNA. Kaže, *došao na mjesec dana dok se sve smiri i taj mjesec još uvijek traje*. Napravio je kuću u Žepču, ali ide rijetko otkad su mu roditelji umrli. Vrlo je emotivno govorio o rodnom kraju, roditeljima, čak je i zaplakao u jednom trenutku. Čežnja onoga koji je, gotovo kao dijete, potjeran ratnim zbivanjima otišao iz rodnog kraja, ostavivši tamo roditelje, prijatelje, djetinjstvo i uspomene...

Sjeća se rado tradicionalnih božićnih običaja u Žepču. *Za Božić smo tradicionalno pravili keške. To je jedno staro jelo: kuhala se pšenica, stari pijetao ili stara kokoš, voda, sol i kad se to skuhalo se izmješalo. To je bio protokol, išlo se kod susjeda ili kuma, stupala se pšenica pa se kući sušila pa bi to mati to obično na Badnjicu kuhala. Otac je peko pečenicu, odojka. Na Badnjicu se postilo, mati je spremala stare kolače. To su bili suhi kolači koji su bili dobri za jesti nakon par dana. Pravila je salnjake. Išli smo na polnoćku pješke. Kad bi Božić došao, jeli smo pečenicu, keške. To je bio božićni ugođaj.*

Možemo zaključiti da se svi sugovornici s nostalgijom i čežnjom sjećaju prošlih vremena, naročito Božića. Sve je bilo skromnije, ali emotivnije, bliskije...

Uskrs u Sloveniji je dosta sličan onom u Bosni. I oni imaju jajca. Posvećenje nosimo u crkvu, kao što smo i u Bosnu nosili. Trudim se sačuvati te običaje u Sloveniji, ali je dosta teško. I ja sam neke stvari odavde prihvatio. Malo se bavim poljoprivredom i posijem bijeli kukuruz koji ni moj otac više nije htio sijati. Napravim brašno od bijelog kukuruza i razdijelim to prijateljima. Skupljam i čuvam razne stare stvari. Moja mama je tkala ponjave i tu sam donio komad ponjave. Donio sam i stap iz Bosne. Imam šargiju u kući. Prije je dolje nisam slušao, a ovdje je slušam. Kad se mi saberemo zemljaci, netko zasniva.

Zoran za sebe kaže da je veliki gurman i da voli kuhati pa i u Sloveniji nastoji pripremati tradicionalna bosanska jela. *Čak sam pravio i pekmez kao u Bosni, meso sušim i sudžuke pravim, čvarke pravim kao nekad moj otac. Na svinjokolju gledam da pravim*

jela iz Bosne. Uvijek burek. Mama je uvijek za svinjokolju pravila krofne pa i ja sad inzistiram na tome. Imam naš bosanski kazan za rakiju.

Sjeća se svoje prve molitve:

Sveta mala Terezija

Ponizno te molim

Kaži malom Isusu

Da ga jako volim.

Navodi da su se nekad imena djeci davala po svecima, pogotovo ako je dijete rođeno na taj datum. *Meni je otac htio dati ime Jozo po njegovu ocu. Ali pošto sam se rodio u zoru, u 4 sata, onda je baka, mamina majka, rekla ocu da mi da ime Zoran.*

Nekad su ljudi u našem kraju više svetkovali imendan nego rođendan. Tko je znao kad ti je rođendan... On i u Sloveniji nastoji čestitati imendane.

III. Terensko istraživanje u Mariboru

Zbog istraživanja došla sam na hrvatsku misu koja se u Mariboru uvijek služi subotom u 10 sati u kapeli Jezusovog srca. Budući da u Mariboru, prema dobivenim podacima, živi velik broj Hrvata, bila sam iznenađena kako je malo ljudi bilo na misi. Uz svećenika i g. Mandira, svega 15-ak ljudi, uglavnom starijih. Mladih ljudi i djece nije bilo. Većina ih je rado pristala na razgovor sa mnom, iako se kasnije ispostavilo da ne odgovaraju traženom uzorku. To su, uglavnom, ekomomski migranti koji su u Maribor radi posla došli kasnih 70-ih i početkom 80-ih iz općine Brčko. Najčešće bi prvo došao suprug, a onda za njim i supruga. Svi sugovornici su mi potvrdili da su se oni Hrvati koji su došli u Maribor zbog rata u Bosni kratko zadržali u prihvatnom centru te nastavili putovanje u druge europske zemlje. Od bračnog para Marice i Ive Grčića dobila sam informaciju da u Mariboru više nema izbjeglica koje su zbog rata došle iz Bosne. Samo su mi spomenuli jednu baku iz Doboja, baku Ružu, koja je u Maribor došla 1991. Sad ima 87 godina i nije se imala gdje vratiti te još živi od socijalne pomoći u prihvatnom centru za izbjeglice u Mariboru.

Nažalost, gotovo nitko od mojih sugovornika u Mariboru nije se sjetio konkretnih usmenoknjiževnih oblika, pogotovo usmenih priča. Kazivali su o katoličkoj tradiciji svoga kraja i koliko su je uspjeli sačuvati u svojoj novoj domovini Sloveniji. Na djecu su tradiciju nastojali prenijeti, ali svi zaključuju da su ipak nastupila neka nova vremena i da djeca stvaraju svoje tradicije.

Ruža Lovrić, djevojački Filipović, rođ. 1961., Brčko

U Mariboru je od 1980-te. Nakon srednje škole završene u Brčkom, došla je u Sloveniju. Udala se za Hrvata i zaposlila u trgovini. U kući govore slovenski, a kad odu u Bosnu, govore hrvatski. Za Božić uvijek idu u crkvu. Kite jelku i prave jaslice. Pravi baklavu, pite, ali i slovensku poticu, štrudlu s orasima. Za Uskrs nose blagoslov u crkvu (jaja, kruh, poticu). Kad im se kćerka udavala, nisu se pridržavali tradicionalnih običaja.

Ana Josipović, djevojački Mijatović, rođ. 1957., Blaževac, općina Brčko

Dolazi u Maribor 1978. jer je suprug dobio posao u Mariboru pa je ona došla za njim. U kući s mužem govori hrvatski, s djecom miješaju slovenski i hrvatski. Čuvaju tradicionalne božićne običaje. Idu na polnočku. Na Badnjak poste, pravi se riba. Za Uskrs nose blagoslov (hren, mladi luk, sir, jaja, šunka, kobasice). Kćerka nije imala tradicionalnu svadbu. Udala se za Slovenca kad je već imala dvoje djece. Gospođa to podržava jer misli da je pametno. *Ali nema više poštovanja. Nekad ako se i posvađa, znalo se oprostiti, a toga više nema.*

Gospođa kaže da mladi slabo odlaze u crkvu. *Prije je bilo prvo i osnovno u crkvu. Vjera je na prvom mjestu. To je temelj kuće i temelj odgoja.*

Više se ne vraća u svoje rodno selo otkad su roditelji pokojni. Sačuvala je rubinu i pregaču koju je njoj i sestri napravila njena majka. Gospođa za sebe kaže: *Ja sam Hrvatica iz Bosne i dok sam živa, to ću biti.*

Ljubica Čerkezović, djev. Lučić, rođ. 1965., Brčko

Došla u Maribor 1985. nakon vjenčanja. Počela tu raditi i studirati. U obitelji govore miješano – hrvatski i slovenski. *Više ne registriraju kako govore.* Išli su u Bosnu po pet-šest puta godišnje, ali otkad su im roditelji umrli, ne odlaze u Bosnu.

Sve je nekoć bilo skromnije za Božić. Išli su na polnočku, pekao se odojak. I u Sloveniji na tome ustraju. Poslije polnočke večeraju, jede se odojak i sarma. Na Božić su kod kuće, a drugi dan obilaze rodbinu. Uskrsne običaje su zadržali. U Sloveniju se, uz maslinovu grančicu, napravi *presmec*, cvjetni aranžman, pa su to i oni usvojili.

Misli da su donekle uspjeli prenijeti običaje na svoju djecu. Kaže da mladi rijetko idu u crkvu, a i starijih je sve manje.

Mato Čerkezović, 1961., selo Boć, općina Brčko

Nakon srednje škole 1980-te dolazi u Maribor radi posla i studija. Smatra da su u velikoj mjeri zadržali svoje tradicionalne bosanske običaje. Za Uskrs su u Bosni išli na Križni put, a u Sloveniji to ne mogu radi posla.

Marica Grčić, rođena Stijepić, 1959., Drijenče, općina Lopare

Došla u Maribor 1980-te. Muž je tu već radio pa je došla s kćerkom za njim. U obitelji najviše govore hrvatski, ali i slovenski.

Na pitanje o odgoju djece odgovara da su kćeri odgajali u vjeri, ali od 14., 15. godine djeca u Sloveniji sama odlučuju – hoće li ići u crkvu ili ne. I danas idu u crkvu, ali rjeđe, za Božić, Uskrs, na misu za pokojne kada se cijela obitelj okupi na misi. Njihovo vjenčanje u Bosni je bilo raskošno, veselo, s cijelim selom. Jedna njihova kćerka se udala

prije dvije godine u užem krugu obitelji. Običaja i tradicije iz Bosne nisu se pridržavali. Udala se za Srbina koji živi u Sloveniji. Kažu da zet jako čuva srpsku tradiciju te smatraju da Srbi najviše čuvaju svoju tradiciju u Sloveniji.

Svi moji sugovornici su rado govorili o Božiću i božićnim običajima. *Božić nam je nešto posebno*. Peče se odojak, sarma, domaći kruh, od kolača slovenska potica. Na Badnjak se posti, ide se na polnoćku, poslije polnočke se jede. Za Božić se obiteljski *saberu*, a sutradan obilaze rodbinu i prijatelje. Slave Ivandan jer joj se suprug zove Ivo. Komentiraju da Slovenci rijetko slave imendane.

Kad se dijete dariva nakon rođenja, obavezno se daju pare *nad glavu* djeteta ili pod jastuk. Krštenje nije nakon 40 dana, već se malo razvuče. Svojoj djeci dali su, tradicionalno, imena djedova i baka. Njihova djeca se više toga ne pridržavaju.

Ivo Grčić, 1959., Gornji Zovik, općina Brčko

Došao 1977. u Maribor radi posla. Tri puta godišnje idu u Brčko gdje imaju kuću. Od svih mojih sugovornika u Ljubljani i Mariboru, jedino je ovaj bračni par izjavio da bi, u budućnosti, kad odu u mirovinu, dio vremena provodili u Brčkom. Osjećaju se da imaju dvije kuće, jednu u Sloveniji, a jednu u Bosni.

Zaključak

Terensko istraživanje u Sloveniji u okviru projekta *Rat kao prijelomna točka u evaluaciji prošlih i sadašnjih iskustava*, pokazalo se iznimno zanimljivim, ali i prilično zahtjevnim. U prvom redu jer nisam uspjela naći veći broj sugovornika koji bi odgovarali traženom uzorku, dakle – Hrvate koji su u Sloveniju došli kao ratne izbjeglice nakon posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini i tu pronašli svoj novi dom. Prema podacima dobivenim od sugovornika te predsjednika hrvatskih kulturno-umjetničkih društava u Sloveniji, najveći dio tih Hrvata kratko se zadržao u Sloveniji te je svoj put nastavio u druge europske zemlje, a jedan dio se vratio u Bosnu i Hercegovinu. Usprkos vremenskom ograničenju trajanja ovog istraživanja i relativno malom broju sugovornika koji bi odgovarali traženom uzorku, ipak možemo izvući određene zaključke koliko i kako Hrvati u Sloveniji čuvaju svoju etnofilološku baštinu. Svi sugovornici s kojima sam imala priliku razgovarati podrijetlom su Hrvati iz Bosne (Zenica, Busovača, Žepče, Brčko). Sugovornika iz Hercegovine nisam našla, osim što je Franjo Jurković iz Zenice u razgovoru naglasio svoje hercegovačko podrijetlo (općina Ljubuški). Gotovo svi moji sugovornici uglavnom su tijekom razgovora govorili o kršćanskoj tradiciji, ponajviše božićnim i uskršnim običajima svoga kraja, i koliko su je nastojali sačuvati u svojoj novoj domovini Sloveniji. Nažalost, slabo se sjećaju konkretnih usmenoknjiževnih oblika, uz iznimku izvrsnih kazivača Kate Budimir i Franje Jurkovića. Tijekom razgovora s njima mogla sam čuti brojne usmene priče o vilama, morama i misama mrtvih, koje kazuju i sada unutar svoje obitelji, što svjedoči o trajno živoj usmenoknjiževnoj baštini.

Uz to, možemo zaključiti da stariji, prva generacija u Sloveniji, nastoje očuvati svoje običaje, uz manje ili veće modifikacije koje nastaju implementiranjem slovenskih obi-

čaja ili, kako svi navode, zbog posla i nedostatka vremena, neke običaje nisu u stanju održavati kao u Bosni. Na djecu su tradiciju svoga rodnog kraja nastojali prenijeti, ali svi zaključuju da su ipak nastupila neka nova vremena i da djeca polako napuštaju tradicionalne običaje te stvaraju svoje tradicije. Navode da djeca imaju svoj vlastiti put i oni kao roditelji prihvaćaju njihov izbor. Za više zaključaka, trebalo bi provesti opsežije terensko istraživanje u Sloveniji kroz jedno duže razdoblje te konzultirati institucije i pojedince koji se u Sloveniji bave ovom problematikom.

Literatura:

- Botica, Stipe, *Vila u hrvatskoj mitologiji*, „Radovi Zavoda za slavensku filologiju“, Zagreb, 1990., 25:29-40.
- Brkić Vučina, Mirna, *Noćno lice žene*. Suvremena kazivanja o vilama, vješticama i morama Hrvata u Bosni i Hercegovini, Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
- Stipić Lah, Ivana, *Uvodnik*, „Klasje“, br. 2., lipanj/junij 2015., Ljubljana, 2015.
- Šešo, Luka, *Živjeti s nadnaravnim bićima*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2016.

Ivana MARINOVIĆ

Poslijediplomski doktorski studij

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

baracivana@hotmail.com

Povijesne i etiološke predaje o osmanskoj vladavini u širokobriješkom kraju

Sažetak

Predaje su vrsta usmenih priča čija je glavna značajka vjerovanje u istinitost njezina sadržaja. Predaja, kao i ostali usmenoknjiževni oblici, živi stoljećima prenošenjem s koljena na koljeno.

Analiza predaja iz širokobriješkoga kraja u usmenoj književnosti te njihova veza s tradicijskom kulturom, zahtijevala je interdisciplinarni pristup. Središnje područje rada zauzima klasifikacija i analiza usmenoknjiževnih primjera iz već objavljivanih zbirki, kao i autentični izvori, predaje kazivača koje su prikupljene od 2010. do 2012. godine. Cilj je rada istaknuti i upozoriti na važnost bogate usmenoknjiževne baštine, koja je važna sastavnica nematerijalne kulturne baštine. Etnološko istraživanje na terenu je pokazalo da su povijesne predaje najzastupljenije na ovim prostorima, i to posebice kada govorimo o razdoblju višestoljetne turske vladavine koje ostaju svjedokom stoljeća borbe s tuđincem i patnji hrvatskog naroda. Povijesne predaje se nerijetko isprepliću s etiološkim predajama, tako da nazivi mnogih toponima vuku svoje korijene iz vremena kada je narod bio pod turskom vlašću. Niz primjera dovoljan je da se ukaže na nematerijalno bogatstvo koje sadrže različiti žanrovi predaja.

Ključne riječi: stradanja, patnje, bježanja, pravo prve bračne noći

Uvod

Usmena književnost duboko je utkana u kulturu svakoga naroda, kao najdugotrajnija vrsta književnosti.

Najzastupljenije su vrste predaja u širokobriježskom kraju povijesnog i etiološkog karaktera. Povijesnoga, posebice kada je riječ o razdoblju turske vladavine, koja je ostavila snažan pečat na ljude i krajeve, a etiološke jer je većina mjesta u Hercegovini, pa tako i Širokome Brijegu, dobila naziv po povijesnim osobama i događajima.

Predaja je zasigurno jedna od najvažnijih usmenoknjiževnih oblika koja zaslužuje više pozornosti, ne samo etnologa, već i teoretičara književnosti, jer svaku predaju možemo promatrati kao jedinstven proizvod usmene književnosti koji progovara o povijesti, kulturi i identitetu jednoga naroda.

1. Predaje

Predaje su vrsta priče čija je glavna značajka vjerovanje u istinitost njezina sadržaja. (Dragić 2005: 28.) Predaja je usmenoknjiževni oblik koji živi stoljećima prenošenjem s koljena na koljeno, mijenjajući ponekad svoj oblik i izričaj. Motivi i teme koji se pojavljuju u predajama stari su i po više od dva tisućljeća. Predaja u sebi nosi element istinitosti i emocionalno je angažirana. Predaje „se kazuju s pretenzijom na istinitost (taj je element vjerovanja u istinitost prisutan u njihovoj strukturi i onda kada se stvarna vjera s vremenom izgubila)“, Bošković Stulli 1963: 11).

Predaja nema isključivo emotivnu ulogu, posebno je važna poučnost, što posebice trebamo imati na umu kada znamo da se predaja temelji na vjerovanju u istinitost njezinog sadržaja.

Predaji je cilj zabaviti, podsjetiti, poučiti. Predaja oplemenjuje, pripovjedač vješto zabavlja, kako sebe, tako i druge, zaboravlja na nedaće i uživa u trenutku i to uvijek nastojeći zadovoljiti slušatelja prenošenjem – ne samo sadržaja, već i emocije predaje. Predaja tako povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost koja „otvara dublju dimenziju slušaočeve, čitaočeve sadašnjosti. Prošlost nije prošla, nije zaboravljena, ona je književno organizirana u poetsku sliku tako da svakog trenutka može pronaći prvo dno sadašnjosti i svakodnevice otvoriti podrum straha, tjeskobe, muke i mučenja“ (Zečević 1974: 67).

1.1. Povijesne predaje

Usmene predaje možemo klasificirati prema različitim mjerilima, primjerice motivima, temama, oblicima ili prema njihovom odnosu prema zbilji. U poetici književnosti najčešće se spominje Proppova tematska podjela (Dragić 2007: 274). Međutim, Marko Dragić ukazuje na nedostatke takve podjele. Naime, u Proppovoj klasifikaciji nedostaju eshatološke predaje, nedostaju demonološke predaje, a legende su zasebna vrsta priča. Dragić donosi podjelu na povijesne, etiološke, eshatološke, mitološke i demonološke predaje te pričanja iz života. (Dragić 2007: 273).

Povijesne predaje zabilježene u okolici Širokoga Brijega odraz su kultura i civilizacija koje su utjecale na prostor i njegove stanovnike. Etnološko istraživanje na terenu je pokazalo da su povijesne predaje najzastupljenije na ovim prostorima, i to posebice kada govorimo o razdoblju višestoljetne turske vladavine koje ostaju svjedokom stoljeća borbe s tuđincem i patnji hrvatskog naroda. Povijesne predaje na širokobriježskom

području uglavnom pripovijedaju o razdobljima kada su ovi krajevi pali pod tursku vlast te o odnosu Turaka prema puku. Povijesne predaje se nerijetko isprepleću s etiološkim predajama, tako da nazivi mnogih toponima vuku svoje korijene iz vremena kada je narod bio pod turskom vlašću. Niz primjera dovoljan je da se ukaže na duhovno bogatstvo koje sadrže različiti žanrovi predaja.

„Za razumijevanje povijesnih predaja i etioloških predaja koje su nastale na povijesnoj razini, važno je ukratko izložiti i sljedeće: Stalne su bile pretenzije Ugarske i Turske na Bosnu i Hercegovinu zbog njezina bogatstva (olova, srebra, skupocjene tkanine i dr.) i slabile su moć domaćih banova i kraljeva. Ugari su zbog toga kod papa optuživali domaće vladare da u Bosni i Hercegovini kriju i šire krivovjerstvo. To je dovelo do velikih svađa i obračuna između vladara. Sukobi su se događali i u samim obiteljima vladara poput onih između hercega Stipana Vukčića Kosače i njegovog najstarijeg sina Vladislava 1450. godine.“ (Dragić 2007: 323.)

2. Stradanja, patnje, bježanje... za vrijeme osmanske okupacije

Bosansko kraljevstvo palo je pod osmansku vlast koncem svibnja 1463. godine. Do naših dana ostala je izreka: „Bosna šaptom pade“ (v. Dragić 2011: 361.-382.)

Hercegovina je pala 14. prosinca 1482. godine. O turskom osvajanju Širokog Brijega nemamo detaljnih zapisa. Širokobriješki je kraj morao pasti pod tursku vlast najkasnije do 1468. godine. U popisu bosanske vojne i upravno-teritorijalne jedinice Turskoga Carstva, sandžaka, iz 1468. godine, vidljivo je da su Turci na desnoj strani Neretve počeli osvajati u pravcu od Mostara prema Posušju i Imotskom, zatim prema Ljubuškom. Područje je uključeno u has bosanskog vrhovnog i upravnog poglavara Sandžaka, sandžakbega Isa-bega Ishakovića. (Aličić 1970: 97.-98.)

Turci su sknavili i uništavali sakralne objekte. U župi Uznesenja Blažene Djevice Marije postoje ruševine crkve sv. Jure na brdu Ozrnje iznad Buhova. U Mokrom te u Biograticima na Crkvini, po predajama, postojale su crkve. U Knešpolju postoje ostatci crkve sv. Ivana. Po predajama, u tome su mjestu stanovali župnici iz Blata. (Dragić 1996: 20, 21, 32.)

Turci nisu dopuštali katolicima gradnju vjerskih objekata. Kršćani su bili potpuno obespravljeni. „Od pada pod Turke pa do sredine XIX. stoljeća, Hercegovina je bila skoro potpuno odsječena od ostatka svijeta. Kad su 1482. godine Turci okupirali Hercegovinu, a Bosna 'šaptom pala' već dvadesetak godina ranije, franjevački su se samostani u Mostaru i Ljubuškom održali do 1563. godine. Te ih godine Turci spališe, fratre – što ubiše, što protjeraše. U Hercegovini se više nije čulo crkveno zvono, a sav je narodni i vjerski život zamro.“ (Marić 2010: 44.)

Povijesne predaje na širokobriješkom području uglavnom pripovijedaju o razdobljima kada su ovi krajevi pali pod tursku vlast te o odnosu Turaka prema puku. Kazivači, koji su uglavnom starije dobi, predaje o turskom zulumu čuli su svojih djedova i baka. Višestruki su turski zulumi bili nad kršćanima. Informanti i sada pamte aktere mnogih povijesnih predaja. Tako je Ruža Kožulova morala potrošiti zadnje brašno kako bi agi ispekla kruh ispod sača:

Kruh

Ruži Kožulovoj došao aga i naredio joj da ispeče kruh za njega. Nije ju upitao koliko u kući ima brašna, a bilo je takvo vrijeme da nisi imao ni za svoju djecu.

Uzela Ruža malo brašna što je imala i zakuhala kruh. Kad je izvadila kruh ispod sača bijaše ljuta jer se sjetila svoje dječice koju kruh nije mogao zapast pa reče agi: „Evo ti kruh, aga!“ i onda mu opsova zeleni svilaj.

Na to je aga upitao Marijana, čovjeka koji ga je pratio po selu: „Ću li ti ovo, brate Marijane?“

Marijan odgovori: „Ništa, gospodine, nisam čuja.“ Da je Marijan rekao da je čuo kako mu je se Ruža obratila, sigurno bi je ubio.¹

Neke povijesne predaje imaju elemente anegdota:

Brijač Ivan

Pokojni Ivan brijao ljude, dolazio i aga kod njega. Njega je uvijek mora brijat džaba. Dodijalo to Ivanu i smisli se on kako će ga se riješiti. Britva se oštrila širokim kajišem. Ivan uze oštrit britvu kad je vidiya da aga dolazi. Aga sidne da ga ovaj brije, a Ivan, držeći britvu u ruci, reče: „Oću...neću...oću...ma neću...!“ Kaže njemu aga: „Ćuješ, Ivane, šta je? Šta 'oćeš, šta nećeš?“ Nato mu Ivan reče: „Evo, aga moj, đava mi stalno govori: 'Zakolji agu'!“ Aga se odma 'usta i pobiga.²

Česta su bila silovanja kršćanki. Stoga su kršćani morali bježati i u novome mjestu promijeniti prezime kako ih Turci ne bi otkrili:

Povratak Knezovića

U prošla vremena na ovim prostorima je obitavalo jedanaestero braće Knezovića i jedna sestra, ime joj bilo Luca. Živjeli su u Rasnu. Luca je služila na aginom dvoru i jednom prilikom je čula kako se aga dogovara sa svojim podanicima da će poći prema Rasnu i silovati žene oženjenih Knezovića, jer su im se braća nešto zamirila. Luca je brže-bolje požurila kući i rekla braći što aga smjera. Tada se oni pokupiše i nestadoše u Dalmaciji. Tamo su promijenili prezimena u Prlić, Galić, Čolak i Bondža, samo jedan, najmlađi nije htio mijenjati prezime. On je se za vrijeme Austrougarske vratio u Hercegovinu i nastanio se u Medovićima, u Grudama.³

Nerijetko se događa da naši ljudi modificiraju predaje o povijesnim osobama, u ovom slučaju Turcima, da bi osnažili svoj narod i vjeru u same sebe. Naredna predaja jedna je od takvih predaja:

1 Ispričala Ivica Barać (rođena 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu

2 Kazala mi baka, Ivica Barać (1941.), kojoj je ovu predaju kazao njezin djed Niko Kožul (1880.), koji je umro u 100. godini (1980.)

3 Pričao Bože Knezović (rođen 3. 11. 1927.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

Agina osvajanja

Age su željele osvajati širokobriješka zemljišta u planini, da bi više bilo turskih nego hrvatskih. Tako je jedan aga rekao da će osvojiti onoliko širokobriješke planine koliko bude mogao obaći na svom konju Zekanu. On došao pod Jedinicu⁴ i konj mu ogladni. Kod Jedinice živjela starija žena, aga dođe do nje te je upita: „Ti si starija žena, pametna si i možeš mi pomoći. Čime bih ja mogao nahraniti svoga Zekana da dobije više snage, da više prijeđe na kopitima?“ Žena bila pametna, a i čula je za agu i njegove oklade i osvajanja pa mu mudro odgovori: „Aje ti, sinko, siđi s konja i odmori se a ja ću konju dati zimice!“ Kad se aga odmorio, a konj najeo, žena mu savjetova da odvede konja do Grkuša te da ga dobro napoji. Aga je poslušao. Nakon manje od dva kilometra pješačenja, konj je uginuo. Aga nije uspio zauzet širokobriješki dio planine. Tada su ljudi pjevali pjesmu: „Vran planica, Kopčića starina, i Modruša do vode Grkuša.“⁵

Poznato je da su Turci zauzeli čitavu Hercegovinu i kakav je bio njihov odnos prema kršćanima. Tursko Carstvo se širilo, zauzimalo ova područja, a age su teritorij iznajmljivali obespravljenoj raji i od njih ubirali razne dadžbine. Želeći se poigrati i zabaviti s ljudima te testirajući ljudsku pohlepnost, često su im nudili onoliko zemlje koliko je mogu objahati ili pješice prijeći do sunčeva zalaska. Onaj tko znao realno procijeniti vrijeme potrebno za obilazak teritorija, mogao je dobiti dio zemlje, ali puno su češće bile situacije u kojima su ljudi uzimali toliki radijus kretanja da se ne bi stigli vratiti na vrijeme te tako izgubili okladu i dani polog.⁶

3. Pravo prve bračne noći

Nitko od kazivača nije izostavio ni predaje o *Pravu prve bračne noći* prema kojem je žena morala prvu bračnu noć provesti s agom ili begom umjesto sa svojim mužem, ako bi se ovaj pojavio na svadbi. Pravo prve bračne noći vrijedilo je za nevjeste sluga jer su one bile kršćanke, a muslimani nisu bili sluge. To pravo je zabilježeno u europskim zemljama, posebice onima koje su bile pod Osmanskim Carstvom: Grčkoj, Bugarskoj, Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj. (Dragić 2016: 43.-44.) „Na dan udaje kršćansku mladu bi posjetio begov ili agin predstavnik, obično u počasnoj pratnji jednog odjeljenja vojnika. Predstavnik bi zatim odveo mladu do begove (agine) kuće gdje bi provela dan i noć, a zatim bi je otpratio nazad njenoj kući u jutro na dan vjenčanja. Za vrijeme boravka kod bega ili age, kršćanska djevojka bi bila odjevena u tradicionalnu tursku odjeću. Bile bi odjevene u dimije skrojene od tankog, često zlatom prošaranog tkanja koje ističe ženstvenost. Kosa im je bila prekrivena maramom.“ (Dragić 2016: 44.)

Kao odgovor na turski zulum, u ovim krajevima je bio prakticiran običaj liganja – konzumiranja braka prije svadbe, kako ne bi došlo do miješanja osmanske krvi s katolič-

4 Groblje na Blidinju.

5 Kazala Ljubica Galić (djev. Soldo)

6 Kazao Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) kojemu je o Osmanlijama pričala njegova baka Ljubica Kožul (djev. Kovačić, rođ. 1919.) prema kazivanju njezina svekra Nike Kožula (rođ. 1879., umro 1979.)

kom. Jedan od razloga otmice i vjenčanja djevojke bilo je upravo *Pravo prve bračne noći*. Naime, ženiti se moglo redovno sa svadbom ili otmicom djevojke. Otmice djevojaka su mogle biti fingirane (lažne otmice), djelomice dogovorene (djevojčina obitelj ju ne očekuje, ali mladićeva zna za otmicu) te prava otmica. Prve dvije – fingirana i djelomice dogovorena otmica djevojaka – jedva se mogu nazvati otmicama jer se njima najčešće služilo iz dva razloga. Prvi razlog je izbjegavanje zahtjevne svadbene procedure i troškova. Treba imati na umu da je većina sudionika u otmici bila u dogovoru. (Vitez 2003: 21.) Drugi razlog je u vezi s turskom vladavinom u ovim krajevima. Turci bi, kada su saznali da su djevojke oglašene za udaju, nastojali obešćastiti djevojke. Da bi se to izbjeglo, fingirala se otmica djevojaka.

U dogovorenu večer mladić bi skupio nekoliko svojih kolega i priopćio im svoju zamisao. Momci bi se šutke spremili i kradom bi došli u blizinu djevojačke kuće. Djevojka bi ih čekala u svojoj sobi. Ako se bojala da sve neće dobro proći, znala je otići u kolegice. Kolegica je naravno unaprijed znala za dogovor otmici. Kad se dobro odmaknu od curске kuće i sastanu sa pratnjom, počela bi pucnjava i zaorila bi se ganga: „Mala moja, kad te povedemo, cijelo selo ne bi te otelo”. Nakon dva do tri dana provedena u kući mladićeve rodbine, dogovorio bi se datum vjenčanja, uglavnom za tri tjedna.⁷

Međutim, znale su se dogoditi i prave otmice djevojaka, ako bi ruka bila obećana jednom, a srce pripadalo drugom mladiću.

Bubić naš, nije davno ni umro, je ajdukova i pravio kuće kad je ima vrimena. Prosio jednu curu od Vukoja, Mila joj bilo ime. Svidila mu se ona i nije bilo govora da bi tija drugu. Kako je to znalo bivat, nju je čaća da drugom, jednom Prenzi koji je taman tad iziša iza Amerike i bija bolja partija. Kad su svatovi pošli, sletija Bubić naš iz Krive Drage, skinuo milu s konja i odnija je. Pao joj tad na zemlju šudar s glave, nije ga Mila imala kad ni jamit (opći smijeh). A šta će Prenzo, kako je iziša iz Amerike odman je drugu jamija, bilo joj ime Maca.⁸

Otmice bi mogli promatrati kao reducirane oblike svadbe jer je mlada provedena bez ikakvih ceremonija (ugovora, prošnje, jabuke, svečanosti).

Bijeg Pavkovića u Uskoplje

Što bi aga zaželio, to je morao i dobiti. Tako je bilo i s ajvanom i isanom. Kad bi se naši momci ženili, morao je aga prvu noć provest s mladom. Jedan se naš Pavković oženio oko Svete Kate, znao je što ga čeka pa je pripremio sikiru. Kad je aga došao, Pavković mu reče da njegovu ženu neće obešćastit. Zamani sikirrom i ubi ga, ovaj mrtav na mistu. Pavković je pobiga u Uskoplje gdje mu i dan danas žive potomci.⁹

7 Prema kazivanju Mate Zdravka Baraća (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

8 Ispričala mi Danica Topić, rođena Rezo, 2. 2. 1926., nastanjena na Vaganu u Širokom Brijegu.

9 Kazala Danica Topić (rođ. Rezo) 02.02.1926., Vagan, Široki Brijeg.

Predaja o Suli-Muli

Među povijesnim uspomenama koje su i danas u svježem sjećanju je i predaja agi Suli-Muli, Turčinu koji je živio u Hercegovini:

Taj je rado koristio pravo prve bračne noći u tursko doba. Tako se nekoć u Buhovu, Sula-Mula Hodžić najavio na svadbu Jakova Rebića, što je značilo da mu se mlada svidjela i želio je iskoristiti iusprimo noctis, tj. Pravo prve bračne noći. Kad je za to čuo mladoženja, napravio je plan. Dočekavši ga u zasjedi, mladi Jakov s kolegama smakne aginu pratnju, a u prsima age od udara kuršuma nastaje "čitav šaržer". Jakov s mladom i obitelji pobježe i nađu utočište u Vrljici. Na hrabrog junaka i danas su ponosni Vrljičani, a Rebići, Jakelići i Mandarići još uvijek pričaju o tome junačkoj priči. U četvrtak prije poklada posebno je sjećanje na taj događaj: tada se u tim obiteljima zove goste, priprema se 9 jela, prepričavaju povijesne priče, kuje nova politika. Osim sjećanja Vrljičana, te uspomene žive i u Hercegovini. U Buhovu Selu i danas je čatrnja Rebuša i zidine srušenih kuća. Nitko nikada njihovo imanje nije koristio, a stoji tamo i jedna krvava gomila. Nastala je tako što bi svaki momak koji se ženi i drugi ljudi koji se odlučuju na značajniji potez u životu, na tu gomilu bacio poneki kamen kao znak odlučnosti, znak otpora tuđincu, znak volje da provede ono za što su se odlučili.¹⁰

Krvava gomila

Slične predaje su zabilježene u svim krajevima koji su bili pod turskom vlašću. Poput Krvave gomile u Buhovu, zabilježen je toponim Begova gomila u Čitluku.¹¹

Surova povijest za vrijeme turske okupacije i poslije nje ostavila je traga i na pisanoj književnosti. Poznati hercegovački književnik Ivan Sopta (Softa)¹², čije stvaralaštvo obu-

10 „Legende o krvavoj gomili“, *Legenda o Suli –Muli*, 26. siječnja 2009., <<http://buhovo.blog.hr/>>, (10. 06.2010.)

11 *U doba turske vladavine našim krajevima bio je običaj da svaki kršćanin koji se oženi prvu bračnu noć ustupi begu. Narod je dugo vremena patio i nije znao kako sprječiti tu strahotu. Tako dođe vrijeme da se oženi i mlado momče Anto, koji je neizmerno ljubio svoju ružicu. Kad je došla naredba od bega, mladi Anto se odvaži i odluči suprotstaviti mu se. Obuka je mladenkinu odoru i tako se prurušen zaputio begovu šatoru. Ubio je bega, ubacio ga u vreću i odnio na jednu čistinu kraj sela. Svi seljaci su znali da je u toj vreći mrtvi beg i svako bi tuda naišao stavio bi po jedan kamen na njegovo mrtvo tilo. I tako, kamen po kamen, nastade velika Begova gomila.* (Dragić 2005: 138.-139.)

12 Ivan Sopta rođen je u Smokinjama (župa Rasno) u Širokom Brijegu, 31. kolovoza 1906. godine. Razlog korištenja dva prezimena leži u činjenici da je prilikom upisa u Maticu rođenih službenik napisao prezime Softa umjesto Sopta. Književnik je za svog života znao isticati da nije imao potrebu mijenjati prezime, već ga je ostavio u obliku u kojem je napisano. U književnosti se javlja 1935. romanom *Na cesti*, pripovijesti o ljudima koji, tražeći posao, postaju beskućnici. Roman doživljava nekoliko izdanja, postaje pravom novinom u književnim krugovima i budi zanimanje, ponajprije zbog činjenice da ju je napisao neškoloovani fizički radnik iz hercegovačkog sela, a i zbog zanimljive tematike. *Dani jada i glada* i *Nemirni mir*, obrađuju tematiku hercegovačkog sela u godinama Prvog svjetskog rata i poraća. *Vjekovi se smiju i plaču* – roman je kojim Sopta namjerava obuhvatiti povijest hercegovačkog naroda i to od vremena turske ekspanzije, pa do Drugog svjetskog rata. Nažalost, roman nije dovršen. Nagla smrt 1945. godine, značila je i neobjavljivanje povijesnog romana *Vjekovi se smiju i plaču*. Sačuvani su samo pojedini odlomci. Osim tri objavljena romana, u njegovu se književnom opusu nalazi veći broj pripovijetki i pjesama. Sopta je surađivao, između ostalih, u *Hrvatskoj reviji*, *Spremnosti*, *Savremeniku*, *Hrvatskom listu*, *Hrvatskom radniku*, *Ustaškom godišnjaku*, *Hrvatskom narodu*. Posebnu ulogu u Soptinom životu

hvaća razdoblje prije Drugog svjetskog rata i u vrijeme ratnih godina, u svojim je djelima često progovarao o razdoblju kad su ovi krajevi bili pod turskom vlašću:

Kad je Miše izašao iz sela, sjeo je na počivaljku na Turskom putu. S te počivaljke, koja se je nalazila na brežuljku, vidio je cijelo selo i okolinu. Iza leđa, kad bi se okrenuo, vidio je Vratlanske kule, nalijevo rašanjsku crkvu i polje, a desno Ledinac, u kojem se isticala Čemalovića kula, koja je sa svojim sivim zidinama i neobičnim oblikom krova izgledala kao gadni neki spomenik turskoga nasilja i gospodstva. Gurkao je jedan kamenčić, izgažen i požutio, i govorio mu:

– Tu, ovuda, po tebi gazila su kopita turskih aga i subaša, sijući užas i smrt, a moji su djedovi puzali pod jarmom i skomlicali pod bičem. Bili su, i otišli. Svatko može, kako hoće, ali ne će, dokle on hoće, dragoviću moj. Sad su došli drugi i udaraju. Bičevi su im šareniji, ali udarci su isto bolni.“ (Sopta 2006: 127.)

4. Hajdučki harambaša Mijat Tomić

Mijat Tomić rodio se početkom 17. stoljeća u Brišniku kod Duvna. U hajduke ga je otjerala nepravda koju su činili Turci. U njegovoj hajdučkoj družini bilo je i pravoslavaca i muslimana. U Doljanima kod Jablanice, na Ilindan 1656. ili između 1656. i 1659. godine, izdao ga je njegov trostruki kum i ubio ga je Hadžizukićev rob (Arap) ili azap (žandar). (Dragić 2005: 114.-115.)

Mijatova kabanica

Jednom mi je otac pričao predaju koju je on zapamtio od svog oca. Ta predaja govori o skupini ljudi koji su se za vrijeme turske vlasti skrivali na obroncima Vrana i Čvrsnice. Nazivali su ih hajducima. Među njima se najviše isticao Mijat Tomić, koji je branio stanovništvo od Turaka. Najvažniji dio Mijatove odjeće bila je jedna kabanica. On bi ju ostavljao pored puta, a Turci, koji su prolazili tim putem, bi redovito morali ostavljati zlato, novac ili ostale vrijedne stvari koje su imali uza se. Mijat bi to blago vraćao opljačkanom narodu, a da sebi ne bi uzeo ni dukata.¹³

Mnogobrojne su predaje i pjesme koje čuvaju sjećanje na hajduka Mijata Tomića. (v. Dragić 2006: 410.-438; 2001: 144.)

odigrava učlanjenje u Maticu hrvatsku, koja je pomogla njegovom književnom usmjeravanju i izdavanju djela. Dobitnik je značajnih književnih priznanja, poput I. prve nagrade u spomen Augusta Šenoae, koju je dobio za roman *Nemirni mir*, godine 1941. Oprostio se od žene i djece 6. svibnja 1945., a posljednji je put viđen u povorci na križnom putu kojim su se kretali „prevareni hrvatski domoljubi“. Poslije Drugoga svjetskog rata Ivan Sopta je bio zabranjeni pisac zbog svog izrazitog hrvatskog i protukomunističkog djelovanja u ratnim godinama. U posljednja dva desetljeća Matica hrvatska Široki Brijeg čini sve kako bi oživjela spomen na Soptu. Od godine 2005. njegovo ime nosi i jedna širokobriješka ulica.

13 Kazao Ivan Crnjac (8. 12. 1995.) iz Širokog Brijega.

5. Etiološke predaje

Povijesne predaje se nerijetko isprepliću s ostalim žanrovima predaja, posebice etiološkim predajama. Većina mjesta u Hercegovini, pa tako i u širokobriježskom kraju, dobila su naziv po prirodnim obilježjima područja na kojem se nalaze. „Etiološke predaje nastaju na temelju povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, groblja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vreła, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima.“ (Dragić 2007: 415.) Posebno su zanimljive predaje o lokalitetima na širokobriježskom području koje se redovito isprepleću s povijesnim predajama, posebice osmanlijskom vladavinom i zulumima. Takve su i sljedeće predaje koje govore o već spomenutom pravilu prve bračne noći.

Krvava gomila

Na granici između Buhova i Hamzića, ispod Ozrnja, nalazi se gomila bez groba. Kame-na gomila nastala je u doba turskog zlostavljanja Hrvata-katolika. Nasilnik, aga Lasica, pogubljen je zbog plana da obeščasti mladu mladoženje Topića iz Buhova. Na mjestu gdje je pogubljen Lasica, narod i dan-danas nabacuje kamenje.

Ženio se Topić jedan a brat mu bio topav. I onda je bija način ovakvi da dođe aga Lasica prvu večer na konak, da mu se ispeče ovan i da on s mladom spava. Onda su oni rekli: „Nećemo to pritrpit, nego ga idemo dočekat!“ I pošla je mladožen i oni mu brat topavi dočekat agu. I tamo kad su došli prisikoše jedan grab i pristriše njime put kako bi agi napravili zasjedu. Iđe aga na konju. Sve galami, piva, podvriskuje i puca. Kad su banuli od Anzića i stigli blizu privaljenog graba Ciganin koji je vodiya agina konja kaže Agi: „Boga mi ga vode neka musaveda ima!“ Kako je on to zavika, mladoženov brat topoprižuri iz puške, a aga se niz konja obisi. Konj pobignu niza stranu i tako ga dovuče sve do na Bakre (Blatnica). I ovdí di je pala krv svit uvik kad naiđe baci po koji kamen i tako nastá gomilla na krvi zločinca age Lasice. Narod je zove Krvava gomila. (Palavestra 1969/70: 357.)

Kako su Turčinovići dobili ime

Ne zovu se Turčinovići džaba Turčinovići. Ovde je bila najveća turska kula na ovim prostorima. Ovo ti je bilo 1907. godine. U najvećoj kuli živili Džamilovići, bilo ih šestero, mater, čaća i četvero dice. Dosadila svitu turska vladavina i bezobrazluk i dogovorili se spalit kulu. Spalili su je Pero Kožul Vrljušića, Jure Bubalo i Bože Kožul Zekanovića. Tu večer se guslilo u kući Joze Dušanovića, žene su se sićale dana kad su morale nosit pržinu za izgradnju turske kule, bile one noseće (u drugom stanju) ili ne. Šta ih je tako pogubilo dicu. Javila se njih trojica najhrabrijih, otišli u trgovinu gazde Penavića, koja je tad bila jedina u čitavoj Lištici i kupili lamu gasa (petroleja) i zapalili su sijeno koje je bilo na tavanu kule uzevši serđen od duvana. Jure je bio najokretniji pa se on popeo i usija kolac natopljen gasom. Odman je ujutro došla austrougarska policija. Galamili su oni i rekli da se ne smi ništa palit, bez obzira na viru naroda. Tada je došao i glavár sela (odbornik) i pokupio sve ljude na koje je se sumnjalo da su mogli zapaliti kulu. Žandari

su ispitali sve ljude, a stari Antiša, koji je znao tko je zapalio kulu čitavo vrime govoraše: „ Krivi u glavicu, pravi u tamnicu.“ Nakon toga su Jure Bubalo i Bože Kožul Zekanovića pobigli u Dalmaciju, a iz Dalmacije u Ameriku, a Pero je osta u Turčinovićima. Nije se on tija mać od svog naroda. Džamilovići su se nastanili u Mostaru, a glava njihove kuće je dolazio samo po desetinu koju smo mu bili dužni dati.¹⁴

Povijesne i etnološke predaje, poput gore navedene, koje su nastale na povijesnoj razini, isprepleću se s poviješću i teško ih je razlučiti. Te se predaje mogu nazvati *usmenom poviješću, domaštanom poviješću, literariziranom poviješću*. (Dragić 2007: 426.)

Crnač

Za vrijeme turske vladavine na području današnjeg Crnča izbio je veliki požar ogromnih razmjera. Za sobom je ostavio veliku pustoš. Nestala je sva nepokretna imovina ljudi koji su tu bili naseljeni. Turci su, nakon svog dolaska, to mjesto nazvali Kar, a prve doseljenike na to područje Karačićima. Kar na turskom jeziku znači crn, pa je kasnije naše mjesto preimenovano u Crnač.¹⁵

Crne Lokve

Prema predajama, Crne Lokve, selo smješteno u Širokome Brijegu, naziv dobivaju za vrijeme turske vladavine. Prvu predaju zapisao je Vlajko Palavestra prilikom istraživanja narodnih predaja u okolici Širokog Brijega:

U Ljubotićim je nekad grožđe reslo, pa kad su Turci došli, toji što su tu prija bili, proćicali su te bačve, pa je dolj sve vino teklo. (Palavestra 1969/70: 353.)

Druga predaja govori o dvije lokve koje se nalaze na samom ulazu u selo, a napravio ih je Turčin po imenu Crnail. (Brekalo 2011: 9.)

Kraljevine

Toponim Kraljevine, prema jednoj od predaja, svoje ime vuče iz vremena kada je Hercegovina bila pod turskom vlašću. U predaji se spominje Šahinpaša, osmanski veliki vezir, koji je kao dijete odveden u Istanbul i uvježban za janjičara.

Po toj predaji tukao se nekakav duka kralj 7 puta sa Šahinpašom na Šarampovu, a 8. put da je bila bitka na Kraljevinam, gdje je kralj i poginuo, te se ono mjesto prozvalo od onda Kraljevina. Brat poginulog kralja, tvrdi predaja, uzmakao je sa vojskom pred Šahinpašom do na more, te se ukrcao u đemije, pa otale pucao iz topova na Šahinpašu. Šahinpaša mu jednom iz topa razbio jambor, drugi put krmu, a kralj mu jednom razbio kolo pod topom, a drugi put mu založio top, na što se Šahinpašamanuo vojevanja te

¹⁴ Pripovijedala Slava Knezović (djev. Bubalo, rođena 1924.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

¹⁵ Kazao Marko Zovko (13. 12. 1995.) iz Crnča, Široki Brijeg.

posio Kotare u Dalmaciji. Ali se dogovore hajduk Malenica i pop Luka te sa 36 drugova prijevarom noću isjekoše Turke i oslovodiše zemlju sve do Vrgorca od Turaka. (Palavestra 1969/70: 352.)

Sličnu verziju pripovijedala je i nekolicina muslimanskog stanovništva:

Namah iza pada Hercegovine, Vladao je ovdje neki Šahinpaša. Jedan od njihova koljena zaratio se sa dukom mletačkim. Duka uvalio amo u njegovo dobro, te mu spalio konake (Šahinovce) i Kulinu, na što je Šahinpašić izašao s vojskom, te ga na Kraljevini porazio i pogubio. Za tu stvar bio je Šahinpašić pozvan u Stambol na odgovornost, što je, biva, mir narušio, i bio je kao okrivljenik posječen. Sin mu, došavši u Travnik, zamjeri u nekog Kreje dobar nož, te ga htjede pod svaki uvijet imati, pa pošto znadijaše da su mu bivši konaci spaljeni, ponudi Kreji za handžar Ljuti Dolac, u kojem bijaše tada samo 9 harača. Krejo prihvati ponudu te primi sudbenim putem babovinu Šahinpašića. (Palavestra 1969/70: 352.)

Novakovina u Biogracima

Nedaleko od Ljutoga Doca smješteni su Biograci. U Biogracima se nalazi mjesto Novakovina. Predaja govori o glavici na kojoj se nalazi čatrnja s križem. U narodu je ostalo sjećanje na Novaka, koji je za vrijeme turske okupacije pobjegao, a to se mjesto i danas zove Novakovina. (Palavestra 1969/70: 353.)

Zaključak

Predaje – posebna su vrsta priče čija je glavna značajka vjerovanje u istinitost njezina sadržaja. Predaje su autonomne; one neposredno odražavaju život i iskustva jednog naroda. U radu su analizirane povijesne predaje vezane uz tursku okupaciju od 1463. do 1878. godine koje su se usjekle duboko u pamćenje naroda. Povijesne predaje zabilježene u okolici Širokoga Brijega, odraz su kultura i civilizacija koje su utjecale na prostor i njegove stanovnike.

Predaje su prenošene su s koljena na koljeno kroz vrijeme, ali i s jednog područja na drugo, tako da ih, u potpuno istom ili sličnom obliku, možemo susresti i na područjima izvan Širokoga Brijega. Razlog tome možemo pronaći u činjenici da su povijesne predaje najbližije starijim ljudima, jer one i danas živo progovaraju o stoljećima borbe s tuđincem na vlastitoj zemlji. Povijesne predaje nerijetko se isprepliću s etnološkim predajama, što su nam potvrdili i zapisi vezani uz razdoblje turske okupacije i utjecaj na neke od toponima u Širokom Brijegu. Ne možemo zaobići ni odgojnu, didaktičnu i drugu vrijednost svih zabilježenih predaja.

Usmenoknjiževna baština omogućava jednome narodu oplemeniti svoj život, učiniti ga bogatijim i ljepšim jer da nije bilo usmene književnosti, narod ne bi razvio ni pisanu književnost. Upravo je u tom prenošenju usmenoknjiževnih oblika bit odgoja, ne samo pojedinca, već formiranja nacionalnog identiteta i kulture. Njihov značaj je nesumnjiv, posebice prisjetimo li se da je usmenoknjiževna baština vidljiva i trajno zapisana u najstarijim civilizacijskim djelima, od najstarijeg, preko Biblije, pa sve do današnjih dana.

IZVORI

VLASTITI TERENSKI ZAPISI

POPIS KAZIVAČA:

Ivica Barać (rođ. Kožul), 16. 1. 1942., Turčinovići, Široki Brijeg.
Slava Knezović (rođ. Bubalo) 1924., Turčinovići, Široki Brijeg.
Ljubica Soldo-Solduša (rođ. Galić), 19. 4. 1938., Vagan, Široki Brijeg.
Danica Topić (rođ. Rezo), 2. 2. 1926., Vagan, Široki Brijeg.
Mate Zdravko Barać, 16. 9. 1962., Turčinovići, Široki Brijeg.
Bože Knezović, 3. 11. 1927., Turčinovići, Široki Brijeg.
Ivan Crnjac, 8. 12. 1995., Široki Brijeg.
Marko Zovko, 13. 12. 1995., Crnač, Široki Brijeg.

LITERATURA

1. Aličić, Ahmed, "Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. stoljeću", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija*, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970. str. 97.-134.
2. Brekalo, Ana: Zapis vremena: antropofilološka baština u Crnim Lokvama, Matica hrvatska, Mostar, 2011.
3. Bošković-Stulli, Maja: „Narodne pripovijetke“ u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 7.-26., Zagreb 1978.
4. Dragić, Marko, Povijesne i etnološke predaje o ljubuškom kraju, Motrišta 92, Mostar, 2016. 25.-61.
5. Dragić, Marko, *Etiologija izreke* „Šaptom Bosna poginu“, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3). Split, 2011., str. 361-382
6. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2007.
7. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
8. Dragić, Marko, *Književna i povijesna zbilja*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005.
9. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
10. Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure – Zajednica izdanja *Ranjeni labud* (ZIRAL). 2001.
11. Dragić, Marko, *Deset kamenih mačeva*, Mala nakladnička kuća sv. Jure, Baška Voda, 1999.
12. Dragić, Marko, *Zakopano zvono*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1996.
13. Marić, Ante: „Ljudski širok – Široki Brijeg“, u: *Meridijani*, br. 145., izdavačka kuća *Meridijani*, Samobor, 2010., str. 37.-48.
14. Palavestra, Vlajko: „Narodne pripovijetke i predanja u okolini Lištice“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija*, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 337-362.

15. Sopta, Ivan: *Sabrana djela*, priredio Ivan Dugandžić, Matica hrvatska, ogranak Široki Brijeg, Fram ZIRAL, Mostar, 2006
16. Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji, Golden Marketing – Tehnička knjiga*, Zagreb, 2003.
17. Zečević, Divna: „Usmene predaje kao književna organizacija čovjekova doživljavanja povijesti i prirode“, u: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol.10 No.1 Veljača 1974., str. 67
18. <http://buhovo.blog.hr/>

HISTORICAL AND ETIOLOGICAL LEGENDS ABOUT OTTOMAN REIGN IN ŠIROKI BRIJEG

Summary

Oral traditions are a special kind of story whose main feature is the belief in the truth of its content. Tradition, as well as other forms of oral literature, live for centuries being transferred from one to another generation..

Analysis of the oral literature and their connection to traditional culture, required an interdisciplinary approach. The central area of the work belongs to the classification and analyzation of previously published and authentic sources which were collected in two-years time, from 2010. till year 2012. The final aim of the work is – to emphasize the importance of a rich literary heritage, which is an important component of intangible cultural heritage.

Ethnological field research has shown that all types of traditions are represented in this area, but in varying proportions, to the benefit of historical and mythical traditions. Historical especially when we talk about the period of centuries of Turkish rule, which brought many suffers to the Christians. Historical legends are often intertwined with etiological traditions so that the names of many place names have roots in the past when the nation was under Turkish rule. A series of examples is sufficient to emphasize the intangible wealth of different genres, their aesthetic and vital function, fulfilled with rich folklore, religious and other motives.

Keywords: starvation, suffering, escape, ius primae noctis

Ivan SIVRIĆ

Tko su Kroatani, bijeli Indijanci

Šimun Šito Ćorić, *S indijanskim plemenom Croatana* /ilustrirao Ivan Vitez/ Alfa Zagreb 2016. (30x21 cm, str. 82)

U sklopu redovite *Književne srijede* Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne, obježena je 40. obljetnica književnoga rada fra Šimuna Šite Ćorića. Lijepa prigoda i poticajna priredba. U toj književnoj evokaciji gotovo bi neprimjetno prošao kratki osvrt na djelo *S indijanskim plemenom Croatana* da nije bilo sasvim neuobičajenoga postupka slavljenika koji je, u suradnji s DHK HB, darovao primjerke te svoje knjige svim školskim knjižnicama u BiH koje rade po hrvatskom nastavnom programu. Kratki osvrt autora ovih redaka u toj prigodi o knjizi čini se nedostatnim pa ćemo ovom prigodom tom djelu posvetiti više pozornosti.

Riječ-dvije o motivima dara. Kako je današnje stanje u knjižnicama prilično depresivno, posebice u školskim, čini se opravdanom žal voditelja knjižnica za novim izdanjima knjiga. Tako se katkad voditelji obraćaju piscima za koji primjerak knjige, ne bi li nekako obogatili svoj knjižnični fond. Tako se naš autor odazvao pozivu i dobro je djelo učinio.

Knjiga zaslužuje pozornost iz više razloga.

Prvim pogledom se ona doima neobičnom zbog formata, dizajna i uopće grafičkog uređenja. Sve je tu neobično i ujedno poticajno. Naime, knjiga se može čitati „s obje strane“. Tvrdi uvez „prednje naslovnice“ predstavlja 1. dio knjige, a kad se knjiga „zarotira“ (180 stupnjeva), na zadnjoj korici dobivamo naslovnicu 2. dijela. Tako imamo dvije knjige u jednom uvezu. Zanimljivo rješenje mami nas knjigu otvoriti.

Knjigu, zapravo slikovnicu, ilustrirao je Ivan Vitez koji je, i ovom prigodom, potvrdio svoju reputaciju vodećega hrvatskog ilustratora. Pitoreskno i nenametljivo prati se tekst u nastojanju da se obuhvati cijeli sadržaj, simboli i poruke što ih je autor teksta nastojao uputiti. Živopisno je predstavljen značaj Kroatana putem slika flore i faune Sjeverne Karoline na način kako ih mladi čitatelji kojima je knjiga i namijenjena, u svojoj mašti mogu primiti pomoću simbola i znakova Indijanaca kakvim ih danas prepoznajemo. Ilustracije neizravno upućuju na idiličnu i netaknutu prirodu, sretan blagotvoran život ljudi te sklad prirode i ljudske zajednice kakav bismo svi rado željeli. Ilustracije, koliko

neobične, toliko i jednostavne, živih boja, svojevrsna su interpretacija teksta na doista maštovit, upečatljiv i prihvatljiv način.

O Indijancima hrvatskoga podrijetla kod nas se malo zna. Tako bi ova „vijest“ mogla biti prilično iznenađenje za mnoge, a osobito za mladež. Predstavljajući njih, kolateralno doznajemo ili se pak podsjećamo još ponečega iz hrvatske povijesti.

O tekstualnom sadržaju treba nešto šire reći jer je to nosiva knjiška osnova (ostalo smatramo potkom). Knjiga je začeta kada je autor, baveći se problemima psihologijske antropologije u sklopu svoga poslijediplomskog studija, istraživao i hrvatske Indijance što žive u Sjevernoj Karolini, indijansko pleme Kroatana. O njima govori ova knjiga na poseban način. Prvi dio nosi naslov *Strijele koje lete do sunca*, s podnaslovom – *Čudnovate priče Bijelog Vuka, poglavlje Kroatana*. Ovaj dio knjige obuhvaća sedam kratkih, jednostavnih i blagih priča: *Tamo duboko u šumama, Iznenađenje u skrovištu, Sat koji se nikad neće pokvariti, Lovac nikad ne laže osim kad kaže da ga je pojeo vuk, Giči Manitu, Strijele koje lete do sunca i Lahor s planine*. Riječ je o Bijelom Vuku, poglavici Kroatana, koji, kazujući o svome životu, upoznaje nas s običajima plemena, skladnom i sretnom životu. Sve je tu bajkovito i lijepo, toliko izravno da čitatelja sama priča uvlači neprimjetno u svoj svijet.

Kod njih je vrijedilo pravilo da lovac nikad ne laže, osim kad kaže da ga je pojeo vuk. Biljke i životinje smatraju svojom rodbinom i tako jelena zovu stricem, medvjeda ujakom, a lozu sestrom. Indijanac je uvjeren da može uloviti životinju samo ako mu ona to dopusti. Zato on izlovljava samo onoliko koliko je potrebno za preživjeti.

Drugi dio – *Na krilima morskih valova* je s istim podnaslovom. Međutim, vodećih naslova je dvadeset sedam pa cijenimo da ih je teško nabrajati i zadržati pažnju čitatelja. Zato će se sadržaj predstaviti sukladno nakani autora, odnosno, kao pripovijedanje Bijelog Vuka, poglavice Kroatana. Dakle, priča o Kroatanima započinje u Dubrovniku (oko 1540. god.), kad su slavni dubrovački moreplovci isplovili u novi svijet, njih nekoliko stotina. Dubrovčanin gospodar Miho s Lopuda, poslao je svoja dva najveća broda – *Zvijezda mora* i *Libertas*. Bile su to karake, najveći brodovi na tadašnjem Sredozemlju, dakle na cijelome svijetu. Na put su krenuli nakrcani silnom robom. Posadu (140 mornara) dopunila je skupina od 400 ljudi koji su svaki imali svoju ulogu na brodu, a kapetan broda je morao biti dubrovački građanin, prema tadašnjim propisima. Nije to bilo prvo putovanje, jer – događalo se da brodovi stradavaju u velikim olujama, ali to nije spriječilo gospara Miha na nove pothvate o kojima se pričalo diljem Europe.

Diljem Europe Dubrovčane se smatralo najboljim majstorima u gradnji karaka, čak ispred Portugalaca i Engleza. Karaka je imala tri jarbola na koje su se podizala teška jedra uz pomoć ručnog vitla te visoku krmu, kao i svi preokoceanski brodovi. Posadu je činilo oko 140 ljudi, a naoružanje (uz kubure, sjekire, mačeve i noževe) 40 topova za obranu od gusara. Na jedrenjaku je također bila kovačka i stolarska radionica, zdenac s vodom i malim vrtom, nastambe za magaricu i magarca, za kobilu i konja, za svinje, janjce, perad i kuniće. Na brodu su, po uhodanom običaju, ukrcali i razne sadnice, posebice lozu, smokvu, naranču, lovor i maslinu, a iz svijeta su donosili one koje nisu imali. Karaka je mogla prevesti stotine tona tereta i do tisuću moreplovaca. (str. 14, 2. dio)

Strašna oluja kakvu ni najstariji mornari nisu doživjeli, zadesila je Dubrovčane i pretpjeli su velike gubitke u ljudstvu i opremi. Kapetan *Zvijezde mora* je zapisao kako „na svakom brodu spavaju raj i pakao“. Kad se more smirilo, mornari su, poslije dugoga lutanja morem, pristali na nepoznatu obalu, naoko pustu, ali iz unutrašnjosti otoka, s planine, oštre oči izvidnice poglavice Rogatog Dabra, prestrašeno su motrile ogromne čudovišne lađe i ljude „bijele boje“. Ukratko, dospjeli mornari su se bez velike muke sprijateljili s domorocima, popušivši *lulu mira*, *kamulet*, kako je bio običaj u tom kraju. To je značilo da se pušenjem duhana odaje počast velikom Manituu (...iz *lule uzdižu se nebu ljudske misli, potrebe i molitve*) jer, duhan je poseban božji dar, a oni koji puše, trebaju biti dobri ljudi, objašnjava autor. Ta se čast nije smjela odbiti, inače je smatrana uvredom.

No nesreća nikad ne dolazi sama. Ponovno se zametnula oluja i uništila svo brodovlje. Strašni pomor, velike žrtve i gubitci učvrstili su prijateljstvo domorodaca i gostiju. Mornari su skupili ostatke sa svojih brodova i ostali tu gdje su se zatekli, integrirali se u indijansku zajednicu, poženili se i nastavili živjeti. Prenijeli su domaćima niz svojih kulturnih navika i dostignuća te su, pored imena Kroatani, ostavili niz naziva koji upućuju na hrvatsko podrijetlo, a posebice se proširio ugled zbog njihove miroljubivosti i radnosti. Čak su se i susjedna plemena željela nazivati Kroatanima. Pedeset godina poslije na to područje su došli Englezi i zatekli neobične Indijance. Nisu mogli prihvatiti da je tu prije njih netko mogao doći i zatajili su svoja otkrića da su otkrili bjelopute Indijance Kroatane, da su na deblima u šumi mogli čitati CROATO-AN i CRO, *iz zavisti*, reče poglavica, što je netko prije njih stigao na američke obale.

Pokušavali su preživjeli moreplovci stupiti u kontakt sa svojim, sa zavičajem. Slao je gospodar Nikša, kad nije ništa više mogao učiniti, pisma u bocama da su preživjeli mornari ostali na obalama Sjeverne Karoline u Americi, među Lambi Indijancima. Ne znamo je li netko pronašao neku od sedam boca s porukom koje su mornari pustili u more.

Znamo da je Šito Ćorić svoje istraživanje o Kroatanima oplemenio ovom lijepom knjigom i darovao je mladim čitateljima. Razvidno je to iz jasnoga sadržaja u kojemu možemo prepoznati mnoga značenja. Riječ je, dakako, o osnovnoj poruci koju knjiga nudi. Koja je to poruka? Je li nejezino osnovno značenje „povratak prirodi“, odnosno predstavljanje sklada čovjeka i prirode u ambijentu nostalgčnih sjećanja na izvornu idilu koja, ipak, još živi u mašti današnjega pragmatičnog ili utilitarnoga čovjeka u društvu kakva je Amerika danas? Ili, možda, sugestija da se i na drukčiji način moglo „civilizirati“ američke starosjedioce, a ne krutom kolonizacijom putem bezočnog nametanja vlastitih pravila ponašanja? Jasno je i razgovjetno da dubrovačka karaka nije bila *stultifera navis* (prema Foucaultu) u koji se prikupilo svega i svačega, „s koca i konopca“. Moguće je da je u „posadi“ bilo izbjeglih s turskih područja, avanturista i klateži, ali osnova je bila miroljubiva kulturna i gospodarska (trgovačka) misija sa svrhom „razmjene dobara“ s novim svijetom. No ovo socijalno značenje ćemo ostaviti u korist književnog te istaknuti one sadržaje koji imaju taj karakter.

Upućivanje pozornosti na moguću zbilju koju ovo štivo nudi, znak je književne zrelosti autora koji nas, lijepom i jednostavnom naracijom, uvodi u jedan poseban svijet. U tom svijetu vrijede norme koje se lako prepoznaju kao prihvatljive i poželjne. Čitatelj svakako zna da takva stvarnost ne postoji, čak i oni najmlađi, ali on će se rado predati ponudenoj naraciji da ga ponese svojim idiličnim tijekom i vjerojatno je da će se identificirati

s kojom od poruka. Naoko nevina priča u svojoj naivnosti (koja nije lakomislenost), u kojoj je urađena redukcija sadržaja pa zatim obogaćena dubinom značenja, nosi plodonosne pouke najmlađima, i koje ni odraslije neće ostaviti ravnodušnima. Autor je, čini se, vičan pronalasku puta do intime mladih čitatelja, zna i osjeća njihove strepnje i nade, ali i načine pristupa zbilji. Ta identifikacija s čitateljevim težnjama samoga autora nosi u nove virtualne pothvate i značajno obilježava njegov književni karakter. Ne bih taj način nazvao književnim postupkom, jer sav dojam ne ostavlja prostora za uvjerenje da je priča sastavljena „profesionalno“. Naprotiv, osnovni je dojam kako se i sam autor oslobodio (književnih i drugih) stega te pustio svome književnom peru na volju neka opisuje legendu kako njoj samoj najbolje priliči. Ipak, autor je čvrsto oslonjen na dostupne činjenice, odnosno, istinite događaje (iako je riječ o legendi), kako je to često običaj u američkoj književnoj i ostaloj produkciji. I to mu pomaže, izravno i nenametljivo, izraziti svoj književni i umjetnički naboj.

Pitko štivo i živopisne ilustracije, ostavit će snažan dojam na mlade čitatelje, ali i na ostale kojima je knjiga namijenjena. Autor je zaista znao pogoditi bilo čitatelja jednostavnim rečenicama i sugestivnim porukama pa se bajkovita priča spontano razvija, lako prihvaća i osvaja pozornost. Autor je sigurno znao da najmlađi čitatelji knjigu doživljavaju tako što se identificiraju sa sadržajem i žive s njime. A Čudnovate priče Bijelog Vuka nude tople, nevine i korisne poruke koje neće poremetiti dječju maštu, niti uputiti je na pogrešne smjerove, nego je oplemeniti, ohrabriti i potaknuti na dobro. Ima u svemu tome one diznijevske lakoće i sugestivnosti Franka Capre. Zapravo, ovo bi mogao biti poticaj za nacionalnu književnu agendu da se posredno, preko sjajnog eha koji odjekuje stoljećima dugo, piše o slavi, ne samo hrvatskih mornara i dubrovačkih karaka koji su zadržali svoj hrvatski identitet i opstali svojim imenom i običajima u tuđem svijetu.

Miro NALETILIĆ

Zarobljeni u vremenu

Mirko Cigić, *Dobrkovići kroz vrijeme*, MH Široki Brijeg 2017.

Otkad znam za sebe, Dobrkovići su mi sinonim za povratak iskonu. Ne moraš putovati više od koju minutu, a dospio si u netaknut dio prošlosti. Čaćine i moje Lise rastezljiv su pojam (nekoć od Knešpolja do Trna) koji obuhvaća sve novopečene građane nagurane *uz cestu*, dok su se materini i moji Dobrkovići ugnijezdili na uvijek istim, najosunčanijim obroncima kršne nam Hercegovine. Voziš se vijugavom cestom i uzbrdo i nizbrdo, preko vapnenačkih goleti i kroz guste grabove šumarke; nekima je obiteljski automobil znao godinama ostati zarobljen udno strme drage pod stojnom kućom. Stoga ćeš, tu i tamo, morati i pješice, ali na kraju puta se zaustaviš u davno prošlom vremenu, za koje si mislio da je zauvijek izgubljeno, pa ti drago jer takvo mjesto još postoji. Mjesto s dovoljnim odmakom od ostatka civilizacije da duboko udahneš čist zrak i glasno uzvikneš: *Čista egzotika!*

Kad već postoji nekolicina legendi o nastanku Rima u koji svi putovi vode, zašto ne bismo prikupili isto toliko inačica o prapočelu Dobrkovića na kraju puta?! Tom maksimum vođen, autori ove monografije godinama su prekapali prastare popise od početka 18. stoljeća naovamo, pomno saslušavali usmenu predaju vremesnijih našijenaca, ali i potomaka mogućih nam rođaka Dobrkovcana iz daleke Češke. Po jednim, naziv sela nastao je dodavanjem iznimno česta predmetka „do“ negdašnjem katoličkom imanju Brkovići, a onim drugima, nesumnjivo imponira toponomastički pridjev „dobar“ (iliti „dobr“), koji se skriva ne jedino u nazivu njihova sela, nego i na samome vrhu popisa karakternih osobina većine njegovih „uglednih, poštenih, pravičnih“ žitelja. Takav dojam stječemo zbog blagonaklona pristupa svakoj od tema kojih se monografija *Dobrkovići kroz vrijeme* dotakne – kao da ih je ispisao onaj Pošćer s početka svake epizode Smojina *Našeg malog mista* – tako da čitateljstvu ne preostaje ništa, do složiti se sa svakom kroničarevom riječju.

Pri opisivanju reljefnih i klimatskih značajki, te poglavito flore i faune, autor nam je nanizao iscrpan popis prepoznatljivih vrsta ovoga kraja, usput se pridržavajući svih odlika znanstveno-istraživačkoga stila. Pritom je izbjegavao proizvoljne natuknice, primjere – da je star mačak (ili više njih) uz većinu ognjišta bio – ne samo uobičajen kućni ljubimac, negoli i vješt i pouzdan tamanitelj poskoka i šarki što vrebaše odasvud iz suhozidina. S predumišljajem ili ne, prepušta se ustrajnosti svakog putnika-namjernika ponaosob lociranje najljekovitijih biljnih vrsta: kadulje, majčine dušice, gospine trave... Proljeće je, u klimatskom smislu, zbog svoje prevrtljivosti možda, iščeznulo u selu i

cijelom ovom kraju, no sudeći po količini neiskvarenih, samoniklih darova prirode, ovo je godišnje doba izdašnije nego ikad prije. Budući da se ljekobilje, po nepisanu pravilu, skriva iza ruševnih duvara i podivljala raslinja, siguran sam da nisam jedini koji kani ljubomorno sačuvati čari dobrkovskih „loga“ čista, kitnjasta, mirišljiva bazgina cvata, samo za sebe i svoje bližnje.

U znanstvenom stilu čitateljstvu se podastire iscrpan tablični pregled prirodnoga prirasta stanovništva u proteklih stotinjak godina, no zamjetan je dodatni istraživački angažman u nastojanju da prosječan čitatelj bolje shvati uzroke prethodnih višestoljetnih migracija. Tako doznajemo da se sredinom 18. stoljeća na ovom razmeđu civilizacija dogodio demografski oporavak uslijed povratka katoličkih izbjeglica iz Dalmacije; da je 1873. godine ionako izmučen živalj, poharala epidemija kolere, a samo dvije godine kasnije podignut ustanak hercegovačkih Hrvata. Burna događanja napabirčila su se i tijekom prethodnog stoljeća, a precizne tablice iz toga razdoblja pozabavile su se spolnom i dobnom strukturom mještana, seoskim blizancima, te detaljnim popisom odseljenih. Bilo kako bilo, činjenica je da Dobrkovćani bijahu najbrojniji s početka Drugog svjetskog rata (1941. godine selo je imalo 696 stanovnika), a iscrtavanje golemih amplituda u brojnosti življa, kroničar pripisuje odseljavanju trbuhom za kruhom put rodnije Slavonije ili bogatije Njemačke, lagodnijem načinu života u urbano-industrijskim središtima, turbulentnim (po)ratnim zbivanjima te u odljevu mozgova k razvijenijim zemljama. Ruralne sredine nikad nisu pružale previše mogućnosti za golu egzistenciju onima koji svoju budućnost nisu trasirali ralom i motikom, no unatoč nemogućnosti školovanja i sveopćoj neimaštini, razvidno je da su Dobrkovćani opstali za najoskudnijih vremena zahvaljujući vlastitoj radišnosti.

Iz višegodišnjeg *polucigičkog* i *polubećarevićkog* iskustva tvrdim da će golema većina nas koji raspolažemo s koliko-toliko dobrkovskih krvnih zrnaca, s najvećom pozornošću proučiti i zapamtiti svu raskoš teorija o nastanku najbliškijeg nam prezimena. Potpisnik ovih redaka doznao je da su njegovi Cigići postojali i prije popisa fra Pavla Dragičevića iz 1743. godine, i to kao ukopnici staroga groblja, dok su još nosili prezime Barbarić. Još je zanimljivije da su Crnjci (nekoć „Crnci“), baš kao i njihovi prvi susjedi Vuletići, možebitno „sašli“ iz sela Crnač prije turskog zuluma, dok su preostale crnačke „Crnce“ Turci (kako i priliči njihovu jeziku) preimenovali u Karačiće. Monografija je ovjekovječila činjenicu da odvajkada svoje mjesto pod žeženim dobrkovskim suncem bijahu tražili (abecednim redom) i Čavari, Čorići, Grbešići, Hrkaći, Majstorovići, Marušići, Palci, Perke, Sablje, Solde, Spajići, Vuletići, Zeljke i Žilići. Kroz stoljeća su kročili ruku pod ruku s niskoproduktivnim stočarstvom i poljodjelstvom na usitnjenim posjedima, životarili *od vage do vage* (od 1934. neki i od rudnika boksita), ali ruralni egzodus postao je neminovnost. U vrijeme blagoslova polja nekoć bismo se stuštili krivudavom šumskom stazom ka naherentom starom groblju, uživali u zajedničkoj molitvi, ubirali divlje irise („sabljice“) razasute po neravnu vječnom počivalištu, u čijem prancioku danas počiva mnogo više pokojnika negoli onih koji se dolaze moliti za pokoj njihovih duša. Svi bismo željeli postati makar blago optimistični te ustvrditi da se „negativnu demografsku razvojnu putanju može zaustaviti realizacijom osmišljene dugoročne populacijske politike“ – koja, zasad, ne egzistira niti na papiru.

Ako je suditi po zanosu s kojim je, u osvit dvadesetoga stoljeća, dobrkovsko i staro i ne jako u večernjim satima pristupalo prvoj organiziranoj nastavi Marka Grbešića, toliko

željeni moralni preporod i danas bismo mogli pronaći u – kvalitetnijem obrazovanju. Netom prije Prvog svjetskog rata, spomenuti fra Didakov suradnik, učitelj i bonvivan Grbešić je, nakon obavljanja dnevnih poslova, znao upriličiti analfabetske tečajeve za puk željan širenja vlastitih vidika. Opismenjavanju mještana se, tijekom Drugog svjetskog rata, u staroj Pesića kući, zdušno posvetila časna sestra Jeronima Begić, a u prvim godinama poraća – učitelj Jure Soldo. Karlo Rotim učiteljevao je od 1955. u novoizgrađenom školskom zdanju, koje je obnovljeno u povodu svoga tridesetog rođendana. Međutim, kako je početkom devedesetih seoska škola pružila utočište mladim širokobriješkim dragovoljcima tijekom priprema za obrambeni rat, mirnodopske 1998. godine je, pod pokroviteljstvom poduzetnika Mirka Grbešića, ponovno opremljena za odvijanje nastavnoga procesa, nažalost – u kombiniranim odjelima.

Golem utjecaj na mjesno pučanstvo oduvijek imaju svećenici i časne sestre: nekad – duhovne vođe u godinama gladi i danas – podupiratelji kreativaca okupljenih u pjevačke zborove ili klape, folklorna društva ili književne krugove. Njihov entuzijizam već dugi niz godina prati internetski portal Dobrkovici.com, čiji urednik – profesor Mirko Cigić, budno i objektivno izvještava sumještane o svemu dobrkovskom, ne dopuštajući da zub vremena nagriže narodne priče, tradicijska zanimanja i božićne običaje. Tako se spontano, stranicu po stranicu, s ljubavlju ispisivala ova iznimno vrijedna monografija, a u moru uzbudljivih sudbina (baba Šima, Golub, Curićuša, Markiša, Skiba, Dalanda, padobranac Vinko...), za šire čitateljstvo svakako je najzanimljivija priča o Zvonimiru Perki – Đoni. Po (ne samo) mojem skromnom sudu, ovaj najveći živući širokobriješki boem, likovnjak i umjetnik, svojevrsna je personifikacija svojega sela: zarobljen u nekom davno prohujalom vremenu, neiskvaren do srži i dosljedan sebi, no baš zbog toga, nedodirljiv materijalizmu koji ga uzalud pokušava sustići. I on, poput nadaleko znanih dobrkovskih gospodarstvenika, profesora i doktora, samozatajno uživa na svojoj rodnoj grudi, jer je svjestan da ima ispunjen život baveći se onim što voli – ondje gdje voli.

Svi oni dobro znaju da je život samo jedan, a jedni su i njihovi – Dobrkovići.

Marina KLJAJO-RADIĆ

Krilnim letom naklonjenim muzama

ODABRANA BROČANSKA POEZIJA

Intelektualna, znanstvena i umjetnička usredištenost u književni svijet novije hrvatske književnosti uglednoga akademika i prof. emeritusa dr. Šimuna Muse, očita je u njegovu vrijednom i plodnom književnome opusu koji je obogaćen još jednom knjigom, antologijom bročanskoga pjesništva – *Na Pegazu Brotnjom*. Cjelokupni književni stvaralački i znanstveni rad u misaonoj je poveznici autorova osobnoga određenja spram afirmiranja i vrjednovanja umjetničkoga doprinosa hrvatskoj književnosti, njezinoj povijesti i značaju pojedinih književnika u njezinu razvoju, posebice onih književnika koji su, zbog političkih ili režimskih diktata, bili marginalizirani, zapostavljeni ili uklanjani s književne scene. Urednički i književnokritički rad na ovoj knjizi modalitet je znanstvenoga pristupa i umjetničke percepcije u koju je integriran i osobni stvaralački obol, kao i ponos i zanos što je baš njegovo bročansko podneblje dalo brojne književne velikane riječi. Jer, poetska je riječ novi, preobraženi život njegova kraja, ljudi i svega što su kroz surovu povijest prolazili.

Naslovljenost knjige također otkriva minuciozna i recentna autora koji, iz mitološke riznice, imanentno obuzet književnim blagom svoga kraja, odabire čaroban uspon u tajanstvene visine u simbolici mitskoga krilatog konja Pegaza koji se kretao brzinom vjetra i mogao odletjeti do Olimpa, a prijateljevao je s muzama kako bi, uz njihovu naklonost, odabrao najuspjelije poetske tvorbe. U svojoj stvaralačkoj imaginaciji i potrebi što funkcionalnije selekcije i pjesnika i pjesništva, Šimun Musa izdiže se u više sfere da bi iz mnoštva građe polučio ono što je najvrjednije i najautentičnije. Autor je obuhvatio razdoblje od dva stoljeća i uvrstio 27 pjesničkih imena, njihove fotografije, biografije i rukovet pjesama. Kronološkim slijedom ova antologija dokumentira jedan kontinuiran stvaralački kod, kreativnost bročanskoga čovjeka kroz povijesno patništvo i stradalništvo hrvatskoga naroda, ali i neugaslu odanost višim načinima bivstvovanja: vjeri, ljubavi i nadi.

Antologija je znakovito inicijacijski uronjena u pjesništvo Franje Milićevića koji se, uz pisanje, bavio tiskanjem, uredništvom, nakladništvom i novinarstvom. Taj književnik, jedna osebjuna i značajna osobnost, poetski afirmira korijenski pravopis i deseterački stih koji su tradicijsko obilježje hrvatskoga jezika, a tematski tursko nasilje, ali i posljedice tiranije (*Teška tuga srdce obijala / Živit nam je sila dodijala*).

Slijed povijesnih nemira, doba austrougarske okupacije i socijalne ugroženosti, poetizira Nikola Kordić kroz domoljubnu usidrenost kao dominantan motiv (pjesma *Hercegovini*). Zamjenična uporaba riječi *domovina* (*Ti, Tvoja, Tvoje*), grafostilematski obilježena velikim slovom, stilistički je postupak koji implicira modernost njegova poetskog izričaja. Deminutivna uporaba leksema – *čedance, srdašce*, starohrvatska je stilska odrednica našega jezika.

Pjesma *Raspon trenutka* Janka Bubala, opet grafostilematski obilježena, u motivima *kamena, hrasta i pepela*, projekcija je kalvarijske stigme utisnute u nadu i vjeru širokobriješke Gospe:

*U mojoj zemlji cvijet je na Kamenu začet!
Na njegovu dlanu Hrast i Gospa stoje,
nad posvećenim Pepelom vjetrove lome.
A, vrijeme kaplje
u beskraj*

Domoljublje ovoga pjesnika razlijeva se poput rijeke u jezero, a antropomorfizirana ljubav u strahu pred budućnošću transformira se u vječno trajanje u prirodi:

*Kroacijo, ipak nek se znade
(tko zna što nas čeka):
Ti si moje jezero
Ja sam tvoja rijeka*

Broćanska je zemlja pokorena i prognana, opustošena i ogoljena u pjesmi Lucijana Kordića Čudo siromašnih koraka; u njoj nam, onomatopejskom sintagmom – *zveket siromaštva*, otkriva strahotu nasilnoga i prijetećega osiromašivanja:

*Zveket suznih opanaka,
zveket siromaštva
kroz slavoluke skućena života.*

Čitatelj je osupnut metaforičnom snagom atribucije *suzni opanci*. Koliko je velik bio progon i strah, kolika je bol pred životom i nepravdom morala biti, kolike je smrti morala skriti, kada su se potoci suza slijevali do obuće? I sam prognanik i iseljenik Lucijan Kordić ispisuje zbiljsku nostalgičnu bol i čežnju za domovinom koja je razdirala njegovo biće te se povremeno rađala kao spasonosna svjetlost zvijezda u svakome neznancu: *Priđi bliže, Neznanče, da me tvoja blizina osjeni; da me tvoja / svežina probudi i iskra tvojih očiju osvijetli!* Taj se pjesnik u svojoj poetskoj hrabrosti i slobodi dotiče i onih tema koje su bile režimski opasne i zabranjene – bleiburško stratište

odvažno poetizira i dokumentira: *U surci zaklana vojnika / ispod razdrta neba sjena Hrvatske šeta (Pod nebom Bleiburga).*

Progon je razdvajao i supružnike i lomio obiteljske živote pa Kordić posvećuje pjesmu ženama hrvatskih iseljenika (*Molitva ostavljene žene*). Tragovi tog egzodusa ostavljali su trajne ožiljke na dušama onih koji su se, egzistencijalno ili životno ugroženi, sklanjali, boreći se za goli život, ali i onih koji su ostajali u bolnoj čežnji: *Ostanimo i živimo skupa! / Jer na ovom planetu ništa ne niče / bez zemaljskoga otkupa, / bez sunčane zapovijedi rođenoga neba.*

Domoljubni motiv ne istiskuje iskonsku čežnju za ljepotom. Poetska zaljubljenost u ljepotu zrcali se u stihovima Predraga Kordića u pjesmi *Pjesnik i ljepota: na pogled ljepote pjesnik spušta vjeđe, / da ne oslijepi od prevelikog sjaja.*

I autor knjige *Na Pegazu Brotnjom* Šimun Musa spustio je pogled na one poetske kote koje definiraju umjetnost, stvaralaštvo i ljepotu; iznjedrene iz tamnih dubina, iz strahota i patnje broćanskoga čovjeka koji ostaje zagledan u ljepotu.

Nema motiva, ni povijesnoga, ni tradicijskoga, ni kulturološkoga koji nije dobio poetski život po Riječi. Tako i ganga kao baština, etnološko blago, tradicijska kultura, doseže kult opstanka u stihovima Stanka Vasilja:

*U tebi su naša stoljeća sakrita
U tebi se svija grč svih poraza naših.
U tebi jecaju sve tuge naše,
U tebi se talasaju sve radosti naše.
U tebi je sva gorčina izlita.*

Anaforičnim ponavljanjem *u tebi*, sublimiran je život hercegovačkoga čovjeka, njegov grč, bol i otpor iz kojih je i potekao glas i napjev jedinstven, strastven, kao sakrita bol koja će naći svoje neprolazno mjesto u poentiranom završnom stihu: *Naša divlja, ali draga i jedina pjesmo!*

U pjesmi Umberta Lončara *Skrivena ljepota*, poveznica između ljepote i vjere sintetizirana je u iskustveno-duhovnu misao o kraju puta kojim završava traganje za ljepotom:

*Ja tražim . . . tražim ljepotu,
jer nemam mira bez toga;
i tako u svom životu
otkrivam velikog Boga . . .*

Posvetu i posvećenost hercegovačkome kamenu koja ekspandira do relikvijske karizme ispisuje Zlatko Markota: *ali taj kamen sveti /mom srcu postade dar*, a nastavlja se u pjesmi *Hercegovina* Miljenka Mandže:

*U mom kraju padaju svete kiše
na glave dječaka
i na kamenje

*U mom kraju gore svete vatre
u večerima uoči blagdana
mirisi rublja kruha i sijena
nekih nevidljivih žena
a djeca se kamenu mole*

Broćanski vinogradi, rad u njima dok noć se spušta, sav trud i muka, trs i ruka stapaju se u jedno:

*I ako ti se čini da iz mraka
netko na nju ruku diže,
ne, nije to ništa,
to samo noć broćanska diše.
Š. Š. Ćorić, U vinogradu*

Stoljetnu tamu hrvatskoga jezika, zatiranje i progon, iz koje je zablistala riječ Krešimir Šego objektivizira pjesmom *U tami jezika*:

*uspostavljaajući nova značenja
iz riječi
koje si zaboravio
(zaboravio?)
u tami jezika*

Cijelo Brotnjo obgrljeno je Gospinim dolaskom čiju nazočnost Miljenko Stojić percipira kao naš slobodni izbor: *Gospa je tu, a ja mogu biti ako hoću.*

Izbor pjesnika i tematski okvir završava ljubavnim silnicama Vesne Zovko koja u pjesmi *Buđenje* zaziva metaforom svoga dragog, istodobno metaforično uzdižući poziciju u najviše sfere čovjekova bitka:

*Probudi me svojim trepavicama,
u šareno mastilo poezije namočenim,
da bi se oči
da bi se ruke,
da bi se duša
da bi se sva tvoja,
svoja,
Božja,
bez budilnika ponora
probudila.*

Pjesmama broćanskih pjesnika Šimun Musa ispisuje povijesnu genezu, unutarnje tjeskobe i patnju, otpor i borbu, kao i prkos i nesalomljivost. Uza sve to, ljubav kao konstantu prema kojoj je sve išlo i u koju se sve vraćalo kao stimul života; religiozno nagnuće kao stožer opstanka i domoljubni zanos i odanost svom kraju kao imperativ.

Ova obilježja broćanskoga pjesništva osobito nalaze svoj odraz u poetici Ivana Tolja i njegovoj riječi, koju on moli *da bude široka*, slijevaju se u *dušu Hrvatske*.

Poetski kolaž u ovoj knjizi umjetnička je slika Brotnja koje je, u svojim nezavidnim povijesnim mijenama, iznjedrilo trajno nadahnuće, što tome kraju daje pečat vječna trajanja. Izborom autora i njihovim pjesništvom, akademik Šimun Musa potvrđuje artikuliranje s poetskom riječju u percepciji trajno vrijednog u svome zavičaju. Krilnim letom naklonjenim muzama darovao je svom Brotnju, ali i hrvatskoj književnosti, još jednu autentičnu i bogatu poetsku stvarnost koja se uzdiže do čarobnih visina kao *lux in tenebris* (svjetlost u tami) koje osvjetljava naše društvene, intelektualne i umjetničke obzore.

prof. dr. sc. Ljerka OSTOJIC

Škola za život

Marinko Jovanović, Škola za život (monografija o 70. obljetnici osnivanja i početka rada Srednje medicinske škole Sestara milosrdnica Mostar), Srednja medicinska škola Sestara milosrdnica Mostar, Mostar 2017.

Nakon objavljene, u javnosti mnogo hvaljene monografije *Dobra stara škola* (o 100. obljetnici početka rada Učiteljske škole u Mostaru – 1913. – 2013.), Marinko Jovanović se prihvatio novoga izazova i priredio monografiju, opet jedne mostarske, sada Srednje medicinske škole *Sestara milosrdnica* Mostar.

Monografija *Škola za život* nastaje u godini kada mostarska medicinska škola, koja je mijenjala svoja imena i mjesta obitavanja, proslavlja 70. obljetnicu svoga osnivanja i rada.

Škola je u svojih sedamdeset godina postojanja čak jedanaest puta mijenjala lokaciju na kojoj je radila. Tolika preseljavanja, a još više dramatična događanja u posljednjem ratu, kao neminovnu posljedicu imali su devastiranu dokumentaciju škole.

Trebalo je provesti sveobuhvatnu pretragu dokumenata i potragu za njima: od tekstova u novinama, tekstova u zbornicima radova, „državnih odluka i rješenja“, tekstova u glasilu same škole, školskih ljetopisa, zapisnika, odluka i rješenja, do tekstova u publikacijama i knjigama ...

U navedenoj literaturi i izvorima nabrojano je 67 jedinica. Ako bismo matematički pretpostavili da je u potrazi za jednim ovim dokumentom trebalo, recimo, *potrošiti* 4 ili 5 dana – to je godinu dana istraživanja – i to je najbolja slika činjenice koliki je trud uložen u ozbiljan pristup i rad na ovoj monografiji.

Monografija *Škola za život* u svom naslovljenom – *Prvom dijelu*, donosi sačuvane i pronađene fotografije i dokumente te tekstove koji kronološki prate osnivanje i početak rada Srednje medicinske škole u Mostaru 1947. godine, njen privremeni prestanak kroz osnivanje Škole za medicinske higijeničare te ponovno otvaranje Srednje medicinske škole Mostar; potom se opisuje razdoblje od dva desetljeća „pune afirmacije škole“, zatim rad škole u ratnim uvjetima, rad u poslijeratnom razdoblju te današnje stanje i perspektiva škole.

U *Drugom dijelu* monografije posloženi su tekstovi, dokumenti i fotografije izvannastavnih aktivnosti; praćena je kulturna i javna djelatnost škole kroz suradnju s lokalnom zajednicom; sudjelovanje u manifestacijama, natjecanjima i humanitarnim akcija-

ma; zatim – tu su prilozi i dokumenti o izletima i ekskurzijama, maturalnim večerima, fotografije školske zgrade, ljetopis škole, popis ravnatelja i važnijih osoba iz povijesti škole, kao i tekstovi o poznatim osobama koje su pohađale ovu školu: prof. dr. sc. Ljubo Šimić, fra Ljudevit Lasta, sportaš Zvonimir Serdarušić, prim. dr. Nada Škobić, prim. dr. Jadranka Knežević, prof. dr. sc. Sanja Bijakšić i mr. sc. Gordan Jurišić.

Treći dio monografije donosi popis djelatnika škole od 1. iječnja 1994. godine te popis maturanata od šk. god. 2004./2005.

Marinko Jovanović je iskusni pedagog *staroga kova*, a uz to opredijeljeni *kroničar i čuvar starina od zaborava* – zato je i ova njegova monografija besprijekorno uređena i uređena.

Zdravko GAVRAN

Suvremena ženska hagiografija u vrtlogu (prošlostoljetne) hrvatske povijesti

Nevenka Nekić, *Jaka*, vlastita naklada, Zagreb, 2016.

Prozno djelo Nevenke Nekić – *Jaka*, napisano je u *ich-formi* i možda bi logičnije bilo da se zove *Ja, Jaka* – zato što tu istoimena glavna junakinja pripovijeda baš o *svome* životu od ranoga djetinjstva pa do zrelih godina odrasle i udane žene koja ima kćer. Pripovjedni tijek počinje na području Aržana, ispod Kamešnice, gdje su rođeni Jakini roditelji, i gdje je ona rođena godine 1922. Odatle će se, kada joj bude 14 godina, tijekom kojih je stasala, tjelesno i biološki dozrela i stekla čvrst zavičajno-tradicijski, hrvatsko-katolički, djevojačko-ženski i vjerski identitet, njezini roditelji odseliti s ciljem da više zemlje, hrane te lakši život i opstanak, potraže u zemljom i hranom bogatoj Slavoniji. Put će ih voditi preko Travnika i zaustaviti u Derventi, gdje će njezina oca, neki naši Livnjaci, prevariti te će obitelj, umjesto da stekne imanje, ostati bez najvećeg dijela novca s kojim je prije planirala u Slavoniji steći posjed i ondje zasnovati novi dom.

U Derventi će se, uz pomoć župnika, unatoč toj strašnoj nesreći, nekako nastaviti siromašan i mukotrpan život obitelji u kojoj je još Jakin brat Ante, s kojim je jako bliska. Uto će doći i II. svjetski rat, NDH, partizansko-četnički ustanci protiv nove države i česte ugroze te nasilna odvođenja i ubijanja tamošnjih Hrvata. I Jakin otac dospjet će u jednom trenutku u četničku *klaonicu* Srbac, iz kojega se još nijedan Hrvat tih mjeseci nije živ vratio; no on će se, ipak, istoga dana vratiti, psihofizički skršen. Pustit će ga zaslugom nekog Srbina, kojemu je gradio kuću, i koji je pod tom izlikom zatražio autoritativno od svojih četničkih koljača da ga ne ubiju. Dogodine će se Jaka upoznati s domobranskim dočasnikom Stipanom iz Slavonije; oboje će se jedno u drugo zaljubiti, kao u filmu, sjedeći jedno do drugog u kinu za vrijeme filmske projekcije. Odmah zatim dolazi prosidba, vjenčanje te njezin odlazak sa Stipanom u mjesto D(renovce) u Slavoniji. Ondje, dok je on negdje po bojištima, ona živi sa svekrvom, stoički podnoseći njezinu iznimnu hladnoću pa i bezdušnost prema njoj. Rađa djevojčicu Mariju Zlatu; s mužem se dopisuje, stalno u strepnji za njegov život. U ratu joj jednoga dana pogine brat Ante, od savezničkog bombardiranja, u Derventi, u kojoj se našao kao vojni pitomac kod roditelja na dopustu.

Smrt brata, tog njezina *slikara i pjesnika*, potkraj ljeta 1944., silno ju pogodi. Noć uoči smrti usnula je san koji najavljuje nesreću, ne jedini koji se u pripovijedanju navodi kao nagovještaj skore budućnosti. Ovaj put san je inačica prethodnoga:

Vidim da moj brat Ante sjedi na livadi punoj cvijeća, a ja mu donosim list papira da on nešto nacрта. Ima na listu slika jednoga anđela koji leprša krilima i ja se čudim. U rukama Antinim crna olovka i crna pelerina koja leprša na vjetru dok se on diže uvis, leti nekamo, a ja ga ne mogu stići. (str. 71)

Prema kraju rata, potkraj 1944. – i tu počinje posljednji dio pripovijedanja – Stipan će doći kući i ondje će ga njegovi skrivati. Prethodno, čudom je preživio predaju njegove domobranske postrojbe: *Kod Bjelovara partizani su ih namamili u neki šumski prosjek i obećali da će im dopustiti da se priključe. Kad su predali oružje, poredali ih kraj neke uzvisine i ubili četrdesetak njegovih golobradih domobrana. On je bio među najstarijima. Upao je u neku jamu, ni sam ne zna kako je preživio.* (88)

Vraća se kući, gdje ga žena i majka skrivaju. Zatim odlaze u Vinkovce, k njegovu prijatelju iz djetinjstva koji je, kao pristaša komunističkog pokreta, postao u novoj vlasti *netko*. I doista, taj ga plemeniti prijatelj zaštititi te ga šalje u razna mjesta po Bosni da obavlja stručne poslove. No Stipan, Jaka i kći stalno su u strahu neće li lokalna Udba otkriti, osobito Srbi u njoj, da je bio u domobranima; stoga, čim osjete opasnost, napuštaju dotično mjesto i uz prijateljev novi dekret odlaze drugamo. Tako se naposljetku skrase u Livnu, nedaleko od Jakina rodnog Aržana. Ipak, jednoga dana 1952., Udba će ščepati Stipana; bit će suđen na smrt pa pomilovan na 20 godina robije, pa pušten iz zeničkog zatvora nakon sedam godina, pomilovan i otpušten za Dan Republike, 1959. Vratit će se kući, i u tom za Jaku blaženu trenu za koji je sve činila da dođe, završava se pripovijedanje: *Marijica skače iz kreveta i vješa se ocu oko vrata, ljubimo ga kao sumanute, a on drhti. Ložim našu peć, našu baburu, trpam u nju silna drva. Skidamo mu mokre cipele, odjeću od gruboga 'čojinoga' tkanja, ogrćemo dekama, polažemo u krevet i liježemo kraj njega. (...) O divne li bure, vijavice i nesaničice noćne, a mi sami u svemiru, nas troje, putujemo nepreglednim daljinama i nikoga nema da nam ih uzme. Nikoga i nikada. Kao sa starih fresaka lebdimo u neizrecivosti najvećega dara, ljubavi.* (171)

U duši Jakinoj dominira životna snaga ispunjena srčanom i požrtvovnom ljubavlju prema najbližima. Snažna je, osim toga, i nostalgija za zavičajem, onim na jugu, kao neprežaljeni žal zbog napuštanja onoga iskonskoga, pomalo mitskog svijeta u kojem se junakinja formirala u fazi odrastanja i formiranja svoga jastva, koja je prikazana u stilu *bildungs romana*. I tako, dok s kćerkicom, nekoliko godina nakon odseljenja iz zavičaja putuje preko Broda i mosta na Savi na pogreb u Derventu, asocijacije joj spas od prolaznosti traže u vječnom životu kod Boga, u kojega i inače čvrsto vjeruje te zatim kliznu prema doživljaju zavičaja utisnutom u dušu u djetinjstvu: *Miriši moja Marijica na čistoću i rano jutro u Aržanu. Da, upravo tako. Tako su mirisala jutra puna noćnih rosnih trava u mom djetinjstvu, dok su sjene po brdima čuvale hlad. Meni se, čim zatvorim oči i padnem u polusan, učini da moram krenuti u Sinj, a Putalj (dragi joj konj kojeg je već kao curetak jahala) već udara kopitom o sivi kamen. I nikakva me nevolja ne čeka na putu. Sunčeva ploča se diže i lomi sitne dijelove koji postaju cvjetovi, grmovi i vrela prašina.* (str. 73)

Iz citiranih riječi, a ima takvih nostalgičnih prisjećanja još podosta, razabire se nekoliko dimenzija ovoga proznoga djela. Jedna od njih jest poetičnost i slikovitost, zasanjanost, liričnost i ekspresivnost ženske duše. Ta dimenzija nalazi kao sumjeran paralelizam sti-

hove ruske pjesnikinje Ane Ahmatove donesene na kraju svakog poglavlja. U njima je i, biografska, analogija prisilne razdvojenosti od muža njih obiju, analogija njih kao žena koje snažno osjećaju i izražavaju svoju žensku dušu, srce i identitet, svoju ljubav, a veći dio toga u dvama analognim sustavima – u komunizmu – sovjetskom i jugoslavenskom. U bezdušnu sustavu koji je nerijetko zauvijek nasilno i samovoljno rastavlja od muža od žene, dijete od roditelja, koji je proždirao čak i svoju djecu, a o nevoljenoj i neprijateljskoj *pastorčadi*, tj. o velikoj većini nekomunističkog naroda, da se i ne govori.

Druga dimenzija ove proze jest jakost, ustrajnost, prkosnost, hrabrost glavne junakinje, koja i nosi tomu primjereno ime. Trebalo je izdržati obiteljske nevolje u teškim socijalnim i političkim okolnostima, selidbe, progone, uhićenja i zatvorske kazne te nutarnje strepnje i tjeskobe zbog stradanja bliskih i drugih sunarodnjaka, gorčinu ostavljenosti i od prijatelja, muku osame.

Treća dimenzija jest metafizička, koja je slikovito naznačuje u navedenom opisu sna o bratu, koji se *diže uvis*, čija se duša iz umrla tijela uzdiže u visine Božje vječnosti. Čitavo djelo prožeto je kršćansko-katoličkom sviješću, vjerom i molitvom; spominje se i često čitanje Sv. pisma i citiraju se psalmi i sentence iz Evanđelja; spominju se odlasci u crkvu, prikazuje i dobrota onih župnika koji su Jakinoj obitelji pomagali opstati. Kroz radnju privlači se i prkosna obrana Alojzija Stepinca pred svima koji su htjeli zatrti spomen na njega kao simbol hrvatsko-katoličkog otpora i ponosa. Pokazuje se kako su hrvatski ljudi tada u njemu vidjeli velikana koji je svojom žrtvom i životom dokazao svoju kršćanskost, svoje domoljublje i čovjekoljublje. Bio je, među tolikim običnim Hrvatima i katolicima, simbol tolikih drugih progona 'na pravdi Boga', i ujedno 'crta obrane' koju se ne napušta.

Jedna od ostalih dimenzija jest ono što danas obično zovu ženska proza: iskazi ženskog srca i uma kojima je prošarano pripovijedanje, od sazrijevanja Jake kao djevojčeta koje postaje ženom pa do izričaja ljubavne čežnje, primjerice kada Jaka čeka muža da se vrati iz vojske: *Gdje li si, moj Stipane, evo te čeka moja ruka ispružena preko tvojega jastuka, čeka te vrelina mojega tijela. Hoće li ikada više postojati obećana dobrota života, oni bezazleni dani rada i ljubavnog dodira, moje raspletene kose na tvojim grudima, sva sam u mreži straha i čežnje, silnoga jada kako ćeš se spasiti i kamo ćemo se sakriti.* (87)

Glavna linija ovoga pripovjednog djela prati glavnu junakinju, odnosno pripovjedačicu o životu sebe i svoje obitelji u kojoj je rođena te one koju je s mužem zasnovala. No život nje i njezinih najbližih odvija se u realnim (i provjerljivim) povijesno-političkim okolnostima, koje se mijenjaju: od Kraljevine, preko NDH do komunističke Jugoslavije. Radnja prati odraze izvanjskih okolnosti na živote, nadanja, strepnje i stradanja članova obitelji i vlastitoga naroda. Utoliko, djelo daje sociopolitički presjek dotičnih razdoblja, država, vladavina i položaja ponajprije Hrvata. Ta se razdoblja nacionalne povijesti prikazuju *odozdo*, iz rakursa običnoga čovjeka, ponajprije u dijelovima Bosne, gdje su hrvatski ljudi odnosno katolici i pripadnici 'nepoćudnih' manjina bili izloženi ugrozama, progonima i uništenju u svim trima državama.

Svojim opisima stanja u društvu i državi djelo dodaje bitne, primarno ljudske i nacionalnopovijesne, realistične aspekte koji se, u dominantnoj historiografiji, prečesto zanemaruju, iskrivljuju ili posve prešućuju. Hrvati su gotovo stalno izvrgnuti (mogućem) progonu, nesigurnosti, strepnji za vlastiti opstanak, čak i u svojedobno vlastitoj nacionalnoj državi; to je temeljno stanje koje se ne mijenja s promjenama vlasti. Zlosilja

se pojačavaju kada na hrptenicu naroda nagazi srpsko-komunistička, protuhrvatska i protukatolička, represivna režimska čizmu u razdoblju nakon 1945. Pri kraju se pripovjedačica *zalijeće* i u oslikavanje budućeg stanja, iz prvih godina 1990-ih, kada su Hrvati opet, i to masovno, bili progonjeni i ubijani u velikosrpsko-jugoslavensko-komunističkoj agresiji na njihova naselja i područja. Potkraj onoga rata, kazuje Jaka, *nismo znali kako su skovani planovi o istrebljenju, kako su napravljeni popisi onih koje treba poubijati iz svakoga sela. To ćemo, ćerce moja, saznati poslije sedamdeset godina. Pohvalit će se oni sami, stari ubojice, prije smrti, i reći da su bili u pravu. Prije njih najprije je stizao nevidljivim demonskim putevima strah.* (86)

Ponajviše zbog tog straha (a ne zato što su bili *profašistički*, ili što su na savjesti imali zločine!) ljudi su bježali (prema Bleiburgu i sl.), *noseći ono najnužnije i ostavljajući kuće i blago koje će 'osloboditelji' najprije opljačkati pa onda i zapaliti* (86).

Kao mentalni otpor zatiranju hrvatstva fluoresciraju u naraciji fragmenti svijesti o velikanima nacionalne povijesti, o nacionalnom i vjerskom identitetu, o moralnim i humanističkim vrijednostima i načelima kojih je obrana istovjetna borbi za opstanak i za očuvanje identiteta, svijesti o sebi i pozvanosti na ljudsko dostojanstvo i domoljubni ponos. Katolička vjera, pobožnost, molitva jest ono što duh slobode, dobrote, samospoznaje i sam život potpomaže; dapače, sve to u njoj se, u osnovi, i sidri.

Ostaje još pitanje vrste ovoga proznoga djela. Ovisno o teoretskim polazištima, možemo u njemu vidjeti (kraći) roman, a još prije dugu pripovijest – zato što su drugi likovi i odnosi među njima većinom oslikani samo ovlaš, u onoj mjeri u kojoj prate radnju usredotočenu na životnu putanju glavnoga lika, koji ju sam iznosi. Utoliko, riječ je o subjektivnom (a ne 'sveznajućem') pripovjedaču. Osim toga, bitan dio pripovjedne strukture jesu i prikazi povijesno-političkog *backgrounda*. U prikazivanju jednoga i drugoga, očita je dokumentarna podloga, premda je pripovijedanje *literarizirano*. Građa za djelo preobličena je tako da je ono što je u osnovi ili u cijelosti dokumentarno, postane narativna struktura. No samu temu djela ne bi bilo lako odrediti, osim kao život pripovjedačice (ne autorice!) u danom društvenom i povijesno-političkom kontekstu. Zbog toga bi najbolje ovo prozno djelo, s umetnutim strofama iz poezije Ane Ahmatove, kao intertekstualnim refleksima i donekle poetičkim *interpretacijama*, svrstati u umjetničku biografsku prozu. Riječ je, u neku ruku, o modernoj hagiografiji – s težištem na glavnom liku, ali i s još nekoliko uzornih likova.

Takovrsna prozna djela i sama je autorica već pisala (o nadbiskupu i mučeniku Stepcinu, o župniku i mučeniku Buriku...). Za *stvarnosnim* književno-pripovjednim prozama pojavila se u stvaralaštvu osobita potreba u samostalnoj hrvatskoj državi, odnosno u slobodi. U njima je čak i niz renomiranih književnika, kakva je N. Nekić, pronašao prikladan način umjetničkog ili dokumentarno-umjetničkog oblikovanja. Ovdje pak autorica, s osobitom liričnošću i *compassion*, književno oblikuje nečiju (očito istinitu, neizmišljenu) životnu ispovijest te ujedno doseže, u književnom smislu, razinu epičnosti, dramatičnosti i liričnosti ljudskoga iskustva u kontekstu novije političke povijesti. Nije pretjerano reći da bi i sama spisateljska imaginacija teško mogla stvoriti što vjerodostojnije, uvjerljivije, dirljivije. Analognu situaciju imamo u nizu takvih pripovjednih djela u novijoj hrvatskoj književnosti. Istina o čovjeku, pa i samome hrvatskom čovjeku i hrvatskom narodu – kao zajednici pojedinaca koje u njegovu hodu kroz vrijeme povezuje svijest o pripadnosti i njome tako često uvjetovan usud, odnosno interakciju s

onima kojima smeta njihov identitet, sadržana je u istinskomu životu društva i osobe. Sadržana je i, unutar pripovijedanja, u srcu, duši i umu likova koji sami sebe iskazuju. Istinska umjetnost riječi i danas se ima pravo, i treba, želi li biti *istinita*, tim realnopovijesnim i stvarnoživotnim izvorima i sokovima hraniti. Tako je i s prozom *Jaka*.

Pojedine slabosti, primjerice povremeni prodori publicističkog stila i *tendenciozni* povijesno-didaktični ili vjersko-poticajni fragmenti te udaljavanje od središnje linije, odnosno napuštanje jedinstva mjesta i vremena radnje pri kraju romana, ne krnje odviše u cjelini izrazito pozitivan estetički dojam. Dapače, može ih se i kao takve gledati kao *legitimni* dio prozne cjeline, kao neliterarnu, širu dopunu *sui generis* one istine pa i *pouke* o prikazanim životima, o dočaranom stanju društva i o *njihovoj* (odnosno *našoj*) prošlostoljetnoj povijesti koja se, očito je, cjelinom djela želi čitatelju (umjetnički) prikazati.

Ivo Mijo ANDRIĆ

Pjesma će nas održati

Anto Stanić: PJESME, Od A do Z, Štamparija Fojnica, Kreševo, 2015.

Kada neki pisac objavi trideset i više knjiga, on bi se, po svim pisanim i nepisanim pravilima, trebao svrstati u red zaslužnih majstora literarnog stvaralaštva. U uređenim i razvijenim društvima takvim se autorima otvaraju sva vrata lokalnih i nacionalnih kulturno-umjetničkih institucija, počevši od književnih udruga pa do akademija znanosti i umjetnosti. Slijedom toga dodjeljuju im se i odgovarajuća društvena priznanja kao znak zahvale za doprinos u razvitku kulture ili pojedinih njenih sastavnica.

U manje razvijenim društvima kakva obitavaju na balkanskim i mnogim drugim prostorima, ta logična pravila ne postoje ili se primjenjuju po dobro nam poznatom načelu: *Ja tebi – ti meni!* Po tom se načelu vrlo često dodjeljuju nagrade za književna i druga ostvarenja ili se autori primaju u strukovne umjetničke udruge, odnosno biraju u izvršna tijela i na pozicije koje donose odgovarajuće društvene privilegije i individualne povlastice.

Pisci i drugi stvaratelji koji, po ocjeni mjerodavnih faktora, ne dosegnu uspostavljenu improviziranu razinu kvalitete ili ne pronađu pravi put, odnosno mentora i promotora svoga lika i djela, kod nas obično ostaju na margini društvenih zbivanja i kulturnih događanja, ma koliko njihovo djelo vrijedilo i ma kako bilo prihvaćeno od njegovih poštovatelja. Zato u praksi imamo brojne primjere dodjeljivanja nagrada i priznanja po klanovskoj pripadnosti ili forsiranja *svojih* ljudi i njihovih umotvorina. Sve dok ne izgradimo i ne počnemo dosljedno primjenjivati objektivna mjerila vrednovanja stvaralačkih postignuća, mnoga će iznadprosječna djela i njihovi stvaratelji ostati ispod prosječnih, i kultura će nam biti zadnja rupa na svirali društvenog napretka.

Ovaj lament, ograničenog dometa djelovanja, zapisujem kao uvod prikazu knjige izabrane poezije svestranog pisca Ante Stanića objavljene pod naslovom *PJESME od A do Z*. Ne znam jesu li autor pjesama i urednik Milo Jukić namjerno stavili slovo Z kao posljedni azbučni znak ili je posrijedi pogreška tehničke naravi. U svakom slučaju, posljednje abecedno slovo Ž pojavljuje se u naslovima i sadržaju mnogih pjesama koje su uvrštene u ovaj zamašni izbor od gotovo 600 stranica.

Pjesnika i književnika Antu Stanića poznajem od početka ovoga stoljeća i često smo se družili do moje seobe iz Sarajeva u Zagreb 2004. godine. Skupa smo radili i na nekim njegovim i zajedničkim književnim projektima. Uglavnom, to druženje i zajednički rad

ostali su mi u iznimno lijepom sjećanju. Posebno pamtim uspjele promocije i književne nastupe u njegovu rodnom Kreševu, zatim u Sarajevu, Fojnici, Vitezu i nekim drugim gradovima i mjestima u Bosni i Hercegovini. Bila su to druženja koja se lako ne zaboravljaju. Zbog svega toga, imam ljudsku potrebu i spisateljsku obvezu o knjizi izabrane lirike dobrog čovjeka i književnika Ante Stanića kazati i zapisati ono što o njoj mislim i osjećam te da svoje impresije prenesem drugim zaljubljenicima u lijepu književnost, ostavljajući im mogućnost da i sami knjigu pročitaju i o njoj daju svoj čitateljski sud.

O Stanićevoj poeziji i književnom stvaralaštvu pisao sam posljednji put prije gotovo deset godina. Bilo je to u vrijeme objave njegove zbirke epskih pjesama i prozne knjige *Mudrost življenja*. Od tada je Anto objavio petnaest novih poetskih i prozних naslova i stekao status člana lokalne i nacionalne književne udruge. Među njima je i nekoliko naslova koji su prevedeni na engleski jezik. Ne znam koliko su te knjige čitane, ali vjerujem da su došle u ruke mnogih koji su ih trebali pročitati. Znam da je o nekima od tih knjiga pisano u bosanskohercegovačkim listovima i časopisima i da su ocjene, uglavnom, bile pozitivne. S razlogom, jer u pisanje svake knjige uloženi su golem trud i ponuđeno je čitateljstvu puno zanimljiva i korisna štiva.

Anto Stanić nije pisac koji teži visokim umjetničkim književnim dosezima. Njegovo literarno poslanje temelji se na želji i potrebi da čitačima, a osobito pripadnicima mlađe generacije, prenese neka svoja životna iskustva i poruke koje će ovaj svijet učiniti ljepšim i podnošljivijim. On pomno bira teme iz našeg svakodnevlja, oblikujući ih jednostavnim i svima razumljivim jezikom u poetske i prozne tvorevine zanimljive i lako pamtljive sadržine. Zato njegova djela rado čitaju ljudi prosječne pismenosti, ali i oni višeg obrazovanja koji se, zbog drugih obveza, rjeđe druže s knjigom. To je i dobra strana Antina književnog stvaralaštva, jer je ono namijenjeno masama, a ne odabranim čitačkim elitama koje biraju visokoturažne literarne sadržaje, najčešće poznatih stranih autora. Takvi se i ne trude upoznati ili pročitati knjige domaćih pisaca, jer im se to što oni pišu čini dovoljno poznatim i nedovoljno važnim, dobrim i priznatim. Šteta je što se domaća djela s takvom lakoćom odbacuju, a strana sa oduševljenjem prihvaćaju i na sva usta hvale od dirigitirane i komercijalizirane književne kritike. No, što je, tu je! Podcjenjivanje svoga i veličanje tuđega uvijek je bilo odlika podaničkog mentaliteta malih naroda i tako će biti dok je svijeta i vijeka.

Polazeći od kriterija kvantitativnog prikaza Stanićeva poetskog opusa, urednik Milo Jukić, u dogovoru s autorom, uvrstio je u izbornu knjigu pjesme iz 11 do sada objavljenih zbirki. Riječ je o zbirkama tiskanim pod naslovima: *Biseri ispod Inča*, *Poetske kovanice iz Kreševa*, *Zlatni stihovi*, *Pečat moje duše*, *Život je poezija*, *Anticiklona*, *Kreševski kod*, *Jesen života*, *Hodočašće*, *Epske pjesme* i *Nove pjesme*. Tako je ova knjiga, zapravo, *suma summarum* cjelokupna lirskog stvaralaštva Ante Stanića koje obimom, a u određenoj mjeri i kvalitetom, ne zaostaje puno za djelima nekih naših književnih akademika i visokocijenjenih pisaca. Jasno je da Stanić, zbog naprijed rečenog, za života neće doseći tu slavu niti društveno priznanje svoga stvaralaštva i da će ostati na periferiji književnih događanja. Ali, to ga neće pokolebati niti spriječiti i dalje pisati i objavljivati svoje nove knjige, pošto on još od rane mladosti spada u krug iskrenih i istinskih zaljubljenika u lijepu književnu riječ.

Prva Stanićeva zbirka poezije *Biseri ispod Inča*, koja u ovom izboru čini početni ciklus, sadrži pjesme koje je autor pisao u vrijeme pohađanja Učiteljske škole u Sarajevu

te u razdoblju služenja vojnog roka u Bileći. Tu svoju literarnu ostavštinu iz mladosti spremljenu u već požutjele bilježnice, Anto je izvukao na svjetlost dana potkraj devedesetih godina prošloga stoljeća i uz pomoć negdanjeg školskog kolege, književnika Momira Jolovića, doradio i ukoričio pod naslovom koji asocira na ljepote prirode pod kreševskom planinom Inač. Stranice te knjige obiluju pjesmama posvećenim zavičaju i rodnom mu Crničkom Kameniku u kome je proveo najljepše godine djetinjstva, a kome se uvijek rado vraća. Oko toga malog sela i u cijelom kreševsko-fojničkom kraju, nekad su se kopale razne rude i razvijali kovački zanati, a i danas se pravi kvalitetan drveni ugljen. U više navrata posjećivao sam s Antom taj prelijepi krajolik i divio se predjelima bogatim raznolikim drvećem, ljekovitim biljem i velikim stećcima zaboravljenim iz nekih davnih vremena kad su naši preci naseljavali zemlju Bosnu i u njoj ostavljali kosti i lako prepoznatljive kamene tragove. Te čudesne bisere prirode Stanić je ovjekovječio u brojnim pjesmama, a za ilustraciju njegova odnosa spram zavičaja navodim samo jednu strofu iz pjesme *U posjetu svom selu* gdje, sa sjetom i ponosom, priznaje:

*Iz djetinjstva ranog misli mi se roje;
Najljepše na svijetu – to je selo moje.*

Drugi ciklus sastavljen je od pjesama iz zbirke *Poetske kovanice iz Kreševa*. U ovu zbirku uvrštene su pjesme intimnog i edukativnog sadržaja u kojima autor, na osnovi vlastitog iskustva, svjedoči čitateljima kako se, upornim radom i odricanjem, može ostvariti individualni, obiteljski i društveni progres. Za to se, osim znanja i angažmana svih članova obitelji, moraju imati jasni ciljevi i donositi prave odluke koje će voditi ka ostvarenju tih ciljeva. Nakon *scila i haribdi*, bolje reći, nakon životnih poteškoća koje su mnogi prošli ili će proći, uvijek postoji novi početak koga treba iskoristiti na pravi način. Anto Stanić taj životni preokret zorno slika u pjesmi s podnaslovom *Nikad nije kasno* u kojoj kaže:

*Danas odbacujem kožu ispucalu od neuspjeha;
Danas se rađam u voćnjaku
U kojem ima voća za sve.
Danas ću gutati sjeme uspjeha;
Neka novi život prokljia u meni.*

Ta jednostavna mudrost življenja, nakon početnog učiteljevanja u kreševskim selima i rada u njemačkim tvornicama zajedno sa suprugom Lucom, donijela mu je mogućnost ulaska u vlastiti biznis iz kojeg je izraslo razgranato obiteljsko gospodarsko stablo Stanića koje rasprostire grane u dvije današnje države i mnogo šire od njih. Staza uspjeha vodi kroz trnje koga treba proći sa što manje uboda i rana, da bi se došlo do ruža koje treba znalački i na vrijeme ubrati. Stanići su to znali, i zato danas beru plodove sjemena uspjeha kojega su davno zasijali na plodnim i rodnim kreševskim njivama.

Iza trnovita puta i olovnih vremena dolaze dani u kojima će pjesnik napisati knjigu *Zlatni stihovi*. U tom ciklusu narativne poezije nalaze se pjesme zahvale svima koji su pjesnikov život učinili lijepim i prosperitetnim. To su, u prvome redu, majka i otac, koji su u kratkom razmaku, potkraj prošlog stoljeća, napustili ovaj svijet. Njihov odlazak u vječnost, uz sve doživljeno i preživljeno, probudili su kod Ante Stanića davnašnju želju

i ovovremensku potrebu za pisanjem kao duhovnom krunom svih materijalnih postignuća. Od toga trenutka on otvara širom vrata književnosti kroz koja je krišom ušao još u srednjoškolskim danima života. Sve što je slijedilo utkano je u desetke poetskih i prozних knjiga koje se danas nalaze u nacionalnim, lokalnim i kućnim knjižnicama što su dostupne svakome tko voli knjigu i tko štuje pisca.

Zlatni stihovi započinju dirljivom pjesmom zahvalnicom *Majko, hvala ti*, po kojoj je nazvana i antologija poezije posvećene majci objavljena tih godina pod istim naslovom. U toj pjesmi zrcali se neugasiva ljubav sina prema majci kao stvoriteljici života i graditeljici svijeta. Ona najdublje zrači u stihovima:

*Hvala ti za sve živote,
Za sve ljepote
Za heroje,
Za umove svijeta,
Za život što cvjeta,
Za sav ljudski rod
Što tvoj je plod.*

Ciklus zlatnih stihova protkan je pjesmama elegičnog i ljubavnog sadržaja kakve su one s naslovima: *Nebo plače, Prokoško jezero, Pokidaj lance, Kad si zaljubljen, Posveta tebi i Voljeh te*. U njima Stanić slavi nadmoć ljubavi nad mržnjom, lijepog vremena nad nevremenom, snagu prirode nad silom neprirodnog, svjetlost dana nad sumrakom noći.

Na istom poetskom kodu satkana je i zbirka *Pečat moje duše*. Već u naslovnoj pjesmi, Stanić eksplicitno određuje svoj životni i pjesnički kredo riječima: *Protiv sam laži i svađa, rata i mržnje, egoizma i lažnog patriotizma, nasilja i tuče i svega drugoga što u ambis vuče*.

Prisjećajući se netom završenog pogubnog međunacionalnog rata na području bivše SFRJ i progona ljudi sa svojih ognjišta, on podsjeća svoje suvremenike i šalje snažnu poruku budućim generacijama u nadahnutoj pjesmi *Treba ostati* sljedećim riječima:

*Svu gorčinu iz srca treba suzom isprati,
Neka oko progleda snagom čistog pogleda.
Treba svoje voljeti i na svome ostati,
Lako je preboljeti onog tko se ne vrati.*

U pjesmi posvećenoj sinovima Zvezdanu, Svjetlanu i Goranu kojima su zlatni stihovi darovani s posvetom, otac-pjesnik u posljednjoj strofi obraća se Svevišnjem općeljudskom molbom: *Bože, daj im sreće, blagoslova, nek pozlate ova moja slova*.

Život je poezija! Ovu kratku i po svemu višeznačnu misao, Anto Stanić je ponovio u više napisanih pjesama, a izgovara je od rane mladosti. Iz te misli mnogo godina kasnije rodila se cijela zbirka lirike istoga naslova.

*Život je poezija, svjetlost u očima,
Nada snivana u dugim noćima...
Pjesma je molitva koju molimo
Kada nas vole i kada volimo.*

Što još dodati ovim toplim i duboko proživljenim riječima osim: *Volimo se ljudi, bez bola i bludi, neka poezija u životu sija.*

Uz rijeku bistrih stihova koji teku ovom zbirkom, posebno su dojmiljivi i upečatljivi oni iz pjesme Čuvajte mi Krčevinu, u kojima poet, čistom dušom i blistavim pogledom, ispisuje povijest obitelji Stanića od dolaska svojih predaka u srednjobosanske brdodolinske krajeve, do današnjih vremena. U završnoj strofi te antologijske pjesme ostavlja emotivnu poruku potomstvu koja glasi:

*Svojoj djeci poručujem
I njihovoj kad odrastu,
Čuvajte mi Krčevinu
Da sjećanja ne zarastu!*

Može li čovjek za života ostaviti bolju i snažniju poruku svojim genskim i imovinskim nasljednicima. Moj odgovor je: *Ne može!*

Nakon preživljenih bura i oluja, došlo je doba smiraja vremena, a s njime i ljudi, u kome je napisana zbirka pjesama *Anticiklona*. U toj zbirci prevladavaju jadranski motivi, bosanski miomiris, proljetna vedrina i ljetna toplina. Pjesnik je građanin svijeta u izvornom smislu i njega ne određuju ni prostor ni vrijeme. On sve svoje patnje, radosti i tuge, nade i dvojbe razrješava pjesmom. U vezanom i nevezanom stihu. Dubokim rezom i površnim vezom. Zato je pjesma filigran koji priliči svakome zidu i svakom papiru. Od nje je sazidana kuća kao dom i kuća koja se zove – knjiga.

Kreševski kod je sljedeća zbirka koja portretira pjesnika izvana i otkriva njegov unutar-nji ego i prepoznatljiv glas. Kroz nju se on pozicionira u vremenu i prostoru, određujući prolaznost individualnog života i planetarnu mogućnost življenja. Sve nastaje i sve će jednoga dana nestati da bi se porodilo i izraslo novo, u pravilu jače i umnije od prethodnog. Baš kako to pjesnik prorokuje u pjesmi *Daljine*:

*Vjetar je odlepršao moja proljeća i s njima daleke vidike...
Jesen se kao krpelj zakačila na moja leđa...
Zakoni života čine svoje;
Ja ću polagano u daljine gdje me kraj strpljivo čeka.
Moje stope ostat će na mom putu,
A ja ću sa svojim snovima i dušom punom nade
Preko gora i zvijezda u daleku vječnost.*

Ova pjesma naslućuje i pretkazuje sadržinu svih pjesama koje slijede u ciklusima i zbirkama *Jesen života*, *Hodočašće* i *Nove pjesme*. Čitateljima ostavljam da sami pročitaju te pjesme i kažu ili sačuvaju svoje mišljenje o njima.

Meni kao prikazivaču preostaje još zapisati poneku misao o knjizi i ciklusu *Epske pjesme Ante Stanića*, koja zatvara i zaokružuje ovaj planetarij suptilnog pjevanja. Epska poezija, s iznimkom guslarskih novokomponiranih pjesama, odavno je iščezla s naših prostora. Modernom pjesništvu i njegovim sljedbenicima ona je gotovo nepoznata i davno nadiđena lirska vrsta stvaralaštva.

No, za Antu Stanića epska je poezija bila i ostala izvor na kome je, nekad kao dijete, a danas kao vremenšni poet, napajao svoju emotivnu i dobrotom oplemenjenu dušu. Zato se, na početku dvadeset i prvoga stoljeća, unatoč svemu i naprotiv svakome, makar na pjesnički trenutak, vratio svojim izvorima i korjenima fra Grga Martića i drugih znanih i neznanih epskih pjesnika i ispjevao u desetercu 17 pjesama. Kroz te pjesme približio je čitateljima povijest Kreševa i njegove okolice te likove koji su obilježili staro i novo doba čiji smo i mi sudionici. U završnim pjesmama sažeo je život svoje obitelji, ostavljajući tako pisani trag o svojoj prošlosti koja je bila lijepa, nezaboravna i ponovljiva u svakom vremenu. Zbog toga ga potomci mogu vječno slaviti. A svi mi ostali trebamo mu biti zahvalni na knjigama koje nam je podario i na dobrim djelima koja je cijeloga života činio.

Živ i zdrav bio, pjesniče i književniče, Anto Staniću! Neka te prati dobra sreća i neka što duže tvoje pero piše!

Mato NEDIĆ

Skupljač rasutih zrnaca istine

O knjizi *Umizmi* Grge Mikulića

U zbirci *Umizmi* Grgo Mikulić nastavlja nizati svoje kratke misli, onako kako ih je intonirao i javnosti podastrio i u knjizi *Učitelj pravde*, 2013. godine. U spomenutoj je knjizi bio donio 578 mudroslovice koje su nanizane u nisku *Fragmenti*, koja je donesena kao svojevrsni dodatak mudrosti *Učitelja pravde*. *Umizmi* započinju 579. mišlju i, jasno je, nastavak su ranije započetoga i objavljenoga razmišljanja o životu i svijetu.

Grgo Mikulić je dobar promatrač svijeta u kojemu živi, on je skupljač životnih iskustava koji ne dopušta da mu spoznaja o životu tek tako isklizne iz svijesti, da nestane u provaliji zaborava, pobjegne u utrci sa svakidašnjicom. Stečenim iskustvima Mikulić pridaje veliku pozornost; on o njima razmišlja, nad njima bdije, on ih bilježi, ne samo u srcu i duši, nego i na papiru, kako bi ih podijelio s drugima.

Umom obuhvatiti svijet – to želi Grgo Mikulić kada piše o životu i čovjeku koji ga živi, o muškarcima i ženama i o njihovim odnosima, o njihovoj upućenosti jednih na druge i o nerazumijevanju koje ponekad (a i vrlo često) imaju jedni za druge, o društvu u koje su usađeni naši životi, koje bismo trebali izgrađivati kako bi nam svima bilo bolje, a koje se odupire našim rukama kojima ga želimo oblikovati, koje na sav glas vrišti:

Niti sam ja glina, niti si ti, čovječe, kipar! pa ostaje kakvo jest, pa postaje gore, pa ga oblikuju neki drugi kojima nije mjesto na vrhu, nego na društvenome dnu, s dna su i potekli, ali se u suvremenome svijetu upravo ti s dna vješto uspinju na vrhove, a oni koji bi izravno mogli gledati u sunce, bivaju potisnuti, sunce im je zaklonjeno pa čame u sjeni onih koji se vješto laktaju (kao da su baš svi iz Laktaša – neka se nitko ne uvrijedi, najmanje poštene baš iz Laktaša).

Biti obuhvaćen svijetom, kao dijete kolijevkom, osjećati se u svijetu sretnim, prihvaćenim, prepoznatim – to želi Grgo Mikulić. Zato on piše o umu, o snazi misli iz kojih potječe svaka aktivnost, posebno ona dobra, koja je usmjerena na preoblikovanje svijeta, ne po mjeri kapitala, nego po mjeri čovjeka. U tome smislu Mikulić je angažirani mislilac. On je vjeran sažetosti izraza budući da zna kako u suvremenome svijetu nema mjesta za opširnost – ljudi su se predali brzini, velikome protoku brojnih informacija koje ih zapljuskuju sa svih strana, kojima oni nakratko vjeruju, pa idu dalje. Nije vrijeme realizma, nego interneta i kvaziprijatelja kojih svi imaju po nekoliko stotina – pravih, od krvi i mesa, onih koji su uvijek tu za nas i kojima smo uvijek pri ruci, nema nijednoga. Zato Mikulić piše o umu i umizmima (u *Umizmima*), zato nastoji biti duhovit, da bi u sivilo svakodnevice unio ponešto svjetla. Koliko Mikulić u tome uspijeva? Ponekad više,

ponekad manje, naravno. Važno je ne pokolebati se, ne predati se, brusiti izraz i stvoriti vrijednost neprolaznog sjaja.

Tragove duha ne treba zadržati za sebe, svjestan je toga Mikulić, treba ih dijeliti jer samo će tako svijet postati plemenitiji i svaki čovjek, koji je otvoren primanju duhovnih dobara, bit će oplemenjen.

Na razini izraza u *Umizmima* Mikulić je domišljat, kakav i treba biti aforističar. Međutim, njegove misli nisu uvijek pravi aforizmi. Često su to mudroslovice, iskrice, pribilješke. Ponekad su to domišljate izreke, kao ova: *Zmija ujede zubima, a žena jezikom.* (697), ponekad gorke istine: *Svi političari koji misle da je narod stoka, čobani su.* (771); drugi puta to su univerzalne spoznaje: *Tko god previše ugađa svome tijelu, zahvalni će mu biti samo – crvi.* (795); a često su to vrijedni savjeti: *Nije dobro od života očekivati mnogo, bolje je pokušati nešto mu dati.* (1054).

Polazna pozicija Grge Mikulića u stvaranju mudroslovice i aforizama duboko je humanistička – on je skupljač rasutih zrnaca istine o životu i svijetu, o čovjeku i društvu koje je stvorio, koje ga okružuje, ponekad ga gušeći, ponekad mu se prepuštajući da ga oblikuje. Životnost njegovih misli provjerljiva je u svakidašnjici, u postojanju same, u vremenu u kojemu živimo i u prostoru koji nam je za život dodijeljen ili koji smo, svojim radom u bilo kojoj grani društvene djelatnosti, osvojili za sebe. Stoga su te misli zanimljive, privlačne, izazovne i svima preporučljive.

Vinko GRUBIŠIĆ

Roman pisan spontanim, bogatim, a opet svakodnevnim jezikom

Miljenka Koštro, *Biti Viktor*, Mostar: Društvo hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine, u sunakladništvu s HKD Napredak Posušje, 2016.

Glavni lik ovog romana Viktor Pelegrin svojevrsna je inovacija - novina u hrvatskoj prozi pa već time roman zavrjeđuje čitateljsku pažnju: čitavo ovo prozno djelo pokazuje da se nitko ne rađa, nego da netko tek može nastati *victor*, i to čitavim mukotrpnim životnim hodom, odnosno ovozemaljskim prolazom, putovanjem, hodočasnički, *pelegrinski*. To znači da osoba kao *pelegrin* postaje Viktor, a ta se ideja provlači čitavim ovim zanimljivim proznim prvijencem Miljenke Koštro.

Već nas prva rečenica romana upućuje na Viktorovu iznimnost, s obzirom na to da Bog čovjeka obdaruje darovima koji će mu omogućiti sklad života s Bogom, sa samim sobom, sa svojim bližnjima i daljnjima te – što nikako nije zanemarivo – s prirodom, jer Viktoru je djelomično uskraćen dar uobičajenog komuniciranja s ljudima, jer on je podjednako gluhi i nijem. No, on je baš takvoga sebe prihvatio od rođenja:

Istina – *Biti gluhošnjem, breme, breme koje postaje sve teže, ako ne potražiš oazu u samoći i tišini svoga života, svoga proljeća duše, snagom uma.* (str. 16).

Pomislili bismo da je, na određen način, stjeran u svoju šutnju i da kroza nju prodire u ljudske suodnose, no on je veoma daleko od neke pretjerane introvertiranosti.

Još od ranog djetinjstva prihvatio je svoju gluhošnjemost i nosio se s tim. (str. 23).

No i tišina pomaže u približavanju samu sebi: Čovjek je pjesma, priča, knjiga... satkana od nade, zadovoljstva, *trpljenja, strepnje.* (str. 29)

Svaki čovjek. Svaki prolaznik životom.

Naravno da i Viktor ima svoje žute minute; preopterećen je ponekad pitanjima o različitim aspektima smisla prisutnosti svijetu, no, rekli bismo, on se ne da. Istina, nitko se niotkud ne pojavljuje da ga *iščupa iz tih užarenih misli*, kada odasvud dopire samo *neokaljana, prostrana tišina*. Idealizirano *lijepo primorsko mjesto Zlatinac*, između mora i Kamene planine, gdje – *Mještani o kamenu govore kao o nečemu živom* (str. 14), nastaju ljudi za koje se nikako ne bi moglo reći da su baš u potpunu skladu s tim mjestom.

Iz razgovora dvaju glavnih bogatuna tog mjesta, Bogoljuba i Davida, sve postaje jasno: *Ja sam sa svakim gradonačelnikom, odvjetnikom, liječnikom, službenikom 'prijatelj'.* Oni meni posla, a ja njima, ah... (str. 126)

Eto to je ta vrsta *prilagodavanja* koja u Hrvatskoj – traje li traje. Oni nemaju za umjetnost nikakva smisla, no čini se kako bi im takav smisao i bio sasvim suvišan.

I Viktor osjeća u odnosima prema bližnjima nemoć da se bilo što mijenja. U razgovoru s Martom, on naglašava: *Dvadeset grama demokracije na sto manipulacije, u vrijeme Zvezdana Petokrakića bilo ti je nula demokracije na sto manipulacije.* (str. 137) Eto, oni koji čeznu za manjim zlom, mogli bi tu lako vidjeti ogromni napredak.

No Viktor je u stalnoj potražnji samoga sebe. Nasuprot kamenu, on je nijemi sugovornik, gdje se obje strane dobro razumiju.

S druge strane, Viktor je, na izvjestan način, postigao da stalno biva u sasvim prirodnoj komunikaciji, podjednako na svakidašnjem poslu, s onima s kojima se lako razumijeva pa i s onima s kojima se veoma teško može razumijevati pa čak da je imao i Ciceronov dar govora.

Na početku romana sve ukazuje na pravolinijski tijek radnje:

olako zapošljavanje i trajan posao (danas kad se to čini nekom vrstom dobitka na lutriji) u kamenoklesarskoj radionici kod poduzetnika, obiteljskog prijatelja, pa i Viktorova krsnog kuma *uvaženog Silvestra Note*. Uz radno mjesto imao je *jednu posebnu prostoriju u kojoj je ostajao poslije radnog vremena i u njoj se pretvarao u umjetnika...* (str. 17), o čemu umjetnici danas mogu samo maštati! Zapravo, tu se događa pravi Viktor!

Suradnica Marta, s kojom se već susretosmo, s kojom je Viktor dijelio ured, veoma je ugodna, susretljiva, razumljiva osoba i tu, uz – rekli bismo – razumijevanje i neku vrstu prijateljstva, nema nikakve drame.

Viktor je u ranim pedesetima i vrpca njegova života uglavnom se odvija unatrag. Dobrim dijelom to se postiže uz pomoć *velike debele bilježnice*, koju je dobio na dar za osamnaesti rođendan od roditelja. Njoj Viktor povjerava svoja intimnija i trajnija zapažanja i doživljaje i iz nje saznajemo mnogo toga što upotpunjuje Viktora.

Tekst u tekstu, odnosno priča u priči, ali i mnogo više od toga: silnice svijesti i (mnogo manje) podsvijesti, unose mračne ili nešto objasnidbenije trenutke iz Viktorova životnog hoda.

U Zlatincu živi i lijepa Paola, neuslišana i neostvariva Viktorova ljubav, koja ga je znala ostavljati *bez daha još u prvim razredima osnovne škole* (str. 28), kako se to u školskim godinama zna nerijetko događati.

Paolu je Viktor već od početaka *neizmjereno volio i obožavao, ali...* Ostaje to dramatsko – *ali* i dobar dio romana je upravo o tomu. Kao i sve istinske ljubavi, i ova je ljubav tragična već samim tim što ostaje neiskazana, neshvaćena, dakle jednosmjerna.

Paola je ostala Viktorov *neostvareni san*, no ona ga je nadahnjivala u poeziji i još više u skulpturi, a baš to je, rekli bismo, ono glavno. U svome braku Paola je, nedvojbeno, previše nesretna za jednu osobu, a ipak sve stoički podnosi: njen muž Marcel neka je vrsta sina rasipnog, ali za razliku od biblijskog sina razmetnog, on se ne da iz očeva doma, pa ni onda kad je gotovo potpuno rasuo očevo bogatstvo, istina – kao što vidjemo – stvoreno na veoma sumnjiv način. Iako tek usputno, vješto su opisani pijančevanje, razvrat, raskoš, zapravo tako da se uvijek ono najgore tek da naslutiti. Paola se sa sudbinom hrve koliko se to da, pa čak i onda kad vidi da njihov sin Vedran kreće zlim

putom, ali kako je riječ o drogi, može se reći da je taj put nove generacije donekle, ali ne bitno, različit od očeva puta. Ukratko, po Viktorovu mišljenju, Paola i Marcel to su – *Trn i ruža zajedno*. (str. 84) Nakon prometne nesreće, koju je, naravno, sam skrivio, Marcel ostaje bogalj. On takva sebe teško prihvaća, jer prenapljuje to prijelaz iz jednog stanja u drugo. Ipak, spoznaje svoje jade kad ga je spopao *strah od života u kolicima*. Tu i Paola i Marcel spoznaju ispravnost Viktorova življenja, ali dok joj Marcel napominje da bi za Paolu bilo bolje da se *udala za onoga umjetnika Viktora*, Paola ističe kako je *Viktor stvarno u životu postigao iznad svih očekivanja i prava je šteta što se nije oženio*. (str. 233-234)

Blaga, samilosna i nemilosrdna riječ, rekli bismo, zadnji čavao u lijes jedne ljubavi.

I u onim rijetkim susretima Viktora i Paole, oni i dalje ostaju strani jedno drugomu, s dozom divljenja koja ih ne može približiti. Iako Viktor stalno *gleda u Paoli ono nešto čarobno i nepoznato, što, valjda, samo Viktor vidi* (str. 21), oni ostaju dvije obale vremenskog tijeka.

U Viktorovu život stvari se nešto bitnije mijenjaju dolaskom njegove odrasle kćeri Kladije. Pomislili bismo na prvi mah – otkud sada Lindi, koja dominira dobrim dijelom Viktorove sudbine i ovog romana. Viktor je s Lindi proveo onih desetak ljetnih, a donekle čini se i užarenih dana, u svakodnevnim susretima, a nije zaboravio dati Lindi do znanja da njegovo *srce pripada Paoli* (str. 53).

Eto, ukratko, *Ljeto davno okrenu leđa, a s njim i Lindi* (str. 60). Ipak, pismo koje je Lindi napisala pred smrt i poslala ga Viktoru po njihovoj kćeri Kladiji, sve objašnjava.

Iako je Viktor pisao pjesme, kamen je bio njegova glavna inspiracija, a i umjetnička ostvarenja. Viktor živi u svijetu na mnogo načina označenu kamenom: tu, u podnožju Kamene planine, *kamen postaje nešto više od kamena*, kamen je, na izvjestan način, živ, uvijek se stavlja nasuprot, uvijek je izazov već samim tim što u sebi skriva svu magiju oživotvorivih umjetničkih oblika. Treba samo razbuditi te oblike, izvesti ih u život, kao što je to Viktor učinio djelom *Ruke*, odnosno *Sedam pari ruku*.

One su spomenik radu i radniku... Spomenik svim rukama koje su obrađivale kamen davno, gradile zlatinački kraj i okolicu, spomenik današnjim i budućim rukama (str. 135). U tom djelu skladne raznolikosti, sadržan je i rad i molitva i čekanje i prijetnja...

Vidjesmo autoričin negativan odnos prema mjesnim bogatunima, što je postignuto minimumom opisa, kao i kritikom neofita.

Marcelov nekadašnji školski kolega *vrlo ugrađen i u elegantnom odijelu*, radi u Zagrebu, ali je *sada tu*, krstari svojom jahtom. *Futur* se tako i zove jer je sve govorio futuru, a znao se veoma dobro držati sadašnjosti. *Ovakvi upravljaju državom i kapitalom*.

Dalje za nj Marcel kaže: *Ovo vam je Futur. Komad budale*. (str. 221) Možete misliti kad ga Marcel tako zamišlja. a Marcel predstavlja glavnog negativca ovog romana. Jedna osoba u romanu ustvrđuje (a to bi ih nekoliko također moglo ustvrditi): *Ipak dobro je znati da je narod najbolji i najsigurniji bankomat* (str. 94).

Ne znam koliko je tu uopće potreban Futur! Bar dok se taj bankomat ne isprazni!

Pa i sam *Domovinski rat imao je najrazličitije oblike pristupa za ljude u Zlatincu, kao i drugdje*. Za Marcela se kaže – *da je bogati otac David znao kako sina spasiti od prve crte bojišta* (str. 222).

Bogataši koji o umjetnosti znaju veoma malo, o njoj govore s onim omalovažavanjem kakvim su ti ljudi naučili svemu i svačemu pristupati, a i sporedne osobe su opisane tako da nam se čini da se čini kako bi romanu nešto nedostajalo kada bi se one makle.

Kućne su pomoćnice svojevrstne žrtve u bogataškim obiteljima, na koje se sve krivnje mogu svaljivati. Posvuda je sasvim uvjerljiva Ida (Viktoru susjeda, Paoli teta, tako da je vidimo s objiju strana). Ona je za neke izvor trač informacija, a za druge opet *Ida-agencija*. Ili, uzmimo jednu od usputnih Marcelovih ljubavnica, Malinu: *Ime Malina, zanimanje starleta, dvadeset i dvije godine. Visoka, vitka crnka, dugokosa, pretjerano našminkana, izazovno, tj. oskudno odjevena, na visokim petama, stvorena za grijeh.* (str. 170-171)

U nekih bi suvremenih hrvatskih prozaika lako mogla postati kakvo polazište romana ili obuhvatiti velik dio proznih stranica; u ovom romanu je sasvim dostatna ovakva kakva jest. No ovaj roman Miljenke Koštro ponajprije želi ukazati na uspjeh koji se postiže radom te nadrađanjem i nadilaženjem okolnosti koje donosi ne baš uvijek najugodniji i najpogodniji život. I kao takav, nije teško zamišljati ovaj roman dijelom srednjoškolske lektire, pisan spontanim, bogatim, a opet svakodnevnim jezikom.

Fabijan LOVRIC

Aforizmi - oruđe za buđenje svijesti

Stipe Golac – *Uski interesi široko su zavladaali (aforizmi)*. Ur. Marijana Rukavina Jerkić. Likovni urednik: Stipe Golac. 167 mm x 236 mm, meki uvez s klapnom, 172 str. Gospić, 2017. Stajer – Graf, Zagreb, ožujak 2017.

1.

Stipe Golac, erudit i zaljubljenik u svoju Liku, u pejzaž, lirsko nebo iznad rodni kuća zavičaja, iznad prostora koji ga nadahnjuje i oplemenjuje u jedinstvenoj nakani, opredjeljenju; umjetnikom biti. I on to jest u punini riječi. Pisati o njemu, a nemati suvislo viđenje cjelovitosti života i djela, uzeti sve parametre kako bi se izrekao sud o umjetniku, ne bi bilo korektno. Dugo sam tražio odrednice, i one su me našle kroz razmišljanja o aforizmima. Kroz satiru koja treba biti prirodna, slijed riječi koje ju oplemenjuju, daju joj metajezik u kojemu se prepoznaje bitno. Kome i zašto je upućena? Čemu nas poučava? Što nam otkriva? Kakav je njezin jezik? Smijemo li ju dostojanstveno pustiti u svijet, da i onaj kome je upućena, jednostavno kaže: *Bravo, majstore!*

Pritom, autor ne smije prijeći granicu ukusa. On mora ostati prepoznatljiv intelektualni uzorak koji donosi mudroslovlje, ne vrijeđajući nikoga, nego opominjući na propuste koji se čine ili su učinjeni. Tu je važna dosjetka. Njezina originalnost. Jedinstvenost. Kao takav, aforizam, u prvom redu, iznudi osmijeh, kao dosjetka, a zatim se zamislimo nad porukom koju sobom nosi, a onda mu pridodamo lirsko nadahnuće i metajezik kojim šapuće ili epski grmi o nepravdi.

Aforizam je esencija sažetog izraza. Iako nije pjesma, on je rijek i lijek, rijek svojega tvorca i lijek čitatelja ili slušatelja. On donosi svakodnevicu koju sami nismo izrekli, ali smo ju prepoznali u tijelu aforizma. Kao što prvo, po obličju, prepoznamo čovjeka, a onda prepoznamo karakter u čovjeku:

NAJVEĆI
NEPRIJATELJ
ČOVJEKU
JE
ČOVJEK,

I
NAJVEĆI
PRIJATELJ
ČOVJEKU
JE
ČOVJEK.¹

Ovaj aforizam je ključan za sve i svakoga. On traži uljudbu u čovjeku, baš kao u priči o Diogenu iz Sinope koji je danju palio svijeću kako bi pronašao čovjeka. Takvi kontrapunktovi su česti kod mnogih aforističara, ali i najteži kao izraz, jer treba postići jedinstvenost i približiti tragediju koja okružuje, približava stvarnost koju prepoznajemo.

*Lopovi se za svoja nedjela ne boje Boga. Znaju da će im Bog grijeha oprostiti.*²

Vjerničko iskustvo je kod Stipe Golca trajno, pokazano i dokazano u ranijim rukopisima, ali i u obiteljskom okružju gdje kod njega nema sumnje u riječima i djelu.

2.

Aforizmi su oruđe za buđenje svijesti. Čovjek mora biti oprezan i kada spava. Takva su vremena. Egzistencija visi o paučini koju kap rose može potrgati. Zato su aforizmi sječivo u zaspaloj svijesti. Književnik, Golac, Stipe Golac, piše:

*Sanja lijepe snove. Daj Bože da se nikada ne probudi.*³

Danas smo svjedoci lijepih sanjara i ružnih snova. Obećavaju, a ne ostvaruju. Imamo statistiku, a nemamo rješenja. Plašimo se sječiva riječi, a spotičemo na sječiva djela. Idemo tako nesigurni kroz život da nam se statičke stvari pomiču pred očima. Tako iščitavamo aforizme u ovoj najnovijoj knjizi Stipe Golca. On je umjetnik koji se odmara u kreacijama svojega djela, neovisno je li likovnost ili književnost posrijedi.

Nakon britkih riječi, riječi upozorenja i podsjećanja na trezvenost, drukčijim očima gledamo na svijet oko sebe. Vidimo isto, a zaključujemo drukčije.

3.

Tematska obilježja nisu jedinstvena matrica. Raskoš i raznovrsnost izraza donose svježinu u svijet aforizma. Od filozofskih predložaka, psihološkog stanja čovjekove svijesti, različitih zanimanja, svakodnevnih potreba u životu pojedinca, do obiteljskih trpeljivosti, političkih odnosa od najnižih djelovanja do onih koji odlučuju, koji su u vrhu političke moći, sve je to interes ovog autora. Pritom, on nikoga ne vrijeđa, nikoga ne omalova-

1 U knjizi, str. 12.

2 U knjizi, str.26.

3 U knjizi, str. 36.

žava, nego opominje, podučava, podastire istinu. Kakav bi to čovjek, po njemu, trebao biti, najbolje govori aforizmom:

*Mržnja je najlošiji proizvod čovjeka.*⁴

Dakle, moralan i odgovoran, prijatelj svim ljudima i uljudbama, onaj koji prašta i podučava. A Stipe je proveo duge godine, desetljeća kao pedagog, kao onaj koji odgaja i uči kako ići kroz život. I kada je izvan katedre, on ne posustaje, širi lijepu, toplu ljudsku riječ kako bi promijenili život, promijenili pogled na svijet oko sebe i hrabro stali na obranu dostojanstva i slobode. Tu on otvara vrata svoje Like, otvara vrata uljudbe kako bi bez straha ušli u svijet novih spoznaja, novih vrijednosti koje nas okružuju, a slijepi smo kod očiju. Znanost je uvijek bila bistar pogled u budućnost, a nikada nam ta budućnost nije bila dalja i neizvjesnija. Ne možemo li nešto promijeniti, pridružimo se na sebi osebujan način. Budimo svoji i kada ne vidimo izlaz, jer on postoji. Vjerujemo.

*TESLA, SMILJAN, GOSPIĆ, VELEBIT I PLITVICE!
NEKA SE NETKO POHVALI DA IMA VIŠE.*⁵
Kako ne vjerovati kada je Lika tu u nama i mi u Lici?

4.

I kao što napisa Grga Rupčić, prof:

Stipe Golac je organski srastao s Likom i u krvi okupao svoju ljubav prema svemu ličkom. Lika ga obogaćuje neiscrpnim vrelom motiva, a on je zauzvrat oplemenjuje svojom paletom. Golčev likovni izraz je bremenit smislom i bogat simbolima. Boje su slojevite kao krv u Krlježinoj baladi „Na mukah“. Objavljuju se u najrazličitijim nijansama, od svijetlo plave do krvavo crvene. To je ujedno i raspon raspoloženja; od stvaralačkog i razdirućeg grča do pokliča – heureka! Lika je Golca obdarila još jednim talentom. Izoštrila mu um i učinila ga osjetljivim za britkošću misli, što rezultira čistim kristalima duha – aforizmima. Stoga nam svako malo priređuje smotru ove jedinstvene fluidne intelektualne emanacije u vidu svojih petnaest knjiga aforizama.

Stipu Golca promatramo kao književnika, iako Grga Rupčić, prof. i Golčev dugogodišnji kolega i poznavatelj umjetničkog djela, zahvaća i iz paletnih kreativnosti ovoga autora, dajući tako primat likovnosti. Međutim, Golac, Stipe Golac, sofisticirani i intelektualni autor, koji snažnim i profesionalnim pristupom ispunjava svoju umjetničku i etičko-estetsku zadaću. Tako dolazimo do zaključka kako je autor impresionist koji realistično bilježi stanje, pa bilo ono poželjno ili oprečno ljudskim i uljudenim normama. O svemu treba razmišljati pozitivistički i obilježiti to vedrom notom.

4 U knjizi, str. 108.

5 U knjizi, str. 163.

Naprimjer; filozof *Herbert Spencer* spaja empirističko-pozitivističko filozofsko stanovište sa evolucinističko-naturalističkim pogledima, koji ne osvajaju samo duhove na području prirodnih znanosti nego tvore osnovicu jednoga militantnoga životnoga nazora uopće.⁶

Empirizam kod Golca je njegovo iskustvo okoline u kojoj živi. A to je Lika i lička svakodnevnica u ljepoti krajobraza i čistom ekološkom okruženju. On ističe sve pozitivnosti okruženja u kojemu živi i djeluje kao umjetnik; bilo da se radi o likovnosti ili književnosti. Iskustvo Like je on sam, prožet stvarnošću. Na tome putu Golac je samostalan i svojstven umjetnik. Dokazuje to stvaralačkim naporima i djelima.

⁶ Vladimir Filipović: *Novija filozofija Zapada*, str. 86. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, 1979.

Damir PEŠORDA

Doprinos Anite Martinac hrvatskoj književnosti

(O romanima *Medaljon* i *Posljednji*)

Kao i većina pisaca Anita je Martinac svoj književni put počela poezijom te je kao pjesnikinja doživjela prvu književnu afirmaciju. Pjesme su joj nagrađivane i prevedene na strane jezike, a nije izostala ni recepcija kritike i čitateljske publike.

Međutim, tek je romanima *Medaljon* i *Posljednji*, autorica, čini mi se, našla svoju pravu temu ili bi se – s obzirom na autoričin obiteljski, zavičajni i biografski *background* – moglo reći da je tema našla nju.

Po svojim poetskim knjigama Anita Martinac je solidna suvremena hrvatska pjesnikinja, nastavljačica stegnutog hercegovačkog stiha šimićevske provenijencije; po svojim romanima ona je iznimna pojava u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Uopće nije pretenciozno reći da je na regionalnoj razini, to jest razini zapadne Hercegovine, njezina uloga donekle slična ulozi Augusta Šenoa na razini Zagreba i okolice ili Ivana Aralica na razini dalmatinskog zaleđa. Ta bi se uloga mogla sažeti u konstataciju da tek u djelima tih pisaca, likovi određene sredine postaju književno uvjerljivi i funkcionalni.

Medaljon je povijesni roman. Ta ga činjenica određuje u većoj mjeri negoli ostale suvremene povijesne romane. Nema u njemu ni govora o postmodernističkom poigravanju poviješću i klišejima, nema ironijskog odmaka ni filozofičnosti karakteristične za hrvatski novopovijesni roman. Od početka do kraja roman je određen golom faktografijom, i to ne onom iz historijskih dokumenata, nego onom iz još živih sjećanja. U tom smislu možda je bio posljednji trenutak da se ovaj roman napiše. Još koje desetljeće onaj oblik povijesnosti koji je u njemu zahvaćen, nepovratno bi iscurio, nestao. Govoreći o romanu *Medaljon* Benjamin je Tolić dobro primijetio: "Ali *Medaljon* se znatno razlikuje od svojih književnih rođaka. Po čemu? Po tomu što priču Anite Martinac mnogo manje hrane arhivski zapisi nego sjećanja živih svjedoka i autopsija poprišta njezine radnje." Upravo tu vrstu povijesnosti imam na umu kada govorim da je roman napisan u posljednjem trenutku.

Glavni je junak romana Ante Marić, hrvatski legionar u njemačkoj vojsci i hercegovački škripar pa se tako može reći da je roman i biografski jer se autorica drži činjenica lako provjerljivih iz dokumenata i još živih sjećanja.

Vrativši se nakon ranjavanja pod Staljingradom i liječenja u njemačkim bolnicama u rodne Gorance, Ante pokušava živjeti normalno, ali mu nova komunistička vlast ne da,

biva lažno optužen i osuđen da je ubio jednog *udbaša*, no ispostavlja se da ga zapravo hoće prisiliti lažno svjedočiti protiv biskupa Čule. Našavši se u bezizglednoj poziciji, Ante bježi i postaje škripar. Ante Marić i njegov rođak Nikola Marić od ostalih škripara razlikovali su se po tomu što se nikada nisu uključivali u veće skupine. To je vjerojatno i razlog što su se najduže održali, sve do početka pedesetih kada je Ante zarobljen, a Nikola ubijen u pokušaju bijega. Posebnu draž romanu daje ljubavna priča koja, iako nije izmišljena, nego se stvarno dogodila, romanu daje i tu, gotovo neizbježnu, dimenziju uspješnih romanesknih priča.

Roman *Posljednji* bavi se također krajem Drugog svjetskog rata i neposrednim poraćem – sudbinom posljednjeg unovačenog naraštaja još golobradih hercegovačkih mladića pred sam kraj Drugog svjetskog rata koji su prošli zarobljavanje kod Bleiburga i Križni put. Kao i prethodni roman *Medaljon*, i ovaj je roman fabularno i kompozicijski u velikoj mjeri određen izborom teme i protagonista. O čemu jedan od autora koji su pisali o njemu kaže: "Kod nje (Anite Martinac, op.a.) nema fikcije, pretpostavki, sumnje, izmišljenih likova i zbivanja; kod nje postoji samo gola istina o stradanju hrvatskog čovjeka 1945. i godina koje slijede (Marijan Mandić)." Autorica podrobno prati sudbine Šimuna Marića, Slavka Šumana, Marka Džidića i Jure Jurića, a djelomično i sudbine brojnih drugih sudionika Križnog puta. Uz roman se, kao svojevrsni dodatak romanu, donose fotografije i kratke biografije četvorice protagonista romana, što pojačava dojam dokumentarizma koji je karakterističan za oba romana Anite Martinac.

Romani *Medaljon* i *Posljednji* tvore tematski zaokruženu cjelinu. To su dokumentarno-romansirane priče o jednom od najtraumatičnijih i najkrvavijih isječaka i inače teške i krvave povijesti hrvatskog naroda zapadne Hercegovine. Tim romanima autorica je hrvatsku književnost obogatila jednom dotada neobrađivanom temom i jezičnim bogatstvom lokalnog idioma te uspješno i umješno literalizirala zapadnohercegovački prostor, povijest i ljude, dotada prepuštene gotovo isključivo usmenoj narodnoj epici. To su, po mom skromnom mišljenju, tri najvažnije značajke njezina proznog opusa.

Temu škripara, zapravo hercegovačkih križara, dosad nijedan autor nije prozno obrađivao, izuzevši možda Gracijana Raspudića koji je u inozemstvu 1951. objavio roman *Djevojka Drina*, u kojem je djelomično dotaknuta ova tema. Romanom *Medaljon* autorica je ovoj temi dala literarni legitimitet stvarajući – ne samo prvu obradu ove teme, nego i književno relevantno djelo. To što se romanom o jednom traumatičnom vremenu prva oglasila jedna žena, na neki način je i logičan nastavak priče o škriparima. Naime, zahvaljujući upravo požrtvovanosti i hrabrosti hercegovačkih žena koje su im nosile hranu i važne informacije, škripari su se i uspjevali održati tako dugo.

Na početku novijih nacionalnih književnosti obično stoje povijesni romani. Takvi su, primjerice, Manzonijevi *Zaručnici*, *Crni sabor* ukrajinskog pisca Pantelejmona Kuliša ili *Zlatarovo zlato* Augusta Šenoa. Nešto slično može se reći za roman *Medaljon* Anite Martinac. Veći dio povijesti hrvatske književnosti obilježen je pečatom regionalizma. Danas je taj regionalizam gotovo nestao, ali ipak zamjetno je još da je svaki hrvatski kraj, na svoj način, ulazio u nacionalnu književnost prolazeći donekle isti onaj razvojni put karakterističan za ukupni razvoj nacionalnih književnosti ovoga dijela Europe. Prvo se razvija pjesništvo, zatim, kad je određena književnost dosegla potrebnu razinu zrelosti, i proza. Proza u pravilu počinje s historijskim romanima. Nakon prerano ušutkanog i gotovo zaboravljenog Ivana Softe te nedostatno i neadekvatno valoriziranog Mate Suš-

ca, i uz opasku da Anđelko Vuletić ipak tematizira ponešto drukčije podneblje – Anita je Martinac napokon i zapadnohercegovački odvjetak hrvatske književnosti uključila u tu književnost kao njezin punovrijedan i ravnopravan dio.

Osobitu draž prozi Anite Martinac daje jezik obogaćen leksikom lokalnog zapadnohercegovačkog govora. Lokalnim idiomom, čija su osnovna obilježja ikavica i specifičan leksik, pisani su dijalozi, dok su ostali dijelovi pisani biranim standardnim književnim jezikom. Kao rođeni Hercegovac, čitajući ove romane, osjetio sam kako preda mnoom izvire jedan potonuli svijet, satkan sav od, bojim se, nepovratne nedavnosti. Brojni izrazi iz romana već danas zvuče arhaično jer u suvremenoj Hercegovini polako nestaje seoska podloga iz koje je taj idiom izrastao, no ta im arhaičnost nije nedostatak, nego tekstu daje neku osobitu draž. Otimajući ih zaboravu, autorica tim izrazima obogaćuje korpus hrvatskog književnog jezika.

Prozni izraz Anite Martinac karakterizira jednostavna i dobro odmjerena rečenica, svježe i upečatljive metafora, smještene mahom u lirskim interludijima kojima autorica, po vokaciji pjesnikinja, prožima svoju prozu. Međutim, umješno inkorporira u romanesknu strukturu i usmenu epsku tradiciju, pa tako kao svojevrsni komentar, ali i kao autentični povijesni izvor, u dvadeset šesto poglavlje romana *Medaljon* uključuje usmenu narodnu pjesmu o pogibiji Benka Penavića. Narodna pjesma u usmenim sredinama određuje što je dostojno povijesnog pamćenja, a što ne. U tom smislu ona je relevantan povijesni izvor jer bolje od bilo kojeg dokumenta prenosi određenu osjećajnost, određeno stanje duha u nekoj zajednici.

Anita Martinac također poseže i za postupcima novog žurnalizma i publicističkim diskursom, osobito u onim dijelovima romana kada nastoji prikazati širu sliku, povijesni, politički i ideološki kontekst u kojem djeluju njezini junaci. Kao što, pišući o romanu *Posljednji*, primjećuje novinar i književni kritičar Mate Kovačević: "Osim tematske iznimnosti, čar ovomu, kao i ranijem romanu, pruža dokumentaristička građa, njezino prikupljanje i istraživanje, ali i vjerodostojno umjetničko oblikovanje te građe, koja daje cjelovitiji uvid u sustav stradalništva, položaj žrtava, ali i njihovih krvnika. (...)" Amalgamirajući faktografiju, dokumentarizam i umjetnički izričaj autorica daje vrijedan doprinos hrvatskoj književnosti, ali povijesnom sjećanju.

Stoga, završavajući ovaj prikaz, romane Anite Martinac preporučujem čitateljima koji ih do sada nisu imali prilike pročitati, autorici čestitam, uz dobre želje da ova duologija uskoro preraste u trilogiju.

Slavljenje života

Pero Pavlović: *Hortus Dei* (likovno obogaćenje: Josip Botteri Dini), Zagreb: Sarajevo, Synopsis, 2016., 79 str.

Uz A. B. Šimića, Maka Dizdara i Janka Bubala, Peru Pavlovića književna kritika uvrštava u red najznačajnijih hercegovačkih pjesnika. Zbog uvođenja novotvorenica u pjesnički izričaj smatraju ga i *neologističkim bardom*, a poseban je i po tome što je veliki dio svoga pjesničkog opusa posvetio ljekovitom bilju mediteranskog područja.

Svoju prvu knjigu objavio je 1979., a sada je pred nama njegovo najnovije djelo naslovljeno *Hortus Dei*. Taj Pavlovićev *Božanski vrt* sastoji se od četiri dijela koja nose naslove: *Ljepotom se nebo smije*, *Inule*, *Melodija čula* i *Prije prvih riječi*.

Prvi ciklus čini trinaest pjesama pisanih uglavnom rimom. Tematski, pjesnik kombinira pjesme vjerske tematike s onima o bilju. Početna pjesma *Uskrsno jutro*, pisana je u stilu budnice, a uvodni stihovi glase: *Na istoku rumen žari/ Uskrsa se budi zora/ San miriše, java zari/ Aleluja, zvone zvona*.

Ova je pjesma puna poleta, vedrine i nadahnuća. Slične su i pjesme posvećene kraljici Katarini Kosači ili papi Franji u kojima Pavlović slavi te osobnosti. Uz pohvale određenim osobama, u ovome ciklusu nailazimo i na vjerske motive koje pjesnik na svoj specifičan način isprepliće s pjesmama o cvijeću. Tu su i misaone pjesme u kojima se autor pita Što je himba, što vrlina ili pak utvrđuje da je Čin doseg duga htijenja. U nekima se pjesmama naziru i ljubavni motivi.

U ciklusu objavljenim pod nazivom *Inule*, zastupljeno je dvanaest pjesama uglavnom posvećenih Pavlovićevoj omiljenoj tematici – bilju. Tako u pjesmi *Ciklame*, u prvome stihu kaže: *Što to zarnim zrenjem cviče tvoje ime/ Cyclamen cyprium, žar ljubavi čiste/ Gospin cvijetak zvon je očilile rime/ Umnožene davno u srč riječi iste*. U ovim stihovima autor iskazuje svu raskoš svojega književnog leksika kao i razvidni pjesnički dar; osim toga, odabrao je složenu formu katrena s rimom. I u ovome ciklusu nalazimo pjesme ljubavne (*Kad ljubav više nije ljubav*) i misaone tematike.

Jedanaest pjesama iz ciklusa *Melodije čula*, pune su simbolike i metaforike. U njima pjesnik rabi slobodniju formu i stih, a tematski se uglavnom radi o misaonim i (manje) ljubavnim pjesmama. Pjesma naslovljena *Čipke jutro*, barokno je raskošna metaforama: *Vitak opojan kret, prvina, laticje neba/ Trepti radost na strunama srca/ Budiš se u dašku stiha, srhu skliska minuća/ Dok leptirasto mirisno jutro u pol glasa čeka/ Isploviti u zlatnom čunu sunca*.

Pjesnički razigrano, Pavlović opisuje radosno jutro i veseli se novome danu. Ovdje se još jednom potvrđuje da je on pjesnik optimizma i vjere u dobrotu ljudi i ljepotu svijeta. Pred čitateljima se nižu slikoviti motivi koji potiču na slavljenje života. Slične su i druge pjesme iz ovoga ciklusa – jezično bogate, izvorne, prepune skrivenih simbola...

Četvrti ciklus naslovljen je *Prije prvih riječi* i obuhvaća deset pjesama u kojima pjesnik pjeva o rodnome kraju i njegovim ljepotama (Hercegovina, Neum), o ljubavi, djetinjstvu i sjećanjima na nj. U pjesmi *Crkvice Gospe od Ružarija*, najavljuje: *Ispjevat ću zavjetnu crkvicu Gospi/ Na Valu ponad rodnog sela/ Gdje sam u djetinjstvu, razdragan, slušao glazbu zvona/ Gdje majka me učila prve riječi i molitve/ Gdje nebo zemlju cjelovom ljubavi tiče.*

Pavlović gradi *zavjetnu crkvicu od stihova*, od svojih najljepših stihova i rima jer ona je simbol njegova sretnog djetinjstva u kraju prepunom krošanja i ptica. Zanimljivo je kako se, od pjesnika razdraganog sjećanjima na neka druga vremena ili toliko opijenog rodnom grudom da poručuje *Ljubit zemlju/ Što stopama ljubavi raste/ Što granica nema* (Neum), odjednom pretvara u misaonog pjesnika koji razmišlja o zrcu vječnosti, jasno iznoseći svoja zapažanja.

U svojoj trideset i trećoj poetskoj zbirci Pavlović je vješto isprepleo duhovne i životne motive navodeći čitatelja da sa zadovoljstvom prošee njegovim *Božanskim vrtom* u stihovima.

Milena JUKIĆ BANDIĆ

Razigrana priča o umiljatom mačku

Sonja Škobić, *Mačak Kiki*, Zdravo društvo, Mostar 2017.

Nakon knjige *Kuća okrenuta moru* koja je izašla 2014. godine, knjiga/slikovnica *Mačak Kiki* drugi je naslov autorice Sonje Škobić. *Mačak Kiki* obuhvaća četiri priče tematski isprepletene poznatim situacijama iz suživota ljudi i ljubimaca, a glavni protagonist Kiki međusobno ih povezuje, zaokružujući ih u razigranu priču o pustolovnom, ali dobrom i umiljatom mačku.

Knjigu/slikovnicu *Mačak Kiki* vrlo je uspješno ilustrirao Ante Ivanković, vjerno prateći fabulu, a njegovi radovi realistično i jasno uprizoruju glavne likove i situacije u kojima se nalaze.

Prva priča iz istoimene knjige/slikovnice *Mačak Kiki* uvodi nas u svijet jednog kućnog ljubimca koji živi ugodnim i lagodnim životom, okružen ljubavlju i pažnjom svojih vlasnika. No, problem nastaje kada Kiki biva izbačen iz obiteljskog doma te se preko noći treba snaći u novonastaloj situaciji i njemu potpuno nepoznatom i zastrašujućem okruženju. Mačak Kiki vrlo brzo uviđa kako život nije onakav kakvim se činio te situaciju u kojoj se zatekao pokušava shvatiti kao svojevrstan izazov.

Kiki i biciklist druga je u nizu priča, a upoznaje nas s vrlo toplim odnosom jednog biciklista i mačka Kikija. Mačak i biciklist nerazdvojni su prijatelji s istom ljubavlju prema slobodi, prirodi i ljepotama koje pruža boravak u toj zelenoj oazi smiraja.

Treća priča **Kiki dobrotvor** proširuje krug prijatelja s kojima Kiki dolazi u kontakt. I u ovoj priči javlja se Kikijev vjerni prijatelj biciklist koji dobrom mačku pomaže u ostvarenju nauma kako bi u Gradu Mačaka stvorio igraonicu za djecu. Upravo ova priča ukazuje na važnost zajedništva, podsjećajući kako se najbolje stvari i najveća djela ostvaruju kada smo prijatelji i kada surađujemo.

Kiki iscjelitelj posljednja je priča u knjizi, a govori o prijateljstvu djevojčice i mačka. U ovoj priči naglasak je na emocionalnoj inteligenciji koju nerijetko životinje posjeduju u većoj mjeri od nas samih. Koliko ljubav i privrženost mogu imati iscjeliteljski učinak na psihofizičko stanje svakog živog bića, ukazuje nam ova simpatična priča.

Mačak Kiki mnogo je više od jednostavne priče za djecu koja će kratkotrajno zaokupiti njihovu pozornost. Kroz vrijednu poruku uvezanu među korice, ova nas knjiga/slikovnica podsjeća na ljepotu skladnog suživota, kako onog međuljudskog, tako i onog

koji uključuje životinje koje nerijetko postaju žrtvama neznanja, predrasuda i negativnih stavova, ali i potpune inertnosti čovjeka na njihove skromne potrebe.

Iako je autorica Škobić novije ime književne scene u Bosni i Hercegovini, ona vrlo suvereno vlada odabranim žanrom, a njen književni izričaj već sada ima prepoznatljiv stil očitujući se u bogatim i slikovitim opisima s odličnim osjećajem za emociju, koju s lakoćom prenosi na čitatelja.

Marinko JOVANOVIĆ

Ozbiljan prilog hrvatskoj esejistici u Bosni i Hercegovini

Mato Nedić, *Hod po oblacima*, Tolisa 2017.

Mato Nedić književnik i književni kritičar iz Tolise u Posavini, u vlastitoj je nakladi 2017. godine objavio knjigu ogleđa pod naslovom *Hod po oblacima*. Radi se o petnaest esejiških članaka koji su od 2007. do 2016. godine objavljeni u književnim časopisima, zbornicima i godišnjacima u Bosni i Hercegovini i Republici Hrvatskoj.

Vrlo je zanimljiv prvi ogleđ *Uporišta hrvatske književne kulture u Bosni i Hercegovini*. U njemu je autor sažeto iznio povijesni pregled tragova naše pismenosti – od Humačke ploče (s kraja 11. ili početka 12. stoljeća), preko Povelje Kulina bana iz 1189. godine, Hvalova zbornika iz 1404. godine, Hrvojeva misala koji je nastao između 1403. i 1415. godine, zaključno s padom Bosne pod tursku vlast 1463. godine. Iz vremena osmanske vlasti posebno ističe doprinos bosanskih franjevacā fra Matije Divkovića, fra Ivana Ančića, fra Lovre Šitovića, fra Stjepana Margitića i fra Filipa Laštrića.

Njegov zemljak fra Ilija Starčević 1823. godine u Tolisi otvara prvu javnu osnovnu školu u Bosni i Hercegovini čime, zapravo, počinje povijest javnoga školstva u našoj zemlji. Fra Martin Nedić 1835. godine objavljuje spjev *Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitije 1835. godine*, unoseći njome ideje hrvatskoga romantizma i to mu donosi naziv *prvoga ilirca iz Bosne*.

Osvrće se i na doprinos koji su književnosti u 19. stoljeću dali fra Grgo Martić, fra Ivan Frano Jukić i fra Bono Nedić. Svoje mjesto dobila je i prva bosanska pjesnikinja Anka Topić koja je 1908. godine objavila poetsku zbirku *Izgubljena zvijezda*. Nedić se osvrće i na književne radove Silvija Strahimira Kranjčevića, Tugomira Alaupovića, Ive Andrića, Antuna Branka Šimića i Ilije Jakovljevića.

On na kraju ustvrđuje da je ta problematika općenito nedovoljno istražena i nedovoljno predstavljena našoj kulturnoj javnosti. To i činjenica da je organizirano javno školstvo relativno mlado (tek će za šest godina – 2023. godine – Osnovna škola Ilije Starčevića u Tolisi proslaviti dva stoljeća rada), po njegovu mišljenju su mogući razlozi i odgovori na pitanje – zašto se kod nas malo čita.

U drugome ogleđu autor se osvrnuo na djelo fra Martina Nedića *Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitije 1835. godine*, koje je, uz zalaganje Ljudevita Gaja, člника ilirskog pokreta, objavljeno u Karlovcu 1835. godine. On je nastavio objavljivati knjige

(uglavnom u Hrvatskoj), a spjev *Poraz bašah i zavedenje nizama u Bosni*, objavljuje u mađarskom Pečuhu 1884. godine. Autor primjećuje da se u ovom spjevu osjeća utjecaj Gundulića i Relkovića.

Svakako posebnu pozornost privlače dva eseja o Ivi Andriću. U prvome – *Franjevačka Bosna u djelima Ive Andrića*, ustvrđuje da je Andrićevo pripovijedanje o franjevcima ispunjeno nizom zanimljivih događaja, ali i očitim poznavanjem ljudske duše i međuljudskih odnosa. U pripovijetki *Kod Kazana*, vrlo je zanimljiv prkosni i odlučni fra Marko koji gine od metka Turčina Kezme ne dopuštajući da netko uništava njegov trud i muku. U priči *Napast* glavni lik je ostarjeli osobenjak fra Stjepan kome je u odaje došla jedna djevojka i legla na fratarski madrac da bi ispunila svoj inadžijski naum zbog sukoba s vlastitom majkom. Djevojka je uspjela ostvarenjem svoga nauma osramotiti svoju obitelj, ali i dobro razljutiti staroga fratra koji je postao predmetom poruge ostalih fratara. Posebno je analiziran lik fra Petra koji se pojavljuje u više Andrićevih pripovijedaka te u *Proklesoj avliji*.

Drugi esej razmatra Andrićev doprinos putopisnoj prozi. Autor ustvrđuje da Ivo Andrić nije bio ljubitelj putovanja. Ipak, životne okolnosti utjecale su na to da je dosta putovao. Vrlo su vrijedni zapisi koje je ostavio s tih putovanja. Na kraju zaključuje da je Andrić u svakome od ovih putopisa usamljenik koji putuje svijetom, a čitanjem njegovih putopisa možemo mu postati suputnici na njegovim davnim putovanjima.

U eseju *Pitanje identiteta u djelima Miroslava Krleže*, on se bavi likovima Filipa i Leonea iz, po autoru, ponajboljih Krležinih djela – *Povratak Filipa Latinovicza* i *Gospoda Glembajevi*. Dok Filip u potrazi za identitetom vlastitog oca želi napokon pronaći svoje prave korijene, Leone Glembaj cijeloga života bježi od suočavanja s vlastitim identitetom.

Glembajevi su ubojice, rečenica je i istina od koje ne može pobjeći. Nemogućnost bijega od samoga sebe najbolje se iskazuje rečenicom: *U Glembajevima ja sam sebe gledam kao u ogledalu*.

Sasvim je logično da, na koncu, pošto ne može pobjeći od samoga sebe, Leone postaje ubojica svoje maćehe. Nedić zaključuje da Krleža u pitanju identiteta pronalazi uporište za govor o čovjeku, o društvu i svijetu koji, u općoj otuđenosti koja ga vodi ka globalizaciji, zaboravlja na važnost pojedinačne spoznaje i ukorijenjenosti u bitak koji nije od jučer, koji postoji zahvaljujući nizu naraštaja koji su ga prije našega vremena oblikovali, predali ga suvremenim ljudima da bi ga oni mogli prenijeti budućnosti.

U eseju *Zapretane strasti u romanu Ognjište Mile Budaka*, autor se bavi ključnim djelom Budakova književnog opusa objavljenim 1938. godine. Radnja romana smještena je u ličko selo Sveti Rok pod Velebitom. Zaplet radnje događa se odlaskom Miće u rat. Iza njega ostaje supruga Anera na koju oko baca njezin svekar Blažić. U vrtlogu strasti koji nastaje, tragedija je neminovna. Blažić prijevarom uzme Aneru, ali je na kraju, u ludoj strasti, guši.

Vrlo je zanimljiva komparacija koju Nedić pravi s drugim ženskim sudbinama u romanu *Braća Karamazovi* Fjodora Mihajlovića Dostojevskog, *Giga Barićeva* Milana Begovića te pripovijetki *Mara Milosnica* Ive Andrića. On ukazuje na sličnost sukoba oca i sina u *Ognjištu* i *Braći Karamazovima*. Ipak razlika je u ženama. Dok je Grušenjka u *Braći Karamazovima* mjera za razvratnost, Anera je mjera kreposti. U Begovićevom romanu *Giga Barićeva* mladoženja Marko se ženi u ratnom vihoru i zbog proglašene ratne opasnosti, ne konzumira brak sa svojom izabranicom, koja, u metežu koji je nakon toga nastao zbog gubitka komunikacije, ne zna je li udovica ili žena, je li zauzeta ili slobodna.

U priči *Mara milosnica* opisana je sudbina lijepe djevojke iz Bosne koju turski paša uzme za svoju prilježnicu. Kad napušta Bosnu, paša sa sobom vodi sve sluge, samo ostavlja Maru, jer je ona iskorištena i za nju nema više mjesta u njegovu životu. Uspoređujući ove ženske likove, Nedić zaključuje da su i Andrić i Budak pokazali da je ženska ljepota dar koji, zbog surovosti okružja u kojem cvjeta, može umjesto radosti donijeti žalost i nesreću.

U eseju *Slika života u noveli Sreća Petra Šegedina*, autor se bavi prizorima iz pastirskog života. U toj noveli svatko ima svoje naume i planove – i Miko Pastir, i njegova koza, i zmija, koja se javlja kao paradigma opasnosti. Zaključak je da – ako čovjek svojim postupcima ugrozi prirodu, nestat će one ravnoteže koja je postavljena vječnim promislom pri stvaranju svijeta te će zavladatai zlo, kao što i zavlada uvijek kada se čovjek suprotstavi zakonima prirode.

U eseju *Kranjčević – pjesnik porobljenoga čovjeka*, Nedić ustvrđuje da se veliki pjesnici rađaju jednom u sto godina, ali i da je hrvatski narod imao sreću da mu se u 19. stoljeću rodi nekoliko velikih pjesnika (Kranjčević, Matoš, Ujević, Šimić).

Analizirajući Kranjčevićev pjesnički opus autor, ipak, ne želi preskočiti pripovijetku *Prvi honorar* koja je objavljena 1885. godine, kad i njegova prva zbirka poezije *Bugarkinje*. Tragičan svršetak pripovijetke *Prvi honorar* je u činjenici da prvi honorar otpuštenom slovoslagaru stiže nakon njegove smrti i taj novac je tek dostatan za pokop. Vrlo detaljno se bavi njegovim pjesništvom ukazujući da Kranjčević i danas plijeni svojim domoljubljem, misaonošću, snagom izraza. On je pjesnik koji iznosi osjećaje čovjeka u kontekstu određenoga vremena, zato što snagom svojih poetskih misli natkriljuje vremena.

U ogledu *Nađeni Bog u poetskoj misli Antuna Branka Šimića*, autor u pjesnikovu traženju Boga analizira više njegovih pjesama. Od pjesme *Nađeni Bog* do pjesme *Budući*, koja zatvara jedinu za života objavljenu zbirku poezije *Preobraženja*, pjesnik traži Božju prisutnost u svemu što postoji, ali ga ponajprije traži u samome sebi, svjestan da je život krug iz kojeg postoji samo jedan izlaz, izlaz u vječnost. Kako pjesnik napisa:

Iz vremena iz dubokog tamnog Božjeg krila

Besprekidno u svjetlost površine

Stižu budući.

(Budući)

Esej *Pobratimstvo lica u svemiru s licem Tina Ujevića*, bavi se slavnim pjesnikom i njegovim opusom. Nedić navodi kako je veliki pjesnik vodio buran život i da duša takvog pjesnika cvjeta na poljima zaborava i miriše mirisom poezije samo onima koji na ta polja zalutaju. Sam umjetnik raskriljuje svoju dušu sredstvima umjetnosti kojoj pripada. Umjetnik Ujević vjeruje u spas koji čovjeku donosi umjetnost, pa kaže:

Ali ona sreća koju nismo doživjeli u životu, ne bi li nam je, začas, mogla dati umjetnost? Makar i kao iluziju? Makar i uz opasnost da budemo tretirani kao iluzionisti?

Autor dalje kaže da je umjetnik čovjek koji šire, dublje i dalje vidi od drugih jer on sebi uzima vremena pogledati, zastati, razmisliti, doživjeti, prenijeti drugima. Umjetnik je čovjek koji još u sebi nosi djetinju dušu. Djetinja je duša najbliža istini, jer je neiskvarena i neopterećena, ona je bliska ishodištu života – zato su djeca sretna.

Tamna strana zrcala je ogled posvećen poeziji Viktora Vide. Ovaj je pjesnik iz zavičajne Boke prispio u Argentinu 1948. godine. Njegova je poezija često tematizirala

smrt kao dobrodošlu gošću, prijateljicu koja je rješenje. Nažalost, Vidin tragični život završen je 25. rujna 1960. godine, kad je pjesnik počinio samoubojstvo bacivši se pod kotače jurećeg vlaka. Osjetljiva i lomljiva duša pjesnika nije bila spremna i otporna suočiti se sa svakodnevnim životnim izazovima. Nedić postavlja pitanje kao vjernik: je li on, samoubojstvom, prezreo najveći Božji dar darovan čovjeku – dar života, i kamo će njegova duša?

Analizirajući njegove pjesme *Poslanica mrtvog* i *Smrt i preobraženje*, autor ustvrđuje da na kraju svih poraza koje čovjek neminovno doživljava boreći se s teškoćama života, ostaje mu utjeha utemeljena u nadi u vječni život, ispunjen trajnom blagošću nebeskih zora. Tu nadu i utjehu čovjeku nitko ne može oduzeti doli on samome sebi u trenucima potpunoga beznađa koje, u njegovoj duši, ako se pojavi, stvara kaos.

Ogled pod naslovom *Molitveni tonovi u lirici Nikole Šopa*, bavi se molitvenim nitima koje se u poeziji ovog pjesnika javljaju od početaka njegovog stvaralaštva i pojave prve zbirke pjesama *Pjesme siromašnog sina* (1926.). Ustvrđuje pritom da je Šop pjesnik čiji je osjećaj za odnos čovjeka i Boga vrlo razvijen, jer u svojim pjesmama na poseban način spaja ovostrano i onostrano; uzimajući najvećega dobročinitelja – Isusa, za prijatelja. Analizirajući više njegovih pjesama koje se bave ovom tematikom, Nedić zaključuje na kraju da nad svemirom romoni glas molitve kojemu se pridružuje i molitveni ton lirskih pjesama Nikole Šopa koje izviru iz jednostavnosti i koje ponovno u nju uviru.

U ogledu *Motiv prolaznosti u lirici Dragutina Tadijanovića*, autor se bavi motivom prolaznosti koji je jedan od bitnijih obilježja Tadijanovićeve pjesništva. Kada netko proživi stotinu i jednu godinu života, a ima urođenu (ili stečenu) pedantnost, od prolaznosti otiima trenutke koji su mu dragi ili značajni tako što ih pretače u neprolaznost zabilježenu sjećanjem, pjesmom i datumom ispod nje. Prolaznost je dotaknula Dragutina Tadijanovića kao čovjeka (umro je u Zagrebu 27. lipnja 2007. godine), ali je svojim djelom, kao pjesnik, nedvojbeno zaslužio neprolaznost koja će mu biti darovana u sjećanjima čitatelja koji će, svojom mišlju i osjećajem, uvijek iznova dodirnuti njegovu poeziju i tako, bar za trenutak, u život vratiti i lik ovoga dragoga i značajnog pjesnika, zaključuje autor.

Nedić se u ogledu *Čar igre*, bavi ženom kao temom u dramskom opusu Milana Begovića. Posebno razmatra jednočinku *Venus Victris* (iz 1905.), gdje se, u braku mlade Orsine i ostarjelog Francesca, suprotstavlja mladost i starost, njezina želja za ljubavlju i njegova strast za antičkim starinama i antikvitetima. U jednočinki *Biskupova sinovica* (iz 1910.) opet se razmatra odnos mladosti i starosti. Mlada Jeanne-Marie udala se za staroga markiza, jer ju je stari otac obećao markizu da bi riješio svoj dug.

U drami *Božji čovjek* (iz 1921.) bavi se Marom, ženom koja je putena i puna života, a neizvjljena i željna životnih radosti. Njezin život ipak ide u drugom pravcu. Ona je u drugome dijelu drame udana žena i pokajnica, dok se u završnom dijelu drame nalazi u ulozi mučenice koja se bavi bolesnicima koji dolaze njezinu suprugu-popu da ih molitvom liječi. Mara je žena puna strasti koja voli, pati i ne snalazi se u surovom svijetu muškaraca.

Tragikomedija *Pustolov pred vratima* (iz 1925.) bavi se ženom koja je provela život maštajući o pravom životu. U komediji *Amerikanska jahta u splitskoj luci* (iz 1929.), susreću se likovi razmažene bogate Phoebe, nekad bogata, a sad siromašna kontea Keka de Milesija, siromašne krojačice Đidete koja Keka voli nesebično i pomalo beznadno, i stare gospođe kontese Kate, Kekove majke koja bi željela vidjeti sina sretno oženjena.

Autor zaključuje da Begović ne uspijeva dublje proniknuti u psihu žene, već ostaje vjeran težnji da zadovolji niske želje svojih čitatelja (gledatelja), kojima je mahom stalo do zabave.

Posljednji ogleđ u ovoj knjizi naslovljen je *Strah za Bosnu u Bosanskoj trilogiji Nikole Šopa*. Nju čine drame *Na bosanski Ivandan*, *Kroz vrevu stećaka* te *I Bosna šaptom pade*. U drami *Na bosanski Ivandan*, Šop prikazuje tragediju odbačenoga čovjeka koji je ostao bez zaštite dojučerašnjih prijatelja i našao se sam na vjetrometini povijesti. To je posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević, čiji lik i njegova tragična sudbina postaju glavnim simbolima ne samo ove drame, nego i cijele Bosanske trilogije. Na kraju ovoga ogleđ autor zaključuje da Šop u Bosanskoj trilogiji suprotstavlja strah za Bosnu na jednoj strani i vjeru u domaće sinove koji su oličeni u franjevcima, jedinim pobjednicima.

Knjiga *Hod po oblacima* Mate Nedića svakako je ozbiljan prilog hrvatskoj esejistici u Bosni i Hercegovini. Njome se autor uvrstio u birano društvo vrsnih književnih kritičara našega vremena.

Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ

Julijana Matanović: *Zaborav je najbolja zaštita, ali se svojim pisanjem borim protiv toga*

(Intervju objavljen u *Večernjem listu*, izdanje za BiH, ožujka 2017.)

Julijana Matanović, najprodavanija hrvatska književnica čija djela, bez razlike, čitaju ljubitelji knjiga svih generacija, ovih dana gostuje u Mostaru. Na Filozofskom fakultetu održat će predavanje o temi *Domovinski rat i hrvatska proza*, na Mostarskom proljeću bit će upriličeno druženje s ovom književnicom – u Mostaru i Čapljini.

Prof. Matanović, dobrodošli u Mostar. Ja bih rekla, pravo mjesto gdje kava ima kulturni status. Kao i kod Vas. Kako je nastajala Vaša knjiga o kavi? Kava kojega nadimka Vam je najdraža? Je li kava Vaš uobičajeni jutarnji ritual?

– Hvala Vam na dobrodošlici. U pravu ste kad kažete da kava kod mene ima kulturni status. Zanimljivo je sve liječničke nalaze u kojima se gotovo naređuje da jutro ne smije započeti s kavom. Ne mogu zamisliti kako bi bez nje izgledala moja prva izgovorena rečenica.

Knjiga je nastala umjesto isprike. Ispovjediti sam to u samom uvodu knjige. Naime, kad me jednog dana poštovani profesor Josip Bratulić, zaustavivši me na hodniku Filozofskog fakulteta, pozvao na kavu, odgovorila sam mu da nemam vremena. On mi je odgovorio rečenicom koja je pokrenula prve priče. Profesor se zabrinuo nad svijetom u kojem nemamo vremena s dragim ljudima popiti kavu. Točnije, nad svijetom u kojem se ne zanimamo za priče drugih. Najmilija mi je *šutkuša*; ona uz koju se zbraja dan, popisuju učinjene pogreške, planira i mašta.

Pozornost kritike i javnosti privukla je i Vaša knjiga *Tko se boji lika još*. Na koji način u njoj pristupate likovima iz novije hrvatske književnosti? To je, ako se ne varam, svojevrsna priprema ispita iz toga kolegija!?

– Kako sam ja odabrala pomirljiv govor o književnosti, govor lišen svake polemičnosti, knjiga *Tko se boji lika još*, otvorila je, kroz gledišta književnih likova, brojna pitanja vezana uz naše objektivne analize književnih tekstova, naše povijesti književnosti, prokomentirala je svijet u kojem živimo. Uvodna priča sugerira da je to ustvari skripta studentice hrvatske književnosti, djevojke Sidonije Nedić koja je u Zagreb došla iz Bosne, a koja toliko voli literaturu da zbog ljubavi nije u stanju položiti ispit. I nije problem u njoj. Ljubav prema književnosti joj je *zamjerena*. Recenzent *Tko se boji lika još* bio je akademik Viktor Žmegač. On je rukopis jako visoko ocijenio, i u tom trenutku to mi je, priznajem, dalo toliko potreban vjetar u leđa.

Predmet Vašega zanimanja jest i hrvatski povijesni roman u hrvatskoj književnosti XX. stoljeća. To je bila i tema Vaše disertacije. Gdje je mjesto toga romana u današnjoj suvremenoj hrvatskoj književnosti i je li vrednovan na ispravan način?

– Kad sam se odlučivala za temu, a to je bilo sredinom devedesetih godina prošloga stoljeća, vjerovala sam da se povijesni roman više neće pisati. Do devedesetih, on je u prostoru jezika oživljavao onaj glas kojeg je službena politika osudila na šutnju. Međutim i u devedesetim se nastavio pisati, a danas očekujem velike romane iz nedavne prošlosti. Svjedoci su puno toga zapisali, spremni su kazivati, dokumenata ima...*Ne treba* – kako je davno rekao August Šenoa – *samo žaliti truda*.

Jedna ste od najplodnijih, najprodavanija hrvatska književnica. Kada nadahnuće navire?

– Moje su priče uvijek građene na običnom, svakodnevnom, prepoznatljivom. Puno sam pamtila, svaki dan proživljavam cijeli svoj život. Znam da je zaborav najbolja zaštita, ali se ipak borim protiv toga. Slušam druge, gledam oko sebe. Potruditi ću se, u ovoj površnosti, sačuvati ljubav prema pripovijedanju i priči.

Poznati ste kao iznimno omiljena profesorica među svojim studentima. U čemu je tajna?

– Nema posebne tajne. Pripadam onima koji ne staju pred studente da bi provjerili svoje znanstvene analize kojima namjeravaju zaraditi nekoliko bodova za napredovanje. Često zažmirim pred pravilima *bolonjskog procesa*. Meni je do književnog teksta jako stalo i taj osjećaj, nekim čudnom nitima, uspijevam dobaciti do studenata. Potpuno su slobodni u svojim interpretacijama. Važno mi je da studenti književnosti čitaju (zvuči doista nepotrebno, a itekako je potrebno), važno mi je da imaju pravo u tekst upisati svoje ja. Struka takav moj pristup može i osporiti, što nerijetko i čini, ali na onoj - meni dražoj strani (strani studenata) - puno više dobivam.

U Mostaru ste u povodu gostovanja na Filozofskom fakultetu zahvaljujući prof. Brkić Vučina, s kojom imate iznimnu suradnju. Ako se ne varam, bila Vam je i studentica. Uz to, gostujete na Danima Matice, manifestaciji koju već 19 godina organizira Matica hrvatska Mostar u godini kada Matica slavi svoju veliku - 175. obljetnicu. Kakvom vidite njezinu ulogu u prošlosti, tijekom turbulentnih desetljeća, i danas?

– Da, kolegica Mirna je bila moja studentica. Bila je to divna generacija. Predavala sam im u jednom osjetljivom razdoblju svoje biografije. Oni su sve vidjeli, iako nismo o tome

razgovarali. Još i danas imam svjetionik koji su mi darovali, u svibnju 2000., na promociji romana *Bilješka o piscu*. Na zidu radne sobe mi je i njihov brzoglasnik koji su mi uputili za rođendan. Ako je Mirna svojim studentima prenijela samo dio te naše predavačke i čitateljske atmosfere, ja sam dobila prave bodove za napredovanje pred nekim pravim komisijama. Ovih dana i kolegica Brkić Vučina može provjeriti koliko sam se, i jesam li se, i ja promijenila.

A Matica? Predragi profesor Stjepan Damjanović je na proslavi obljetnice u Zagrebu održao dirljiv i nadasve koristan govor. Matica je čuvarica; daleko od televizijskih kamera, portala, ali među ljudima koji znaju da se mladima u naslijeđe ostavljaju kultura i jezik.

Koja biste svoja djela izdvojili kao posebna, najdraža i zašto?

– Vjerojatno će mene obilježiti prozni prvijenac *Zašto sam vam lagala*. Meni je posebno draga i knjiga koju ste Vi spomenuli, dakle *Tko se boji lika još*. Ta knjiga je moja prava autobiografija; književnošću o književnosti. Mislim da čitatelji vole *I na početku i na kraju bijaše kava*. Nad njom, meni osobno, premda je dobila čak četiri nagrade, lebdi oblak tuge. Na kraju promocije *Kave*, dok sam potpisivala autorske primjerke, dobila sam vijest da mi je umro otac. U svom stanu, na sedamnaestom katu Alipašina polja u Sarajevu. Nisam mu čak ni poslala njegov primjerak.

Je li Vaša kćerka Magdalena naslijedila mamin spisateljski dar? Čita li Vaše knjige? Je li stroga kritičarka?

– Magdalena je naslijedila ljubav prema rečenici. Ona uživa smišljati i neke neobične riječi. Vidim da je više zanima zvuk nego značenje. Upravo se vratila s državnog LiDraNo-a i jako je sretna. Čita u rukopisu moje knjige za mlade. Upravo je ovih dana pročitala *Vežanje tenisica s jednom nepoznanicom*, roman o dječaku koji je završio sedmi razred i koji je poslan na otok Prvić u ljetnu školu govorništva. Dobila sam zeleno svjetlo svoje stroge recenzentice i knjiga se pojavljuje ovih dana.

Frano LJUBIĆ, akademik, prof. emeritus

Prikaz knjige prof. dr. sc. Jadranka Prlića

Prilozi za *Povijest Hrvatske Republike Herceg-Bosne*

1. UVOD

U knjizi (knjigama I-III) piše se o našoj povijesti kakva je bila i na nju se ne može utjecati i promijeniti je, može se nastojati prekrojiti, ali ne i sakriti. Opisani su uzroci i razlozi zbog kojih se ratovalo i zašto se nisu mogla naći miroljubiva rješenja. Napisana je na 2 094 stranice, s 4 225 fusnota i zabilješki, dokumenta iz 2 731 izvora i 301 bibliografske jedinice, a zbog toga što je napisano i onoga tko ju je napisao, moguće je da će biti i onih što će o njoj iznositi svoja stajališta i bez čitanja.

U okolnostima u kojima živimo, većina iz hrvatskog korpusa misli da su za rat u BiH krivci i odgovorni Milošević i Srbija i Srbi iz BiH, a za hrvatsko-bošnjački rat – bošnjačka politika i Alija Izetbegović; za one iz srpskog korpusa – krivci su Tuđman i Hrvatska i (manje) Slovenija i Bošnjaci i Hrvati za rat u BiH, zbog referenduma, a za one iz bošnjačkog korpusa – krivci su Srbija i Tuđman i Hrvatska te Srbi i Hrvati iz BiH.

Kao suvremeniku i, na određeni način, sudioniku događanja o kojima je napisano, bile su mi poznate mnoge činjenice i okolnosti; imao sam o tome i osobne spoznaje i stajališta i želio sam ih provjeriti, a dopao mi se i razlog zbog kojeg je pisana “da bi objasnio, a ne da bi nekoga optužio” (I, str. 43).

Zato sam se trudio što više provjeriti navode i uvjeriti se u iznesene tvrdnje i dokaze kako bi o njima mogao nepristrano, korektno i objektivno iznijeti svoja stajališta. Smatrao sam svojom moralnom, profesionalnom i patriotskom dužnošću, s obzirom na to da se zbog onoga što je u knjizi napisano sudilo autoru, kolegi profesoru i prijatelju¹,

¹ Poznajem gotovo cijelu njegovu obitelj, posebno prababu Janju, Kordušu, a nisam siguran je li ju on poznavao ili uopće čuo za nju. Bili smo prvi susjedi i kod nje sam radio kao nadničar od rane mladosti, a nadničari su kod svakoga morali raditi puno i dobro. Ona je bila bolji “gazda” od drugih – imala je “dušu”.

ali i drugim, meni dragim osobama, radnim kolegama i prijateljima, hrvatskom narodu u BiH i državi Hrvatskoj.

Osobno ih sve poznajem; ne znam jesu li radili nešto zbog čega bi trebali odgovarati, a siguran sam da nisu počinili zločine za koje se optužuju i vjerujem da su učinili što su objektivno mogli na njihovom sprječavanju i procesuiranju počinitelja.

Čitajući knjigu pomišljao sam da je napisana radi obrane na sudu, da je nepotrebno opširna, da se ponavlja, čak i da je dosadna, da se poziva na previše zapisnika s raznih sjednica i sastanaka različitih tijela i institucija, na dokumente, odluke, transkripte i druge navode, da se iz nekih gotovo ništa ne može vidjeti, razumjeti, ocijeniti niti zaključiti, osim da su nejasni, nerazumljivi, u nekim slučajevima i kontradiktorni, s nepovezanim riječima i nesmislenim rečenicama, na izjave mnogih domaćih i međunarodnih, stranih dužnosnika i sudskih svjedoka, da ima puno autorovih izjava i intervjua i sl.

Što sam više čitao shvaćao sam i razumio koliko je to važno, vrijedno i kvalitetno, kako nije slučajno tako prezentirano i kako sve ima smisla, svrhu i razlog zbog čega je baš tako napisano, da je to vrhunski osmišljeno i znanstveno utemeljeno, da su »hrpa« spomenutih zapisnika, izjava i intervjua nepobitni dokazi za ono što se u knjizi pokazuje, dokazuje i tvrdi o našoj povijesti 90-ih prošloga stoljeća te obmanama, manipulacijama i prevarama kojima se ta povijest prekrajala, o istini koja je nažalost potisnuta i ustupila mjesto neistini i lažima, onome što ne odgovara činjenicama.

Istinu o tome što se dogodilo i događalo prof. Prlić prikazao je, kako sam kaže – "bez objašnjenja i tumačenja, pustit ću same dokumente da svjedoče za sebe", (I, str. 43) na način da je ništa ne može dovesti u pitanje, osim ako bi postojali neki drugi dokumenti iz tog vremena iz kojih bi se moglo zaključiti drukčije.

Odnosi se to na dio u kojem je opisano kako je i koliko je ekonomska situacija bila u kontekstu raspada bivše države, a osobito na dio u kojem je opisano kako je osmišljen, kreiran i funkcionirao gospodarski i "državni" sustav u HZ HB, a bilo je nužno i morao je jer država (BiH) i njene institucije nisu funkcionirale.

Tu je autor pokazao svoje znanstvene i stručne sposobnosti, kompetentnost i umijeće pronalazjenja optimalnih rješenja u promjenjivim ratnim uvjetima i okolnostima.

Jednako tako, znanstveno i vrhunski, odrađeni su i drugi dijelovi pa se knjiga "Prilozi za povijest Hrvatske Republike Herceg-Bosne", može smatrati enciklopedijom i kronologijom događanja s kraja prošloga stoljeća u kojem je opisan raspad bivše države i razlozi zbog kojih je prestala postojati nakon prvih višestranačkih izbora te posljedice i događaji koji su uslijedili nakon toga.

Svakako su najzanimljivija pitanja – je li se mogao izbjeći rat, odnosno ratovi, i jesu li se mogla naći miroljubiva rješenja, osobito za hrvatsko-bošnjački sukob što i jest glavna tema koja se u knjizi obrađuje.

Iz onoga što je u knjizi napisano može se zaključiti da su HZ HB, "samoorganiziranje hrvatskog naroda bilo legalna i razumljiva stvar" (Alija I.: I, str. 675), a potom i HR HB, utemeljene radi organiziranja obrane od srbočetničke agresije, radi spašavanja života, a nažalost bili su prisiljeni ratovati i protiv onih s kojima su dijelili zajedničku sudbinu, s kojima su se na referendumu izjasnili da žele živjeti u zajedničkoj samostalnoj i slo-

Na određeni način postao mi je "drag" i prije nego sam ga osobno poznao, zbog nje i po priči svoga ujaka, zato što je od Kordušine loze. I zbog toga sam se trudio što više i bolje razumjeti ono što je napisao.

bodnoj državi BiH, da Tuđman i Hrvatska nisu krivi za raspad bivše države i ratove, da Tuđman s Miloševićem nije dijelio BiH i namjeravao jedan njen dio pripojiti Hrvatskoj, da je za hrvatsko-bošnjački rat odgovorna bošnjačka politika, da Hrvatska nije počinila agresiju na BiH, da je Alija I. sporazum o suradnji i prijateljstvu s Hrvatskom potpisao 1992. nije u cijelosti provodio do 1994./95., da je od Hrvatske dobio oružje za Srebrenicu, a upotrijebio ga za napad na Hrvate, da nije dopustio prolaz vojske HVO-a za pomoć obrani Jajca i odbio prijedlog HVO-a za deblokadu Sarajeva, da je u hrvatsko-bošnjačkom ratu ABH bila agresor, a HVO se branio, da Hrvati nisu postavljali ultimatum, nisu provocirali i nisu namjeravali napasti ni pripremali napade na Bošnjake kako to navodi bošnjačka politika i uzima kao razloge zbog kojih su Bošnjaci (ABH) napadali Hrvate, da Hrvati nisu sami sebe raselili, već da su bili protjerani, da je Daytonski sporazum nastavak kontinuiteta bošnjačke politike, da je negativni stereotip o Hrvatima u funkciji bošnjačke i drugih politika koje žele dominaciju nad Hrvatima, da su nejedinstvo i podjele među Hrvatima u BiH i između Hrvata u Hrvatskoj i BiH u funkciji bošnjačke i drugih politika koje žele dominaciju nad Hrvatima, da se haška optužnica ne temelji na činjenicama već izmišljenim pretpostavkama i neutemeljenim izjavama svjedoka, u funkciji je pravdanja agresije, nastavka politike dominacije, kontinuiteta negativnog stereotipa o Hrvatima i prekrivanja činjenica i istine i da su nalazi Cirila Ribičića neutemeljeni, kao i izjave Stjepana Mesića.

To su moji zaključci iz ove knjige, to se može ocijeniti i zaključiti iz velikog broja priloženih odluka, zapisnika, priopćenja i drugih dokumenata u knjizi.

Podrazumijeva se da će biti i drukčijih, možda i potpuno suprotnih mišljenja ili stajališta, a siguran sam ne može biti utemeljenih ni približno onoliko i onako kako je to uradio prof. Prlić, a logično se nameće i pitanje – može li se i njemu vjerovati. Opet je to stvar svakog pojedinca, a ja mu i to vjerujem jer se ne ustručava pozvati sve koji ne misle tako: “da im iduće stranice budu poticaj da na išu ozbiljnije i bolje, da iznesu dokaze, argumente i činjenice koje bi mogle opovrgnuti ono što tvrdi, pokazuje i dokazuje” (I, str. 43.), a jednako tako iznosi i stajališta koja njemu osobno ne idu u prilog, i ona koja su “protiv onoga što bi se dalo pretpostaviti da bi trebao biti njegov kut gledanja” (I, str. 43.).

U knjizi se navodi da su učinjene mnoge pogreške i propusti, “uključujući i poveliče gluposti s kojima smo dali povoda onima oko nas u stvaranju negativne predodžbe o Hrvatima” (I, str. 280), da su lokalne zajednice i vojne postrojbe HVO-a funkcionirale kao labave konfederacije, da se dio postrojbi oteo zapovjednoj kontroli, da su u pojedinim sredinama postojale i “privatne vojske”, da su postojali pojedinci i skupine koje su zagovarale priključenje Hrvatskoj i da su počinjeni zločini koji se ničim ne mogu pravdati, da se počinitelji nekih od njih nisu mogli ni procesuirati zbog nefunkcioniranja države, neustrojenog pravosuđa, nedostatka sudaca, u nekim slučajevima i zbog toga što su ih štitili lokalni moćnici i samozvani zapovjednici naoružanih postrojbi, što “država jednostavno nije imala tu snagu u tom trenutku” (III, str. 201), što je svatko bio naoružan, da je bilo i pojedinaca koji su pokušavali osude zločine uvjetovati osudom zločina nad Hrvatima, da su zločine osuđivali i dužnosnici HZ HB i Hrvatske i izjavljivali da će krivci biti kažnjeni, da je zbog toga prosvjedovao i biskup Perić, da su zbog toga neki strani dužnosnici prijetili da će pozvati NATO da intervenira protiv Hrvata i da je Bob Doll, republikanski lider u američkom Senatu “vrlo ozbiljno upozorio Tuđmana da bi hrvatski narod mogao platiti cijenu u godinama koje dolaze” (II, str. 655) i dr., ali da to

nije bila službena politika HZ HB ni ciljevi njenog utemeljenja i postojanja. Na to se ne može ni pomisliti, a pogotovu ne zaključiti iz priloženih dokumenata u knjizi.

Kad sam pročitao cijeli tekst knjige, pomislio sam da je u podnaslovu moglo stajati i "kako činjenice mogu postati nevažne, a izmišljene pretpostavke važniji argumenti od činjenica", a podrazumijeva se da će i pritom postojati različita tumačenja o tome što su činjenice, a što nisu. Za razgraničenje tih pojmova uputno je služiti se dokumentima, argumentima ili dokazima, a iz prezentiranih dokumenata svatko će moći zaključiti koliko su vjerodostojni dokumenti i utemeljene činjenice i što je istina, a što nije.

2. KOLIKO SU UTEMELJENE ČINJENICE I VJERODOSTOJNI DOKUMENTI

2.1. Tuđman i Hrvatska nisu krivi za raspad Jugoslavije i ratove

- 2.1.1. U knjizi je navedeno da su nastojanja Beograda da ostvari plan o velikoj Srbiji, nezainteresiranosti Slovenije za ostankom u njoj i neprihvatanje prijedloga Hrvatske o njenom konfederalnom uređenju, uzroci raspada bivše države, a oduzimanje naoružanja teritorijalnoj obrani i pobuna Srba u Hrvatskoj prethodili su unaprijed pripremljenim ratnim planovima i ratu u Sloveniji, a potom i u Hrvatskoj. Autor ispravno zaključuje da se "rat mogao spriječiti da se održala Jugoslavija s Hrvatskom," da Milošević nije namjeravao stvoriti Veliku Srbiju i da je prihvaćen prijedlog hrvatskog predsjednika Tuđmana. Dokaz: "da je NATO intervenirao iz zraka u jesen 1991. godine protiv JNA, mogao je ublažiti najgore ratne ekscese" (D. Owen: I, str. 276). Ne bi se složilo s navodima u knjizi da se rat u BiH mogao izbjeći da je ostala u krnjoj Jugoslaviji, ako bi to moglo upućivati na zaključak da su za rat u BiH odgovorni BH Hrvati.
- 2.1.2. Što je Hrvatska učinila za BiH može se ocijeniti iz izjave američkog veleposlanika H. S. Okuna: prema kojoj je "Tuđman je bio mudar, poznavao je povijest i, otvoreno govoreći, uz njegovo vodstvo Hrvati su preko *Oluje* i drugih vojnih akcija spasili Bosnu i Hercegovinu" (III, str. 536).

2.2. Tuđman nije s Miloševićem dijelio BiH i namjeravao jedan njen dio pripojiti Hrvatskoj

- 2.2.1. Nema dokaza da je postojao dogovor između Tuđmana i Miloševića o podjeli BiH, ali ne i da nije postojao između Miloševića i Izetbegovića. Po ideji prvoga, osmišljena je i stvorena RS, a drugi nije dovodio u pitanje njenu opstojnost, a dao je i suglasnost da se može izdvojiti iz BiH. Pritom nije vodio računa o hrvatskim interesima, a Tuđmanu je pred susret s Miloševićem pisao: "Uvjeren sam (a u tom pogledu imam i izvjesne informacije) da će Vam on u bilateralnim razgovorima ponuditi neka parcijalna rješenja, koja bi dijelom bila ostvarena na račun Muslimana i BiH. Molim Vas da takve ponude odbijate, Vi znate da bi to vodilo kaosu koji neke snage priželjkuju".

- 2.2.2. Isto tako – nije Tuđman, već on ili netko njegov, nacrtao je i objavio bošnjačku mapu u *Frankfurter Zeitung*-u u kojoj je BiH podijeljena između Srba i Muslimana, sa samo 10 posto teritorija za Hrvate, bez područja u srednjoj Bosni, a na letku koji je distribuirao odred “El Mudžahid” u Srednjoj Bosni, uz ostalo pisalo je: “Uzećemo naš dio Jadranskog mora. Ploče će biti prva bosanska luka, a Neum novi Carigrad. Ovo će biti naša Bosna i Hercegovina.» (II, str. 437) Postoje dokumenti iz kojih se može utvrditi da je “tijekom pregovora Izetbegović tražio ne samo Donji Vakuf, Mostar, Travnik, Jajce i Prozor, nego i Novi Travnik, Fojnicu, Gornji Vakuf, Vitez, Vareš, Kiseljak, Kreševo, Busovaču, te Neum (II, str. 441).
- 2.2.3. Tuđman nije prihvatio Alijinu ponudu da priključi Hercegovinu Hrvatskoj ne zato što mu nije bilo stalo do tog dijela BiH, već zbog Hrvatske i njenih granica, “ne smijemo dovoditi u pitanje granice Bosne i Hercegovine zbog obrane granica Republike Hrvatske” (str. 456); znao je da bi se za taj dio BiH morao odreći velikog dijela Hrvatske, ne bi mogao zadržati okupirane dijelove Hrvatske, vjerojatno i nekih drugih dijelova o kojima se raspravljalo i licitiralo na međunarodnim mirovnim pregovorima, Pločama, dubrovačkom zaleđu i drugim, a jednako tako i područjima koja su oduvijek naseljavali Hrvati u BiH i koja bi trebala pripasati Bošnjacima, Neum, Mostar, izlazak na Savu i drugim.
- 2.2.4. Tuđmanov odnos prema BiH prema karakterizirala je vrlo osjetljiva dvojba “da ne učini ništa, i dopusti Srbima da zauzmu cijelu republiku - nije bila opcija, da učini previše izlaže se optužbama za utjecanje” (M. Tanner: III, str. 451/2), a
- 2.2.5. Da mu je Alija predlagao da pripoji zapadnu Hercegovinu Hrvatskoj potvrđuje i američki veleposlanik Jacques Paul Klein: “Nakon što mi je predsjednik Tuđman rekao da mu je Izetbegović nudio odcjepljenje Hercegovine, u Sarajevu sam to otvoreno pitao bosanskohercegovačkog predsjednika. Odgovorio je da su njemu Hrvati veliki problem, pa ih se želio riješiti, te je mislio da je to najbolji način, ali Tuđman nije prihvatio tu ponudu” (III, str. 263).

2.3. Za hrvatsko-bošnjački rat odgovorna je bošnjačka politika

- 2.3.1. O hrvatsko-bošnjačkom sukobu prof. Prlić navodi: “Samo na prvi pogled politika vodstva Muslimana prema sukobima s Hrvatima činila se suludom – zašto kreirati još jednog neprijatelja (II, str. 485). Ali: “To uopće nije luda politika. To je iznimno osmišljena politika. Kreiran je *maltene* svaki korak i koordinirane su političke, vojne i promidžbene aktivnosti u cjelini. Ako analiziramo cijeli tijek od početka rata, onda veoma lako možemo doći do tog zaključka. Jer, svi pregovori, otezanje pregovora, značilo je kupovanje vremena “dok se ne osposobi ABH za osvajanje prostora koja su pod kontrolom HVO-a” (II, str. 485), a očito su vukli korijenje i od prije početka rata.
- 2.3.2. U procesu raspada bivše države Alija se zalagao za njen opstanak i navodno je pokušao sačuvati, izjavljivao je da “svako cijepanje Jugoslavije dovodi do cijepanja bošnjačkog naroda,” nije zabilježeno da je prihvaćao Miloševićev prijedlog, ni da je predlagao neki svoj, a nije podržao ni Tuđmanov za njen opstanak i konfederalni ustroj.

- 2.3.3. Nije se ograđivao od suradnika koji su proglašavali protuustaškom novoi-zabranu vlast u Hrvatskoj i podržavali pobunu Srba (Maid Hadžiomerađić je pisao da mu je drago "da narod u Kninu daje vruću lekciju Hrvatima" (I, str. 526); lobirao je protiv međunarodnog priznanja Hrvatske (I, str. 186) . Nije osuđivao napad na Hrvatsku, niti se protivio napadima iz BiH ("bila je vitalna baza za sve JNA operacije na Hrvatsku prema izjavi haškog tuđitelja": I, str. 183); bio je blagonaklon prema JNA i proglašavao je stabilizirajućim činiteljem u BiH, napade na Hrvate opisivao "kao izolirane primjere srpskog i hrvatskog ekstremizma, za rat u Hrvatskoj izjavio da je bezuman i "projugoslavenski potez" (I, str. 183), izjavljivao da "to nije naš rat" (I, str. 183) i kad je Ravno granatirano i zauzeto.
- 2.3.4. Bošnjačka politika nije se temeljila na stajalištima da svi narodi, Hrvati, Srbi i Bošnjaci, imaju jednaka prava i mogućnosti, već da oni (Bošnjaci) imaju veća prava na BiH od drugih, da im BiH pripada više nego drugima, da "kao što su Srbi smatrali sebe temeljnim narodom Jugoslavije, to su isto Bošnjaci mislili za sebe u BiH. Kao što su Srbi odbijali konfederativno uređenje Jugoslavije, tako su i Bošnjaci bili protiv kantonizirane ili decentralizirane Bosne i Hercegovine" (I, str. 232)
- 2.3.5. Da je Alija od višenacionalne BiH želio stvoriti unitarnu državu s dominacijom svoga, bošnjačkog naroda, i kad mu to nije uspjelo od cijele, pristao je na dogovor sa Srbima o RS-u i pokušao to ostvariti od jednog njenog dijela, od Federacije BiH, jer, zaključuje autor, "sve što nije bila unitarna BiH, nije bilo prihvatljivo Aliji Izetbegoviću" (Sporazum između Izetbegovića i Krajišnika).
- 2.3.6. Izetbegovićeva borba za nedjeljivost i suverenost BiH s jedne strane i davanjem suglasnosti Srbima da odu iz BiH i Tuđmanu da pripoji Hercegovinu, s druge strane, svela se na "stvaranje većinski bošnjačke međunarodno priznate države". "Jedna od naših zabrinutosti je da vlada Bosne i Hercegovine nažalost sve više postaje predstavnik samo bošnjačke populacije" (Lord Owen: II, str. 367), a na to upućuju i izjave (u El Fatahu) da "Bosna na kraju mora biti bošnjačka, jer ako se to ne dogodi, cijeli rat nema smisla i vodio se uzalud" (II, str. 433), mostarskog muftije "da je došlo je vrijeme da islam osvoji Europu" (III, str. 449/50) i druge.
- 2.3.7. Njegova politika temeljila se na unitarnom, neprimjerenom modelu za višenacionalnu državnu zajednicu. "U nakani da stvori unitarnu državu s dominacijom svoga naroda, Alija nije prihvatio ni jedan prijedlog međunarodne zajednice o unutaršnjem ustroju BiH" i da je prihvatio Cuttilierov plan (18. 3.1992.) o uniji tri republike, na što su bili pristali i predstavnici srpskog naroda, a odgovarao je i Hrvatima, rat sa Srbima mogao se zaustaviti ili prekinuti, okončati, a s Hrvatima nije trebao ni počinjati, moglo se izbjeći i spasiti desetke tisuća života i još više stradalnika, unesrećenih i ožalošćenih.
- 2.3.8. "Čelništvo bosanskih muslimana krivo je što su izgubili više prilika za zaustavljanje rata, odbili su Carrington-Cutileirov plan, zatim su mjesecima razmišljali hoće li prihvatiti VOMP i u tom procesu oslabili ga, u posljednjem trenutku odbili paket *Invincible*, a jednako tako i sve druge međunarodne dogovore i sporazume" (D. Owen, supredsjedatelj MK): "da je Izetbegović prihvatio Vance-

- Owenov mirovni plan, zemlja bi sada bila u miru” (Michael Rose, zapovjednik snaga UNPROFOR-a). Iz toga se može ocijeniti i zaključiti tko je odgovoran za hrvatsko-bošnjački rat, tko ga je počeo, s kojim ciljem i zašto.
- 2.3.9. Dominaciju svoga naroda planirao je i ostvario i nakon prvih višestranačkih izbora. Osigurao je da se za člana Predsjedništva BiH izabere gosp. Ganić iz reda ostalih i tako osigurao većinu u tom tijelu vlasti. Srbi su to odmah nazvali pravim imenom – dominacijom i izrazili nezadovoljstvo; ne navodi se da su i Hrvati tako reagirali, a kasnije ga potpuno stavio pod svoju dominaciju. “Želio je da Srbi i Hrvati koji nisu bili za unitarnu BiH napuste Predsjedništvo, kako bi mogao imenovati one koji su mu odani”.
- 2.3.10. Na “mekan” način eliminirao je legalno izabrane članove Predsjedništva, službena akta i odluke potpisivao kao predsjednik i kad nije funkcioniralo Predsjedništvo (kad u njemu nisu bili predstavnici hrvatskoga i srpskog naroda) dok nije kooptirao druge koji su mu odgovarali, “po isteku drugog mandata uzurpirao tu funkciju protivno Ustavu i bez održane sjednice Predsjedništva na kojoj bi se tražila suglasnost sva tri konstitutivna naroda na takav presedan” sam sebi produžio mandat i predstavljao BiH u svijetu kako je njemu odgovaralo, a na mirovnim pregovorima predstavljao samo svoj narod. Dokaz: “da vlada Bosne i Hercegovine nažalost sve više postaje predstavnik samo bošnjačke populacije” (D. Owen).
- 2.3.11. Njegova politika u cjelini je iskoristila međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine isključivo za svoje ciljeve. Sva veleposlanstva i konzulati, odnosno diplomatsko-konzularna predstavništva, u cjelini su popunjena ljudima bošnjačke nacionalnosti, dakle koji isključivo propagiraju bošnjačku ideju, odnosno interese bošnjačkog naroda. Sudjelovanje u diplomatsko-konzularnoj mreži konstitutivnim narodima potvrđeno je tek 1998. godine, u skladu s dogovorom postignutim uz posredovanje i pritisak međunarodne zajednice: “Trinaest, jedanaest, devet” omjer je, odnosno broj kandidata, koji će na čelo diplomatsko-konzularnih predstavništava predložiti članovi Predsjedništva.
- 2.3.12. Kad se odlučio na samostalnost BiH, planirao je i računao na njen unitarni ustroj i dominaciju svoga (bošnjačkog) naroda. U referendumskom pitanju o samostalnosti, za koje su glasovali i hrvatski predstavnici, izbjegao je navesti budući ustroj države, iskoristio je bojazan hrvatskih predstavnika da ne bi ostali u Jugoslaviji nakon što se Hrvatska opredijelila na neovisnost, nije pristao na korekciju toga pitanja po prijedlogu Hrvata (*Livanjsko pitanje*) i tražio intervenciju Tuđmana da se na tome ne inzistira prije održavanja referenduma.
- 2.3.13. Izbjegavao je razgovore o unutarnjem ustroju BiH kad god je mogao pod izgovorom “idemo se boriti, pa ćemo nakon toga dogovoriti unutarnje uređenje,” a to nije precizirano ni u Daytonskom sporazumu, ostavljeno za “kad se ustroji F BiH”. Nakon referenduma i međunarodnog priznanja BiH, razgovore o unutarnjem ustroju vodio više s Tuđmanom nego s legalno izabranim predstavnicima hrvatskog naroda u BiH (kao on je šef države, a oni nisu) i “pridobio” Tuđmana koji je bio u nezavidnoj situaciji, “ako se ne miješa prepušta sudbinu Hrvata u BiH u Alijine ruke, a ako se miješa onda je to uplitanje u unutarnja pitanja druge države”.

- 2.3.14. Na međunarodnim mirovnim konferencijama i pregovorima sudjelovao je u raspravama i prijedlozima o ustroju BiH s različitim modalitetima za tri etničke skupine, više etničkih provincija, okruga i unija tri republike, s prijedlozima postotaka teritorija svake od njih (49:34:17 i drugih) i prihvaćao te prijedloge, a kasnije od njih odustajao. O tome svjedoče i sljedeće izjave: “bošnjačkim političarima predočena alternativa: imati 30 posto vlasti nad 100 posto Bosne ili 100 posto vlasti nad 30 posto Bosne, dok su oni uporno razmišljali o 100 posto nadzora nad 100 teritorija, što niti kao mogućnost nije postojalo, niti je smjelo postojati” (Karl Bildt), “da će Ustavom unije tri republike biti moguće odcjepljenje jedino ako se s time suglase sve tri republike i da je Izetbegović kazao da se bosanski Bošnjaci možda neće protiviti odcjepljenju ukoliko do tada budu zadovoljni teritorijem” (lord Owen), “da su se sve tri strane usuglasile s Ustavnim sporazumom o Uniji republika Bosne i Hercegovine kao dijelu ukupnog mirovnog rješenja, i “da se sporne teritorije daju u nadležnost arbitražne komisije i da njeni prijedlozi dođu Vijeću sigurnosti što su bosanski Srbi i Hrvati bili spremni prihvatiti, a bosanski Bošnjaci nisu” (glavni tajnik UN-a).
- 2.3.15. Parafirao je i prihvatio Cutleirov plan o uniji tri republike, a kasnije odustao od njega, nije ga želio potpisati ni provoditi što i sam potvrđuje “svugdje postoji strategija i taktika”, da bi osigurao provedbu referenduma i međunarodno priznanje. “Referendum je značilo *prijeći* Rubikon, pa biti s ove ili s one strane *Rubikona*. S ove strane *Rubikona* je agresija, a s one strane je građanski rat.” Bez referenduma nije imao neovisnu državu, a bez njenog međunarodnog priznanja – nije mogao optužiti Jugoslaviju ili Srbiju za agresiju, rat u BiH bio bi građanski. Tako je zapravo “kupovao vrijeme”, dok se nije osposobila ABH za osvajanje prostora koja su pod kontrolom HVO-a.

2.4. Hrvatska nije počinila agresiju na BiH

- 2.4.1. Je li Hrvatska počinila agresiju na BiH ili nije, može se ocijeniti iz sljedećeg: Sporazum o prijateljstvu i suradnji između BiH i Hrvatske potpisan je 21. srpnja 1992. godine kojim je legalizirana nazočnost HV u graničnim područjima.²
- 2.4.2. Države imaju izvorno pravo samoobrane kao odgovor na aktualni oružani napad: Izrael je imao pravo ući u Libanon da bi suzbio napadaje Hezbollaha;³ kao što je Turska imala pravo ući na teritorij Iraka da bi suzbila napadaje kurd-

2 P00339, Sporazum o prijateljstvu i suradnji između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, 21. srpnja 1992. godine, P00336, Predsjednički transkript, sastanak s Izetbegovićem i delegacijom, 21. srpanj 1992, str. 99-130; Zdravko Sančević, 28603-28605, P06454, Predsjednički transkript, Sastanak Tuđmana sa suradnicima s predstavnicima Herceg Bosne, Vila *Dalmacija*, Split, 5. studeni 1993, str. 45; 28767-28768.

3 Pogledati UNSC 61st Sess, 5489th Meeting, UN Doc S/PV.5489, 14 July 2006; UNGA Res. 65/154, UN Doc. A/Res/65/154, 19 December 2006; Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict, A/HRC/12/48, 25. rujna 2009. Izrael je kritiziran zbog neproporcionalne upotrebe sile, ali nije bilo komentara vezanih za ofenzivu u Libanon.

- skih napadača iz PKK-a;⁴ kao što je Irak imao to pravo ući na teritorij Sirije da bi spriječio napadaje ISIS-a iz Sirije prema Iraku.⁵
- 2.4.3. Imajući u vidu uzak pojas između mora i granice, te konfiguraciju terena, nije bilo moguće braniti teritorij Hrvatske, uključujući Dubrovnik, a da se ne uđe, dijelom, na teritorij BiH, s kojeg su, uostalom, i izvođene napadne operacije JNA.⁶
- 2.4.4. Međunarodni promatrači imali su ultimativan zahtjev od svojih vodstava naći dokaze o prisustvu HV-a u BiH, pa su oni sami pravili šale na tu aktivnost, nazivajući čitavu operaciju traganjem za “bosanskom mornaricom.”⁷
- 2.4.5. Klaus Nissen, 20591, 20485-20486, 20488.: Izvješće spominje da su Timovi ECMM u srpnju 1993 «nadgledali su granicu između Hrvatske i BiH na području Split – Sinj – Livno – Tomislavgrad – Posušje – Međugorje – Neum – Makarska. Skoro sve ceste koje mogu koristiti terenska vozila PMEZ-a (osobito planinske), a u izvješću navode da “pripadnici HV-a nisu primijećeni”, odnosno u izvješću (PO03710, 20591-20592 i P07587) od 26. srpnja 1993. “Jako je teško potvrditi prisustvo regularnih jedinica HV-a na području Bosne i Hercegovine.” (i Izvješće UNMO-a, vojni promatrači UN-a, 15. siječanj 1994.)
- 2.4.6. Jedno od ECMM izvješća navodi “...iako nismo potpuno sigurni, postoji velika vjerojatnoća da bi se uključile i hrvatske snage (HV)”,⁸ a zatim otkriva kako se hipotetski gradi konstrukciji i što je izvor (podaci ABIH); «Još dvije brigade HV-a, 114. i 116., vjerojatno iz Imotskog i Splita, također su mogle biti uključene u napade na području Mostara
- 2.4.7. Prema izvorima Armije BiH, “Filipovićeva brigada (koja takva i ne postoji) bila spremna za borbu u BiH, ali je još u Zagrebu”, da “iako nismo potpuno sigurni, postoji velika vjerojatnoća da bi se uključile i hrvatske snage (HV)”, i “još dvije brigade HV-a, 114. i 116., vjerojatno iz Imotskog i Splita, također sumogle biti uključene u napade na području Mostara”, a
- 2.4.8. Alija Izetbegović “uvjerava Tuđmana da njegova vlada nije nikad upozoravala međunarodnu zajednicu za navodnu prisutnost snaga HV-a u BiH” i zaključuje:
- 2.4.9. U Bosni i Hercegovini postoje jedinice Hrvatskog vijeća obrane, ali nije istina da je tu Hrvatska vojska.⁹

4 Letter from the Minister of Foreign Affairs of Turkey addressed to the Secretary-General and to the President of the Security Council, UN Doc S/1996/479, 2 July 1996; Secretary-General Concerned by Latest Escalation of Tension along Turkish-Iraqi Border, SG/SM/11436, 22. veljača 2008.

5 Pogledati: Ban Ki Moon, 23 September 2014, http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/statements_full.asp?stat12356

6 Klaus Nissen, 20593 i drugi

7 Klaus Nissen, 20503-20504., „Tokom prethodna dva dana bilo je pokazatelja mogućeg prisustva HV /hrvatska vojska/ u rejonu Čapljine. Još uvek nije potvrđeno. Tim će nastaviti da se time bavi. Tim je patrolirao južnim delovima Bosne u potrazi za *bosanskom mornaricom*. Ništa nije nađeno.” (službeni prevod)- P02643, Dnevno izvješće ECMM, MC Mostar RC Zenica za 5. lipanj 1993.

8 P02237, Informacija ECCM šefu Promatračke misije u Zenici, 9. svibanj 1993.

9 «Izjava A. Izetbegovića o HVO-a», *Večernji list*, 21. kolovoz 1992.

2.5. Alija I. je potpisao sporazum o suradnji i prijateljstvu Hrvatskom 1992. i nije ga u cijelosti provodio do 1994./95., od Hrvatske je dobio oružje za Srebrenicu, a upotrijebio ga za napad na Hrvate, nije dopustio prolaz vojske HVO-a za pomoć obrani Jajca i odbio prijedlog HVO-a za deblokadu Sarajeva

- 2.5.1. Alija je potpisao sporazum o prijateljstvu i suradnji s Tuđmanom (1992.), a nije ga provodio, osim u dijelu koji je njemu odgovarao. Po tom sporazumu, Hrvatska je naoružavala ABH, isporučivala opremu i oružje iz Hrvatske i drugih zemalja, preko njezinog teritorija, dopustila prolaz dragovoljcima koji su dolazili u BiH, među kojim su bili i mudžahedini. Gotovo tri godine iznalazio je razloge zbog kojih nije pristajao staviti pod jedno zapovjedništvo ABH i HVO i "kupovao vrijeme" dok nije ratom zauzeo prostore koji su, po međunarodnim mirovnim pregovorima, trebali pripasti hrvatskom provincijama, a punu i pravu suradnju dvije vojske uspostavio kad je bio prisiljen zbog zapadne Bosne, 1995. Po tom sporazumu, Hrvatska je prihvatila i skrblila o stotine tisuća bošnjačkih izbjeglica koji su protjerani ili bježali od srbočetničke agresije, pružala sve moguće usluge bošnjačkim dužnosnicima i gostila ih u Hrvatskoj, što je lord Owen (6) komentirao Stoltenbergu pri dolasku u hotel *Esplanade* koji je osiguravala policija riječima – "da je to vjerojatno zato što je Silajdžić u hotelu. A činjenica je da Bošnjaci ubijaju Hrvate u ovom istom trenutku, a njih i dalje tretiraju kao goste, i oni dolaze u Zagreb. Zaista zapanjujuće," a Richard Holbrooke piše u svojoj knjizi da je Haris Silajdžić o Hrvatima govorio s takvim animozitetom da se nije moglo zamisliti kako bi uopće mogli međusobno surađivati. Uz to, Hrvatska je u svojim bolnicama liječila sve bolesne i ranjene vojnike koji su dolazili iz BiH, ne pitajući ih za etničku pripadnost, kojoj vojsci pripadaju, tko ih je ranio, niti – tko će platiti liječenje.
- 2.5.2. Na Alijin vapaj "da je 60 tisuća ljudi u Srebrenici u krajnje kritičnoj situaciji i molbu Tuđmanu "da učinite sve da se agresor zaustavi i da je posljednji čas da se spriječi najveća ljudska katastrofa poslije Drugog svjetskog rata", isporučeno mu je oružje, a on ga iskoristio za napad na Hrvate.
- 2.5.3. Može se samo zamisliti što su hrvatski branitelji i žitelji, u tim sredinama, a osobito obitelji ubijenih i ranjenih, mislili o njemu i Hrvatskoj što daje oružje i propušta mudžahedine da ih masakriraju, ubijaju, protjeruju s njihovih stoljetnih ognjišta.
- 2.5.4. Alija nije dopustio prolazak vojske HVO-a za pomoć obrani Jajca i odbio prijedlog HVO-a za deblokadu Sarajeva, a nema dokaza da je i pokušao osloboditi Srebrenicu i spriječiti genocid ni deblokirati Sarajevo za koje je "bio spreman žrtvovati 300 tisuća Sarajlija".

2.6. U hrvatsko-bošnjačkom ratu ABH je bila agresor, a HVO se branio

- 2.6.1. U knjizi se ne navode dokazi da su Hrvati napadali Bošnjake, a izjava Alije I. i najodgovornijih stranih dužnosnika u BiH i međunarodne zajednice potvrđuju da su Bošnjaci napadali Hrvate: "Pazite, ja vam kažem, da prvi put se sada dogodilo, evo spomenite neki raniji slučaj" (Alija I. u pismu Tuđmanu za napad

na Travnik), "Armija BiH bila je agresor, a HVO je uglavnom imao obrambenu strategiju (C. Shrader), da su Bošnjaci jasno izabrali nastavak rata u srednjoj Bosni (M. Rose), da su bošnjačke trupe otpočele plodonosno grabljenje teritorija u južnoj i središnjoj Bosni od oslabljenih hrvatskih snaga (J. Bugajskog), da se bosanske snage usredotočuju na istjerivanje Hrvata iz bošnjačkog grada Zenice (B. Frewer), izjave D. Owena, da je čelništvo bosanskih Muslimana krivo što su izgubili više prilika za zaustavljanje rata; odbili su Carrington-Cutileirov plan, zatim su mjesecima razmišljali hoće li prihvatiti VOMP i u tom procesu oslabili ga; u posljednjem trenutku odbili paket *Invincible*, a jednako tako i sve druge međunarodne dogovore i sporazume (1), da se i domaći i strani sudionici slažu da su Bošnjaci donijeli odluku da nastave s ratom, premda su dogovarali prekid sukoba; da je bošnjačko vodstvo donijelo je tu odluku na savjet i poticaj vojnih zapovjednika ABH da mogu pobijediti Hrvate na području srednje Bosne i Hercegovine (2), da bosanski Bošnjaci žele nastaviti ratovati protiv bosanskih Hrvata te da još ne osjećaju dovoljan pritisak da nastave pregovarati (3), da Bošnjaci nisu željeli pregovarati, bili su opredijeljeni na rat, na zauzimanje i kontrolu što više teritorija od Hrvata, da Amerikanci ne mogu raditi pritisak na Muslimane budući da su oni žrtve (4), glavnog tajnika UN-a, da su pregovori su nastavljeni u siječnju i veljači, na kojima su Bošnjaci bili nezainteresirani, sve dok su smatrali da mogu dobiti silom nove teritorije od Hrvata, "bio sam siguran da zbog američke potpore, nitko neće kažnjavati muslimane, mogli su prekršiti sve rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a, ali im međunarodna zajednica ne bi uvela sankcije" (Michael Rose, zapovjednik UNPROFOR-a u BiH) i druge. Iz toga nije teško ocijeniti ni zaključiti tko je odgovoran za hrvatsko-bošnjački rat, tko ga je počeo, s kojim ciljem i zašto.

2.7. Hrvati nisu postavljali ultimatumе, nisu provocirali i nisu namjeravali napasti ni pripremali napade na Bošnjake kako to navodi bošnjačka politika i uzima kao razloge zbog kojih su Bošnjaci (ABH) napadali Hrvate

- 2.7.1. Razloge za agresiju na hrvatska područja bošnjačka politika pravdala je izmišljenim ultimatumima, "odgovorom na provokaciju, obrambenim potezima i drugim razlozima: "da je jedini razlog za ovaj neobjavljeni rat je to što nisam prihvatio zahtjev g. Bobana da se jedinice bosanske vojske u provincijama Mostar i Travnik stave pod komandu glavnog stožera HVO-a... (Naš prijedlog je, kao što Vam je poznato, da se rješenje traži u stvaranju zajedničkih komandi. G. Boban to očito izbjegava" (Alija I). Radilo se zapravo o pripremama za provedbe međunarodnih mirovnih pregovora za obustavu neprijateljstava u kojim su predviđane takve mogućnosti, da se postrojbe HVO-a stave pod kontrolu ABH u provincijama koje su trebale pripasti Bošnjacima i obrnuto, što je Boban predlagao, a Alija odbio i to proglasio ultimatumom. Neki napadi na Hrvate "bili su samo pokušaji prognanih Bošnjaka da se, kao borci ABiH, vrate na svoja područja" (Rasim Delić), bošnjački "povijesni i politički pamfleti" kako ih naziva autor knjige, u kojima se "sve što se događalo prikazuju kao rezultat dogovora Srba i Hrvata o podjeli BiH na štetu muslimana" (M.

Bojić i S. Omeragić), a o razlogu za napad zbog pretpostavljenih hrvatskih namjera svjedoči i izjava amerčkog veleposlanika Galbraitha "da je glavni tajnik UN-a, na preporuku Silajdžića, u pismu Vijeću sigurnosti naveo brojku od 3-5 tisuća vojnika HV-a s ocjenom da njihov broj raste, što je trebalo sugerirati da će napasti muslimane i da su ugroženi, a zapravo je bilo suprotno – cilj je bio prikriivanje ABH ofenzive u srednjoj Bosni" i da su zbog toga odbijeni zahtjevi Hrvata da se ta područja na koja su napadali Bošnjaci proglase zasićenim zonama

- 2.7.2. Zanimljivi su i navodi o ponašanju Alije Izetbegovića pred napade ABH, kako potpisuje sporazume o prekidu neprijateljstava s Tuđmanom, a ne provodi ih, šalje mu umirujuća pisma, poruke mira i suradnje, "govori o mirotvorstvu" u danima kada se njegova vojska priprema za napad na Kakanj, "šalje poruke mira i suradnje iz Sarajeva", a u isto vrijeme nastavlja s osvajanjem, neposredno pred napad na Mostar u pismu Tuđmanu "predlažem da okončamo sukobe koji će u krajnjem ishodu sigurno koristiti samo zajedničkom neprijatelju. Umjesto sukoba treba nam savezništvo", a istog dana zapovijeda ili odobrava unaprijed planirane napade ABH na Kiseljak, Mostar i druga mjesta, a prof. Prlić komentira: "Uslijedio je klasični čin izdaje – vojnici HVO-a bošnjačke nacionalnosti na spavanju ubijaju svoje suborce iz HVO-a" i dodaje '– 'a istog dana kada šalje spomenutu umirujuću poruku, zapovijeda 3. korpusu ABiH: *Razraditi plan za zauzimanje Kiseljaka*, dan nakon što je potpisao s Tuđmanom deklaraciju koja je, uz ostalo, predviđala o potpunu obustavu neprijateljstava, raspuštanje zatočeničkih centara; ABH u Mostaru izdaje zapovijed za novi napad, po svim pravcima i dijelovima grada pod nadzorom HVO-a; šalje rukom napisanu poruku Tuđmanu u kojem moli da primi g. Silajdžića koji bi trebao prenijeti njegovu osobnu poruku: *Želim da se svi sukobi i nesporazumi otklone i da se ponovo uspostave odnosi saradnje i razumijevanja između naših zemalja i naših narod*'.

2.8. Hrvati se nisu sami raselili, već su bili protjerani

- 2.8.1. U knjizi se također navodi da je Alija I. tvorac teorije da su Hrvati sami sebe raselili, da su se Hrvati dragovoljno iseljavali kad su ih Bošnjaci protjerali, da ih ABH nije protjerala već da ih je Mate Boban pozvao "da ih ima u toru (kao da su stoka), na okupu, kako bi njima lakše upravljao i manipulirao pa im treba "otčepiti", "otvoriti ventil da odu", objašnjenje koje ne treba komentirati, izgleda nevjerovatno.
- 2.8.2. Ivo Goldstein, povjesničar iz Hrvatske navodi "da bi se izazvalo povlačenje iz Vareša, u kojem je dotad bilo mirno, hrvatske su jedinice ubile desetak bošnjačkih civila u nedalekom selu Stupni Dol, kako bi hrvatsko-bošnjački suživot u tom kraju postao nemoguć," a Sadako Ogata: "da su tisuće etničkih Hrvata raseljeni kao rezultat vojne ofenzive Vladinih snaga u područjima Travnika i Kakanja" (1) i "da je vrlo zabrinuta zbog situacije u dijelovima Hercegovine gdje je bosanska armija u ofenzivi i gdje se borbe šire" (2)

2.9. Daytonski sporazum uz "dobar posao" je i nastavak kontinuiteta bošnjačke politike

- 2.9.1. Ne dijelim mišljenje s autorom kad o Daytonskom sporazumu piše kao o "dobrom poslu", osim što je zaustavio rat. Ne može mu se zamjeriti što je izražavao nadu, "nastojanje da se ostvari ravnopravnost hrvatskog naroda", umjesto Herceg-Bosne na jednom dijelu teritorije da postaju konstitutivni i ravnopravni na cjelokupnom teritoriju Federacije", da proces izgradnje Federacije podrazumijeva transformaciju Herceg-Bosne u federalne i županijske strukture, da će se Herceg-Bosna proširiti po čitavom području Federacije BiH, da se HR HB ne ukida, nego prelazi u novu kvalitetu i da je to naš nacionalni cilj."
- 2.9.2. Bilo mu je jasno da Federacija bez konfederacije s Hrvatskom ne bi bila prihvatljiva ("bez Konfederacije, nema Federacije"), da od konfederacije neće biti ništa "ako BiH opstane kao nezavisna država"; "ne možeš imati monetarnu i carinsku uniju s polovicom države, ako to isto nemaš i s drugom polovicom", da bi Federacija *mogla uspjeti* "ako se bude znalo i pametno radilo", a kao da nije pretpostavljao da bi Izetbegovićeve izjave i stajališta poput "uspostavimo Federaciju pa ćemo se dogovoriti", provoditi kao i one prijašnje "izađimo na referendum» ili – „dogovorit ćemo se kad prestane rat", za koje se zna kako su završavale pa bi se moglo zaključiti da je uistinu pomislio da se promijenila njegova politika i ciljevi, da je odustao od dominacije nad drugima, od unitarne i građanske BiH.
- 2.9.3. Nisu navedeni razlozi zbog kojih se morala ukinuti HR HB, osim zbog obećanja da će prestati postojati skoro 30 institucija Republike, "faktički jednonacionalnih", zašto se nije ukinula RS (manje je važno što se o njoj odlučilo u Ženevi), zašto se nije inzistiralo na ugradnji odredbi u sporazum o paritetnom odlučivanju u tijelima Federacije kao što je na razini države (svaki narod jednak broj glasova) i još mnogi drugi. Zbog toga su mi o tom sporazumu prihvatljivija stajališta generala M. Lasića, navedeno u knjizi od njegovih, a odgovor se možda krije i u izjavi da mu je "njegov najteži razgovor s Tuđmanom bio kad mu je (Tuđman) prenio Holbrookovo stajalište da su islamske zemlje prejake, da se ne smijemo suprotstavljati... i da je to bio trenutak u kojem je shvatio da Hrvati gube jednakopravnost".
- 2.9.4. Iz onoga što je napisano može se zaključiti da je Daytonski sporazum odgovarao svima jer im je svima bilo dosta rata, Srbima – jer su bili u poziciji da bi mogli izgubiti RS, Bošnjacima – dosta ratovanja, iako su bili planirali zauzeti još neke hrvatske enklave, sve više je bilo i nezadovoljstva na što su upućivali i grafiti "uzmi Alija da je ko avlija", a Hrvatima – plašili su se da će izgubiti i ono malo prostora na kojem su ostali.
- 2.9.5. Sporazumom su dobili svi jer je zaustavljen rat; Srbi su objektivno dobili najviše, za manje od pola njenog dijela (kolika je RS), izgubili su cijelu BiH; Bošnjaci se odrekli gotovo pola BiH (RS) za mogućnost ostvariti dominaciju u Federaciji; Hrvati su izgubili cijelu BiH za lažnu nadu u konfederaciju s Hrvatskom i nadu da će im Bošnjaci omogućiti jednakopravnost u Federaciji; Hrvatska uvjete za mirnu reintegraciju okupiranih područja, a Srbija "satisfak-

ciju i pokriće” da se isplatilo ratovati, dobili su RS i u njoj prostore koje nikada od pamtivijeka nisu naseljavali.

- 2.9.6. Sporazum je nastavak kontinuiteta bošnjačke politike. Alija je očito i za taj sporazum imao unaprijed pripremljen plan, svoju opciju. Za RS se dogovorio i prepuštio je Srbima, a dominaciju svom narodu osigurati na preostalom dijelu BiH. Pristao na Federaciju bez unaprijed definiranog ustroja (koji će se dogovoriti nakon njene uspostave) imajući na umu kakva će biti i konfederaciju za koju je znao da je neće biti, uz formalni uvjet da se HR HB ukomponira u Federaciju, a zapravo da se ukine i opet “kupovao vrijeme” i prevario Hrvate.
- 2.9.7. O tome prof. Prlić piše “Kao i obično u politici, bila je važnija percepcija nego realitet: *Vi znate da su Hrvati u politici prihvatili Federaciju samo u konfederaciji s Hrvatskom. I Hrvati i Bošnjaci-muslimani u pitanje konfederacije - carinske unije, zajedničkog režima ili nazovite kako hoćete, prilaze emotivno. Ni jedni ni drugi nisu u pravu. Hrvati u BiH smatraju da će im to osigurati sva prava kojima oni teže, a Bošnjaci da će dobiti supremaciju Hrvatske i da će biti u podređenom položaju.*”
- 2.9.8. Potpisom Dejtonskog sporazuma pristalo se i na Federaciju u kojoj, očito, nije namjeravao Hrvatima u BiH omogućiti da imaju jednaka prava i mogućnosti kao njegov narod; planirao je od nje stvoriti unitarnu i građansku s bošnjačkom dominacijom što se pokazalo točnim u poslijedejtonskom razdoblju, a svoj odnos i stajališta prema svemu što je hrvatsko, pokazao je podizanjem haške optužnice.
- 2.9.9. Odmah nakon potpisa Sporazuma, počeo je medijski rat o ukidanju HR HB, njenoj kriminalizaciji te optužbama Hrvata u BiH, najprije Tuđmanu, da odugovlače s prijenosom vlasti na Federaciju i za ono što druga strana nije učinila i namjerno opstruirala da bi ih se moglo optužiti, a potom i Tuđmana međunarodnoj zajednici da želi zadržati HR HB i izdvojiti je iz BiH, da nastavlja politiku podjele i cijepanja BiH, pa čak i da je Hrvatska počinila agresiju na BiH, da je bila žrtva navodne diobe između Miloševića i Tuđmana i sl.
- 2.9.10. Iz ondašnjih bošnjačkih i njima bliskih medija, izjava, priopćenja i javnih nastupa može se zaključiti da se uspjeh toga sporazuma jednako veličao ukidanjem HR HB kao i prestankom rata, ako ne i više, o čemu piše i autor; “Trijumfalizam je pratio stalne nagovještaje o ukidanju Herceg-Bosne, a ukidanje se prikazuje kao poraz hrvatske separatističke tendencije”.
- 2.9.11. I od tada počinje, moglo bi se reći, novi ciklus i nova etapa, a zapravo je riječ o nastavku projekta stvaranja unitarne bošnjačke republike, entiteta F BiH koja će s entitetom RS činiti BiH.
- 2.9.12. Veličanjem poraza “hrvatskih separatističkih tendencija”, ukidanja HR HB i opstrukcijom uspostave Federacije, provodila se i kampanja optužbi hrvatske strane za to, da ne žele odustati od HR HB, ugasiti je ili da je žele zadržati što više vremena, da ne provode Daytonski sporazum, provodio se plan i optužbe da je HR HB bila zločinačka i njeni dužnosnici, a jednako tako i država Hrvatska i njeni dužnosnici, što je prihvatio i veći dio međunarodne zajednice, uključujući i njene pravosudne institucije, a to je rezultiralo i optužnicama.

- 2.9.13. Autor u knjizi navodi da nije tajna da su neki pojedinci nastojali zadržati postojeće stanje, usporiti proces uspostave Federacije i da su se tijela vlasti HR HB ubrzavala taj proces, da je bošnjačka strana radila opstrukciju uspostave Federacije, što potvrđuju i zapovjednici UNPROFOR-a "bila je vidna težnja da bosanski Hrvati uđu u mnogobrojne organe Federacije s Bošnjacima, uključujući i Ministarstvo obrane, a bošnjačka politička partija SDA, pod vodstvom Alije Izetbegovića, nastavila je podrivati, stalno ističući da je jedini put k napretku povratak ratu i rješenjima koja on nametne" i da su za probleme s uspostavom Federacije optuživali Hrvatsku stranu u BiH. Optuživalo ih se – najprije Tuđmana, a potom i Tuđmana i Hrvatsku, predstavnicima međunarodne zajednice.
- 2.9.14. Navedene činjenice i dokazi u knjizi tako su i toliko argumentirani da ih ništa ne može osporiti, osim ako se ne bi pojavili neki drugi, a vjerojatno bi se već pojavili da postoje. Zbog toga su vrlo zanimljivi odgovori na pitanja kako je moguće da izmišljene pretpostavke ili namjere i neutemeljene izjave postanu važnije od činjenica. Posebno se to odnosi na pitanja kako je želja za državom s dominacijom njihova (bošnjačkog) naroda bila razlog zbog kojeg su kao neupitne žrtve srpskočetničke agresije postali agresori Hrvatima u dijelu BiH izvan RS koji su i sami jednako neupitne žrtve agresije njihovog agresora, te koliko se i kako koristio negativan stereotip o Hrvatima za ostvarenje tih ciljeva.
- 2.9.15. Problem za Hrvate nije samo što im se ne prizna status žrtve, ni što za priznatu i neupitnu žrtvu srpske agresije (muslimane) ne mogu "dokazati", što im se ne vjeruje da su agresori i da su Hrvati njihove žrtve, a neupitno jesu, već i što su, umjesto statusa žrtve neutemeljeno dobili status agresora, jednako kao i Srbi. Podrazumijeva se da se ovim ne negiraju zločini koje su počinjeni nad Bošnjacima u tom nesretnom ratu, ne amnestiraju se njihovi počinitelji niti se, na bilo koji način, pravdaju počinjenim zločinima nad Hrvatima.

2.10. Negativan stereotip o Hrvatima u funkciji bošnjačke i drugih politika koje žele dominaciju nad Hrvatima

- 2.10.1. Prof. Prlić u knjizi navodi kako se negativni stereotipi, u dobro pripremljenoj i osmišljenoj diplomatskoj i medijskoj kampanji, mogu koristiti u propagandne svrhe, za ostvarenje političkih ciljeva. Prvo se stvaraju "izmišljeni mitovi ili stereotipi pa upornim i stalnim ponavljanjem postaju općeprihvaćeni i kao točni, bez ijednog valjanog argumenta i dokaza" i dodaje: "Pokazalo se, nažalost, da apologetsko ponavljanje nametnutih stereotipa, jest najbolji put da postanu verificirane povijesne istine."
- 2.10.2. Agresija se uvijek kroz povijest pokušavala opravdati i agresori su uvijek nalazili razloge opravdati se za to što su učinili pod izgovorom da su to morali učiniti, a nije baš uobičajeno da idu toliko daleko da žrtvu proglašavaju zločincem, a sebe, agresora, žrtvom kao što je to u ovom slučaju o kojem se piše u knjizi.
- 2.10.3. S tim u vezi prof. Prlić zaključuje da je "veoma je teško u svijetu okrenuti tu ulogu, da se pozicija žrtve pretvara u poziciju agresora." Čini se da jest za

muslimane, ali ne i za Hrvate, vjerojatno bi moglo i za njih da im je priznat status žrtve, da su ga znali dobiti ili da ih drugi u tome nisu onemogućili, da nisu imali naslijeđen negativan stereotip, gotovo kao *istočni grijeh*, od rođenja.

- 2.10.4. Negativan stereotip o Hrvatima stvaran je desetljećima i poznato je tko ga je stvarao i zašto, jugonostalgičari i velikosrpski i orijentirani političari (od 1918.) kojima nije odgovarala samostalna država Hrvatska i koji su željeli dominaciju nad Hrvatima, a osobito poslije nesretne NDH u kojoj su stradali mnogi, a i sami platili najvišu cijenu, osobito poslije njenog nestanka, u Bleiburgu, na križnom putu i komunističkim čistkama, i dugo godina nakon rata.
- 2.10.5. Razlog za to je i što Hrvati nikada do samostalnosti nisu imali svoju diplomaciju i da su ih veleposlanici bivše zajedničke države u stranim zemljama uglavnom predstavljali kao teroriste, neprijatelje, nacionaliste i fašiste, i svaki njihov pokušaj za nacionalnu ravnopravnost označavali kao želju i zagovaranje vraćanja NDH. Tako je rađeno za vrijeme bivše države, a to se nastavilo i u novoj i uvijek od onih koji su željeli imati dominaciju nad Hrvatima.
- 2.10.6. Kako je velikosrpskoj politici odgovaralo zavaditi Hrvate i muslimane, uz pomoć svojih saveznika lansirali su i BBC-ijev film, što je također išlo u prilog Alijinoj politici i uklapalo se u njegove planove – kako optužiti Hrvate u BiH, a potom i Hrvatsku za rat u BiH. Imao je agresiju na BiH – “s obje strane iz Srbije i Hrvatske” i bio žrtva navodne diobe BiH između Miloševića i Tuđmana, a to pokazuje da je imao razrađen plan kako i te okolnosti iskoristiti za ostvarenje svojih ciljeva.
- 2.10.7. S negativnim stereotipima o Hrvatima i Hrvatskoj i posebno o Hrvatima u BiH i zločinima koji su počinjeni, stvorili su stereotip, a o kakvom je stereotipu riječ, možda se najlakše može razumjeti iz iskaza biskupa Komarice prema kojem “Hrvatska nije mogla platiti cijenu za raspad Jugoslavije, ali za navodnu politiku prema BiH jest. Netko je, dakle, morao biti optužen za ono što se dogodilo – Hrvatska, pogotovo vodstvo Hrvata u BiH, ma što činilo, bilo je pogodno za takvo što... Francuzi nisu mogli oprostiti Hrvatima što su rasturili njihovu tekovinu nakon II. svjetskog rata – Jugoslaviju ... i još su nadodali kako je *Hrvatska bila nož u rukama onih koji su ubili njihovo dijete* i da zato nećemo Hrvatskoj to lako oprostiti. Takav stereotip Alija je dobro poznavao i koristio, zlorabio i proširivao, a pomogli su mu, nažalost, i oni što su činili zločine iz osvete ili drugih razloga.
- 2.10.8. Tako je i u BiH nastavila bošnjačka politika. Dobro su im bile poznate metode i sredstva kojom su se služile prosrpska-jugoslavenska i velikosrpska politika koje su, pod različitim imenima, imale jedinstvene ciljeve i nakane, srpsku dominaciju nad drugima u bivšoj državi, a takav cilj (dominacije) željeli su i oni u BiH.
- 2.10.9. Da bi se negativan stereotip o Hrvatima mogao “stvoriti” i koristiti, trebalo je više pretpostavki, a Alija ih je znao stvoriti. Stavljanjem Predsjedništva BiH isključivo u funkciju bošnjačke politike, vlastitom diplomatskom mrežom i državnim novcem, bez nadzora druge strane moglo se i “lobirati” za vlastite ciljeve i na štetu drugih. Alija Izetbegović nije želio reći ni Silajdžiću u što se troši državni novac od kredita i donacija “Taman sam njima trebao dati” (Pe-

livanu i Akmadžiću). Činilo se to preko odanih i povjerljivih osoba i uz pomoć diplomacije Konferencije islamskih zemalja, moglo se pridobiti i dužnosnike stranih zemalja i predstavnike međunarodne zajednice i strane dužnosnike u prijateljskim zemljama, međunarodnim institucijama i one koji su sudjelovali u mirovnim pregovorima ili u misijama u BiH.

- 2.10.10. Domaći mediji su ionako bili pod njihovim patronatom, hrvatski su imali samo lokalni “domet”, strane medije, novinare i dužnosnike birali su selektivno, samo one koji su im bili skloni, koji će raditi i “odrađivati” za njih i njihove ideje: “pozivani su i *brifirani* strani novinari i njihovi mediji za propagandni i medijski rat protiv svih onih koji su Aliji i njegovoj politici stajali na putu ili predstavljali opasnost, a tako su instruirani i pripremani i strani diplomati i predstavnici međunarodne zajednice za mirovne pregovore”. Pripremalo ih se za objavljivanje, za ono što trebaju napisati i kako odgovara onima koji su ih pozvali i uputili ih s kim će razgovarati i o kojim pitanjima. “Ni jedan strani novinar ne dolazi ovdje bez ranijeg *briefinga* u svojoj Vladi i on dolazi već ovdje s određenim zadacima, prikuplja ove informacije i na terenu, ali ih slaže u neki raniji stereotip koji je stvoren”, a moć medija i manipulacija s informacijama je velika.¹⁰ O kakvoj selekciji je riječ može se ocijeniti iz prezentirane analize pisanja američkog tiska prema kojima su američkim izvijestiteljima iz BiH sugovornici bili: 80 Bošnjaka, 72 Srbina i 2 Hrvata. Tako informirani, pripremljeni i obučeni novinari i predstavnici međunarodne zajednice s unaprijed prihvaćenim stereotipom o žrtvi i zločincima, o agresorima, osvajačima, onima koji napadaju i koji se brane, izvještavali su i u situacijama koje su nezamislive i apsurdne.
- 2.10.11. Po takvim stereotipima, i Hrvati su (HVO) osvajali područja koja su oduvijek bila naseljena Hrvatima i koja su, po planovima i prijedlozima međunarodnih mirovnih pregovora, trebali njima pripadati, napadali muslimane i u područjima u kojima su imali 20 puta manje vojske od protivnika, etnički čistili i područja u kojima su živjeli s Bošnjacima i iz kojih se Bošnjaci nisu iseljavali ni u vrijeme dok su ratovali s ABH, u zapadnom Mostaru i drugim mjestima; u hrvatsko-bošnjačkom ratu u Mostaru vidjeli su samo pripadnike HVO-a, a nisu one protiv kojih su ratovali (pripadnike ABH) pa ispada da su ratovali protiv civila, izvještavali da su Hrvati sami sebe napadali, da su napadali područja na kojima su živjeli od pamtivijeka i područja koja su po međunarodnim mirovnim pregovorima i planovima trebala pripadati njima, da su se Bošnja-

10 Godine 1978. prešao sam iz Širokog Brijega u Mostar na mjestu direktora jednog OOUR-a u poduzeću Soko u kojem su ranije, prije mog dolaska, bili izabrani tri direktora sektora, moji prvi suradnici. Par mjeseci nakon što sam s njima počeo raditi i surađivati, dobili smo službenu obavijest od policije (SUP-a) da su njih trojica priznali (i potpisali izjave) u dva automobila marke “Fiat 850”, a treći – svoj dio novca potrošio u nešto drugo. Ubrzo nakon toga na naslovnoj stranici najtiražnijih novina u državi velikim slovima je objavljen naslov o velikoj pljački u tom poduzeću, napisao o čemu je riječ, navedena njihova imena i priznanja i moje ime kao direktora, a onda su to prenijele i sve druge novine i mediji. Sve je napisano točno i korektno osim što su novinar ili urednik, propustili navesti samo “jednu sitnicu” koja je pisala u policijskom izvješću. Nisu napisali datum kad se dogodila ta navodna pljačka, a dogodila se 1968., deset godina prije početka moga rada u tom poduzeću i u vrijeme dok sam bio student na fakultetu. Nikad nisam saznao je li to učinjeno slučajno ili namjerno i po čijem nalogu, ako nije bilo slučajno.

ci "branili" kad su napadali hrvatska područja, da su se Hrvati dragovoljno iseljavali kad su ih Bošnjaci protjerali, da ih ABH nije protjerala već da ih je Mate Boban pozvao da napuste svoja ognjišta i sl.

- 2.10.12. Takvu poziciju i okolnosti Alija je koristio je za ciljeve bošnjačke politike. Hrvatske dužnosnike u BiH optuživao je Tuđmanu da rade na razbijanju, podjeli BiH, da žele stvoriti samostalnu državu i odvojiti je od BiH, da provode etničko čišćenje i sl., i to uvijek kad mu je trebalo za pravdanje nekih njegovih akcija i poteza, pa i ratnih, a preko svoje administracije i diplomatskih predstavništava lansirao takve optužbe u međunarodnoj zajednici i proširio ih i na Tuđmana, pod izgovorom da podržava bh. Hrvate ili im pomaže, instruirao ih, čak i da se to radi po njegovim nalogima.
- 2.10.13. Koliko je bila učinkovita bošnjačka politika u tom pravcu, može se ocijeniti po tome što je glavni tajnik UN-a pisao izvješće kako mu je diktirao H. Silajdžić – da je 50 zemalja članica Organizacije islamskih zemalja uputilo ultimatum UN-u da će "poduzeti svoje vlastite financijske i vojne mjere da obrane Muslimane u BiH, ne i Hrvate (ako do 15. 1. 1993. ne prestanu "eliminacije muslimana"), da je Cutileiro izjavio da su sve tri strane potpisale njegov mirovni plan (18. 3. 1992.), a Izetbegović se, nekoliko dana kasnije, poslije razgovora s američkim veleposlanikom Warrenom Zimmermanom, predomislio i odbacio ga, "da međunarodna zajednica nije proglasila zaštićenom zonom područja koja su tražili Hrvati (Usora, Žepče, Brčko-Zovik, Vitez i Busovača)" i druge slične činjenice i dokazi.
- 2.10.14. Takva stajališta prihvatila je i većina međunarodne zajednice, tretirajući od samog početka muslimane kao jedine žrtve kao što navodi prof. Prlić i navodi činjenice i dokaze koji se ne mogu poreći: "Hrvati se optužuju da im je bio cilj smanjiti broj muslimana u većinskim hrvatskim provincijama, dok je rezultat sukoba potpuno suprotan – Hrvati su protjerani, a Bošnjaci naselili područja ranije naseljena Hrvatima."
- 2.10.15. I novinarima i dužnosnicima može se zamjeriti na nekorektnosti; nekima se možda i plaćalo za takvo djelovanje, a vjerojatno je bilo i onih koji su "nasjeli" na jednostrane priče sugovornika s kojima su razgovarali i od kojih su primali informacije, od onih koji su ih obrađivali i pripremali, što su vjerovali u njihovu korektnost i objektivnost.
- 2.10.16. Naravno, opet su korištene isprobane iste metode, sredstva, matrice, scenariji i stereotipi, ista diplomatska mreža, mediji, nezadovoljni zbog propalog projekta Velike Srbije i jugonostalgici, prijatelji iz Konferencije muslimanskih zemalja i drugi kojima je slobodna i neovisna Hrvatska bila "trn u oku".

2.11. Nejedinstvo i podjele među Hrvatima u BiH i između Hrvata u Hrvatskoj i BiH u funkciji bošnjačke i drugih politika koje žele dominaciju nad Hrvatima

- 2.11.1. U povijesti većine, ako ne i svih naroda, vjerojatno je moguće naći primjere kako se pojedinci, i manje ili veće skupine, političke stranke, udruge ili organizacije, stavljaju u funkciju – ne samo opozicije vladajućim strukturama, izbornim pobjednicima, već i neprijateljima, onima kojima su "trn u oku" narod

kojem pripadaju i država u kojoj žive. Po tome nije iznimka ni hrvatski narod i bez obzira što se mogu naći mnogi razlozi zbog kojih je tako, čini se da među Hrvatima u BiH i između Hrvata u BiH i Hrvatskoj, ima toga i previše, da se takvo stanje treba popravljati i da se bez toga neće moći učinkovito rješavati postojeći problemi, a pogotovu ne brzo.

- 2.11.2. Podrazumijeva se da će oni kojima to odgovara uvijek poticati na konfrontacije među Hrvatima po svim mogućim kriterijima, a osobito po zemljopisnim; da su jedni više, a drugi manje Hrvati, da je jednima stalo više do pripadnosti hrvatskom korpusu nego drugima, da u sredinama u kojima su u manjini ne skrivaju vjersku pripadnost, a ne iskazuju nacionalnu, da su jedni više vjernici od drugih, da su bolji katolici oni što su im svećenici franjevci ili isusovci, ili obrnuto i sl.
- 2.11.3. Dosad se u negativne svrhe najviše rabila podjela na Hercegovce i one druge, a nijedna od tih dviju skupina nisu homogene i bez podjela unutar svake od tih, po regijama, mjestima, zaseocima do obitelji i pojedinaca, a tome, nažalost, doprinose svojim neodmjeranim izjavama i oni koji to istinski ne bi željeli.
- 2.11.4. I u ratu i poslijeratnom razdoblju, čak i ugledni i dobrenomjerni pojedinci znali su izjavljivati da su izgubljena hrvatska područja u Bosni, što su činili Hercegovci i da su Hercegovci krivi za sve ono što se događalo Hrvatima u Bosni i što im se događa, a ni jednima ni drugima ništa ne bi bilo lakše i bolje kad onih drugih ne bi nikako bilo, kad ne bi ni postojali. I jednima i drugima moglo bi biti i bolje i lakše kad bi se međusobno više razumijevali, uvažavali, cijenili, razgovarali, dogovarali i pomagali jedni drugima.
- 2.11.5. Poseban problem je odnos Hrvata u Hrvatskoj i njihova stajališta prema Hrvatima u BiH. Po onome što se objavljuje u medijima i nekoj percepciji, u Hrvatskoj se misli da su im Hrvati u BiH teret, kao da bi imali manje problema da ne pomažubh. Hrvatima, a u BiH – da Hrvatska malo čini za njih i da bi trebala više. Izrazito negativno raspoloženje prema bh. Hrvatima imaju političke stranke i njihovi dužnosnici koji nemaju dobre izborne rezultate u BiH, još više zbog toga što ih konkurenti iz drugih stranaka (najviše HDZ) pobjeđuju na izborima u Hrvatskoj, nekada i glasovima Hrvata iz BiH, a nekada su i odnosi izabраниh dužnosnika hrvatskog naroda u BiH i službenih tijela vlasti u Hrvatskoj opterećeni tim odnosima.
- 2.11.6. Gotovo je nevjerojatno i nezamislivo što su sve izjavljivali neki pojedinci pa i visoki stranački dužnosnici da bi ostvarili neke svoje osobne ili stranačke ciljeve i koliko su te snage moćne i utjecajne i u samoj Hrvatskoj. Ponašali su se kao da se natječu tko će više «ocrniti», napadati, optuživati i osuđivati legalno izabrane predstavnike vlasti i njihovu politiku u Hrvatskoj, a posebno politiku prema BiH i Hrvatima u BiH. Pred domaćom (u Hrvatskoj) i međunarodnom javnošću izjavljivali su da je Hrvatska počinila agresiju na BiH, da je Tuđman namjeravao priključiti dio BiH Hrvatskoj, da su Hrvati u BiH odgovorni za hrvatskomuslimanski rat, da su fašisti i sl.
- 2.11.7. U tome su prednjačili bivša ministrica vanjskih poslova RH Vesna Pusić i bivši predsjednik RH Mesić koji je svoju karijeru gradio na lažnim optužbama Tuđmana i Hrvatske, i dodvoravao se bošnjačkim političarima u BiH i OHR-u,

- stavljajući znak jednakosti između Miloševićeve i Tuđmanove politike prema BiH, između politike Hrvata i hrvatskih dužnosnika u BiH s politikom Srba i njihovih dužnosnika u RS. Svjedočio je i da je Hrvatska izvršila agresiju na BiH što je imalo za posljedicu i podizanje optužnice Haškog suda, a njegova bi presuđujući odluka mogla poslužiti za podizanje optužbe i za ratnu štetu.
- 2.11.8. Činili su to i "antifašisti" na svaki spomen, nagovještaj ili diskusiju o komunističkim zločinima pod izgovorom odbrane od fašizacije, a išli su do te mjere da su i Tuđmana, jednog od najmlađih Titovih generala i osvjedočenog i neupitnog antifašistu do Hrvatskog proljeća proglasili da je krivac što se raspala Jugoslavija, a jedini je od svih republičkih dužnosnika nudio prijedlog za njen opstanak i jednakopravnost svih naroda u njoj, što je stvorio Hrvatsku u kojoj se veliča ustaštvo i da je kao NDH.
- 2.11.9. Antifašistima se ne bi trebalo i moglo zamjeriti što fašistima smatraju sve koji stavljaju znak jednakosti između fašizma i antifašizma, a ni onima koji ne prave razliku između zločina u Jasenovcu, Bleiburgu, križnom putu i drugim ustaškim logorima i komunističkim stratištima. I na jednim i drugim mjestima jednako se ubijalo bez dokazane krivnje i istih razloga, nacionalnih, vjerskih, ideoloških i drugih, jedni za fašizam, a drugi za antifašizam. Nema razlike među njihovim žrtvama, krvnicima ni nalogodavcima, i uzaludni su pokušaji negiranja i prekrivanja tih činjenica, a ako netko to čini da bi negirao ili "skrio" i komunističke zločine pod izgovorom da bi "zaštiti" antifašiste i antifašizam, očito je na suprotnoj strani od one u kojoj formalno pripada zbog osobnih i materijalnih, a ne ideoloških razloga.
- 2.11.10. U najmanju ruku, tužno je i žalosno da među antifašistima kojima je stalo do Hrvatske i štite je od fašizacije postoje i takvi koji ne znaju, nije ih zanimalo ili ne vjeruju da su pripadnici HVO-a dolazili u Hrvatsku i branili je, da su mnogi za nju dali i svoje živote i dijelove tijela i da su zaslužili mirovine zbog toga¹¹, a ne zato što su ubijali djecu i žene u Ahmićima kako je izjavio Nenad Stazić u Hrvatskom saboru, jer među umirovljenicima koji bi trebali primati novac hrvatskih poreznih obveznika ima i Bošnjaka koji sigurno nisu počinili zločin koji im on pripisuje.
- 2.11.11. Jednako tako, postupali su i ambiciozni političari iz reda hrvatskog naroda u BiH koji su se "prodavali za funkciju i položaj" blatili sve što je hrvatsko i što je izabrao hrvatski narod, pristajali da ih pripadnici drugih naroda biraju na pozicije koje pripadaju Hrvatima, profesori i propali političari koji nisu uspjeli na izborima, pa svoj ugled, domaći i međunarodni, stjecali govoreći i pišući protiv Hrvata i hrvatskih institucija u BiH, da nisu nejednakopravni, da im u okviru Javnog servisa ne treba kanal na hrvatskom jeziku, da to vodi podjela-ma, da Hrvate u BiH ne trebaju zastupati i predstavljati oni koji su dobili najviše glasova hrvatskih birača i sl. Takvi Hrvati su za bošnjačku i druge politike koje žele dominaciju – pravi i poželjni Hrvati, demokrati i europejci, a svi drugi su nacionalisti i ustaše.

11 Moja pokojna baba Katuša primala je novac ("potporu") sve do smrti (1967.) jer joj je muž (moj djed) poginuo u austrougarskoj vojsci 1915. (rekli su joj – "na Karpatima", u ratu protiv Rusije). Novac je uplaćivala država Austrija, a isplaćivala Kraljevina SHS, stara i nova Jugoslavija, i nikad joj nije bio uskraćen.

- 2.11.12. O takvima prof. Prlić piše: “Bošnjaci su, odnosno Hrvati koje su držali kao nelegalne članove Predsjedništva, poslužili su kao *trojanski konj* protiv Hrvatske Republike Herceg-Bosne i legalnih hrvatskih zastupnika u Skupštini Bosne i Hercegovine, organiziranjem Hrvatskog narodnog vijeća, koje je, pokazalo je vrijeme, jedini efekt imalo u širenju propagande protiv HVO-a i Herceg Bosne, te kasnije i Republike Hrvatske”.
- 2.11.13. Takve izjave, stajališta i optužbe bošnjačke strane, uz “potvrdu” iz Hrvatske i Hrvata, *trojanskih konja* iz BiH, nailazile su na pogodno tlo i u uredu OHR-a, tu im se dozirala i dodatna autentičnost i odlukama oduzimala prava Hrvatima u BiH i ona koja su dobili u Dejtonskom sporazumu, a u parlamentarnoj proceduri mijenjane su ranije usvojene zakonske i druge odredbe o ukidanju paritetnog odlučivanja prema kojima ministri u Vladi Federacije iz jednog naroda nisu mogli ništa poduzimati bez svoga zamjenika koji je bio iz drugog naroda, o TV kanalu na hrvatskom jeziku i druge.
- 2.11.14. U takvim okolnostima nije teško bilo pridobiti i strane dužnosnike i cijelu međunarodnu zajednicu, pa čak i haške tužitelje i suce da, uz neupitne zločine koji su počinjeni nad Bošnjacima i iz onakvih, nikakvih, transkripata mogu izvući zaključke za osuđujuće prvostupajnske presude, a prema onome što je o njoj napisano u knjizi, najblaži izraz bi mogao biti da je u funkciji neistine i obmane, da su u smišljenoj i planiranoj medijskoj kampanji izmišljene pretpostavke postale važnije od činjenice, da se na pretpostavkama temelji haška optužnica i da je u funkciji prekrivanja istine.

2.12. Haška optužnica ne temelji se na činjenicama već izmišljenim pretpostavkama i neutemeljenim izjavama svjedoka, u funkciji je pravdanja agresije, nastavka politike dominacije, kontinuiteta negativnog stereotipa o Hrvatima i prikrivanja činjena i istine

- 2.12.1. U knjizi su navedeni dokazi da je postojao razlog za podizanje optužnice za počinjene zločine i ne samo nad Bošnjacima, nego i nad Hrvatima¹², a nisu za zločine protiv HZ HB, Tuđmana i Hrvatske, ne za udruženi zločin, za odcjepljenje dijela BiH i pripajanje Hrvatskoj i za agresiju na BiH, ne i da je “hrvatski politički vrh deklarativno podržavao suverenitet i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, a istovremeno dosljedno i planski radio na razgradnji Bosne i Hercegovine,” i druge slične optužbe koje se prezentiraju javnosti od strane bošnjačkih dužnosnika i medija, jednog dijela međunarodne zajednice, izjava nekih političara i dužnosnika Republike Hrvatske i Haškog suda. Tako se ne može zaključiti iz onog što je napisano i argumentirano u knjizi, suprotno je od toga.
- 2.12.2. Pitanje je što su pravi uzroci i razlozi za to, koji je smisao i svrha takvog postupanja jer Alija (bošnjačka politika) “ništa nije radio slučajno i nepromišljeno, sve je imalo smisla”. Iz analize njegovih postupaka i sadržaja optužnice teško

12 Navode se podaci prof. Ive Lučića prema kojima je 14 444 Hrvata bilo zatvoreno u 331 logoru i zatvoru ABH, od kojih su 632 ubijena (50 njih ritualnim odsijecanjem glava). Odnosno, 1051 civil je ubijen od strane pripadnika ABH, među kojima i 121 dijete.

je vjerovati da nije znao da od optužnice neće biti ništa, da je neutemeljena i da je ni najkorumpiraniji suci ne mogu prihvatiti, da je moraju odbaciti. S obzirom na njegovu temeljitost i promišljenost, očito je računao da mu odgovara i nepravomoćna prvostupanjska presuda na koju se i moglo politički utjecati, a vjerojatno je postojao i još neki razlog ili više njih.

- 2.12.3. U knjizi je navedeno zašto su, kako su i koliko su Tuđman i Hrvatska pomagali i pomogli Aliji i bošnjačkom narodu, izbjeglicama, ranjenicama i svim drugim i da nisu imali razloga to činiti radi potkupljivanja i "mita", da se ne bi podigla optužnica. Zato su još zanimljiviji razlozi zbog kojih su optuženi oni koji su toliko učinili za BiH i koji su je spasili – po izjavama veleposlanika najmoćnije države na svijetu, o razlozima što se od prijatelja pokušavao i pokušava stvoriti neprijatelj i zbog čega se i zašto uporno lansiraju laži o tome.
- 2.12.4. Negativni stereotip o Hrvatima koristili su i do sada za ostvarivanje svojih ciljeva, za stvaranje negativnog domaćeg i međunarodnog javnog mišljenja, za odluke OHR-a i druge ciljeve, odgovara im zadržati ga zbog osвете, ako misle da su im Hrvati osujetili neke planove i zbog toga što bi takav (negativan) stereotip mogli koristiti za buduće planove i ciljeve stvaranja bošnjačkoga entiteta ili države, ako bi Hrvati tražili preustroj postojećeg stanja u kojem imaju manja prava i mogućnosti od srpskog i bošnjačkog naroda (u BiH), odnosno od bošnjačkog naroda (u F BiH) i ako bi tražili da imaju jednaka prava i mogućnosti kao i oni, da im o izboru dužnosnika ne mogu odlučivati drugi, da u javnim medijima mogu imati kanale i na svom jeziku i sve druge mogućnosti kakve imaju srpski i bošnjački narod.
- 2.12.5. Jedan od razloga za korištenje negativnog stereotipa svakako je i pokušaj pravdanja rata, ratnih operacija i prikrivanja agresije i zločina¹³ koje su sami počinili s ciljem stvaranja bošnjačkog entiteta pod izgovorom da su bili prisiljeni protiv "takvih" Hrvata, da nije bilo drugog puta ni načina prisiliti ih da odustanu od podjele BiH, stvaranja HR HB i njenog priključenja Hrvatskoj, zapravo što nisu željeli prihvatiti biti podređeni, majorizirani i obespravljeni, a vrlo važan razlog je i haška optužnica, da tužiteljima i sucima predoče olakotne okolnosti, ono što im ide u prilog.

13 Negativni stereotip o Hrvatima zločincima, fašistima i ustašama rabio se često u bivšoj državi, poznato je i tko je to lansirao i zašto, a mene je osobno zanimalo zašto je moj Široki Brijeg proglašavan zloglasnim ustaškim mjestom više od bilo kojeg drugog mjesta s većinskim hrvatskim pučanstvom u BiH ili Hrvatskoj, a komunističke vlasti niti jednog Širokobriježanina nisu proglasile ratnim zločincem. Više od 50 godina pokušavam utvrditi prave razloge za to, a izravno sam pitao i mnoge visokopozicionirane dužnosnike iz ondašnje politike. Jedni su mi odgovorili – "Što tražiš jednog (ratnog zločinca) kad su tamo svi takvi?", a drugi da je to zbog crkve i njezinog utjecaja (poznate i priznate klasične gimnazije). Moj susjed i prijatelj, pokojni prof. Franjo Kožul, poznati sociolog, sveučilišni profesor i prorektor Univerziteta u Sarajevu, također se bavio tim istraživanjem i zaključio da se takav negativan stereotip kreirao da se "nađu razlozi" kojim bi se mogli pravdati zločini koje su počinili partizani u veljači 1945. u tom kraju, kad su pobili fratre u samostanu, 9 civila u mojim Uzarićima, malo manji broj u još nekoliko sela, a Udba (u svibnju 1946., godinu dana nakon rata) – petoro djece od 17 do 19 godina, trojicu braće Sliškovića na Trnu, pred obiteljskom kućom i uz nazočnost njihovih roditelja, i mnoge drugi poslije toga, među ostalim i mog rođaka Karla (Kajinu) 1951.

- 2.12.6. Iz navoda i dokumenata u knjizi i uvida u neke dijelove prvostupanjske presude navodi se da su "ključni dokaz namjera vodstva Hrvata u BiH, te vodstva Hrvatske o pripajanju dijela teritorija Bosne i Hercegovine Hrvatskoj – zaključci sa sastanka predsjednika kriznih stožera regionalnih zajednica, Hercegovine i Travnik (12. studenog 1991.) u kojima se spominje i "proglašenje hrvatske banovine u BiH i referendum o pripajanju Republici Hrvatskoj" i isječci iz transkripata predsjednika Tuđmana od 27. prosinca 1991. godine među kojima je i: "vrijeme da iskoristimo priliku da okupimo hrvatsko nacionalno biće u maksimalno mogućim granicama" niti izjave nekih moralno upitnih svjedoka bez ijednog valjanog dokaza.
- 2.12.7. Samo površnom analizom datuma nastanka tih dokumenata, može se utvrditi da je riječ o vremenu "u kojem su Slovenija i Hrvatska bile izvan Jugoslavije, kad sudbina Bosne i Hercegovine nije bila poznata, kad su se razmatrale mnoge opcije, u situaciji koju su strani diplomati prognozirali kao "najbolji ishod koji možemo očekivati je onaj u kojem bi *umjerenjaci* uspjeli provesti republiku kroz *dogovorenu podjelu* kojom bi se srpska područja ujedinila sa Srbijom, hrvatske enklave se priključile Hrvatskoj, a Bošnjaci bi se – ili udružili s Hrvatskom ili bi od ostataka iskrojili islamsku državu," u vrijeme kad je Henry Kissinger izjavljivao "kako su zapadni političari uopće mogli zamisliti da bi Srbi, Hrvati i Bošnjaci, čija je uzajamna mržnja dovela do raspada Jugoslavije, mogli da koegzistiraju i zajedno žive u još manjoj bosanskoj državi," iz vremena prije održavanja referenduma o neovisnosti BiH (27. i 28. veljače 1992.) koji se nije mogao provesti bez HZ HB i predsjednika Tuđmana.
- 2.12.8. Iz "mnoštva" navedenih dokaza u knjizi može se također nedvojbeno zaključiti da zaključci sa spomenutog sastanka kriznih stožera Hercegovine i Travnik, za koje su svjedoci na sudu u Hagu izjavili da su bili "program želja" (Božo Raić) i "da su bili glupi i neostvarivi" (Ivan Bagarić), "nikad nisu razmatrani ili usvojeni da bi predstavljali bilo kakav program aktivnosti bilo stranke ili nekog drugog tijela hrvatskog naroda u BiH, da je spomenuti predsjednički transkript iz vremena kad je Hrvatska bila napadnuta i dijelom okupirana i kad se nije znao ishod rata, da se taj transkript mogao jednako odnositi i na "maksimalno moguće granice u Republici Hrvatskoj", a ne i na dijelove BiH, da to također nikad nije bila politika Hrvatske i da za to ne postoje nikakvi dokazi i argumenti.
- 2.12.9. Haški sud je, nažalost, u prvostupanjskoj presudi prihvatio takva stajališta pozivajući se na ta dva (prije referendumska) dokumenta, zapisnik sa sjednice kriznih stožera, predsjednički transkript, nalaz svoga sudskog vještaka, "vrhunskog stručnjaka" Cirila Ribičića i izjave Stjepana Mesića

2.13. Nalazi Cirila Ribičića su neutemeljeni kao i izjave Stjepana Mesića

- 2.13.1. Za Cirila Ribičića je "osamostaljenje HZ HB s ciljem njenog priključenja Hrvatskoj" činjenica koju dokazuje time što: "mnogi elementi legislative HZ HB otkrivaju, na jedan ili drugi način, bliske veze između HZ HB i Hrvatske"...

- 2.13.2. "iz tih akata ne proizlazi direktno da se HZ HB osamostalila od R BiH da bi se mogla priključiti R Hrvatskoj, iako je to mogao biti dobro prikriveni cilj formiranja HZ HB"¹⁴.
- 2.13.3. Uz žaljenje navodi: "dio se mojih pravnih analiza pokazao više ili manje szi-fovskim poslom kad sam se susreo s tajnom odlukom aktiva visokih dužno- snika HDZ-a da jedno govore javno i pišu u dokumente, da se HDZ zauzima za suverenu Bosnu i Hercegovinu, a drugo tajno čine - priključenje Herceg- Bosne Hrvatskoj" (ta odluka nije priložena u knjizi)
- 2.13.4. Očito mu je za takvo vještačenje trebalo puno truda, vremena, novca i mr- žnje prema svemu što je hrvatsko ili želje udovoljiti onima koji su od njega tražili takvo svjedočenje, pa je tako, neargumentirano, a tendenciozno vje- štačio da su dobro plaćeni tužitelji i suci mogli, uz Mesićevo svjedočenje, zaključiti što god hoće i kako im odgovara, za unaprijed osmišljene i pripre- mljene presude.
- 2.13.5. Slično stajalište izrazio je i Ivo Goldstein zaključivši da je HZ HB više graviti- rala Hrvatskoj nego BiH "jer je platežno sredstvo u HZ HB bio službeni novac Hrvatske", a mogao je napisati i da je gravitirala i Njemačkoj jer je jednako platežno sredstvo bila i DEM.
- 2.13.6. Mesićeve neutemeljene izjave, apsolutno je negirao i Josip Manolić, pred- sjednik Vlade R Hrvatske u vrijeme Tuđmana i Mesićev suradnik. On je, iako ne u prijateljskim odnosima s Tuđmanom, "u unakrsnom ispitivanju, nakon predočenja dijela dokaza, svjedočio da je Tuđman odbijao anektiranja dijela teritorije BiH Hrvatskoj, da je Tuđman snažno promovirao glasovanje na refe- rendumu za nezavisnu BiH, podržavao njenu nezavisnost, te bio protiv promjene granica, bio protiv granica Banovine, zalažući se da granice AVNOJA- a postanu međunarodno priznate, da nikad nije izjavio da je za podjelu, da je prihvaćao sve međunarodne planove koji su htjeli sačuvati BiH i predlagao stavljanje snaga UN-a na granicu Hrvatske i BiH."
- 2.13.7. U njegovim (Mesićevim) izjavama, kao bivšeg suradnika i nepomirljivog protivnika predsjednika Tuđmana, bez ijednog drugog dokaza ili svjedoka, jednako je istinita kao i druge njegove izjave; da je skojevac i *maspokovac*, komunist i nacionalist, ustaša i antifašist, osoba od svake boje i za sve ideje od kojih može izvući neki dobitak.

14 Tako su vještačili sudski vještaci i u predmetima moga poznanika na Sudu u Mostaru. Po nalazu jednoga sudskog vještaka (D. M.) imao je manja mjesečna primanja nego je pisalo na ovjerenom služ- benom aktu institucije u kojoj je radio, a prema nalazu drugog (druge – S. A.), imao je više radnog staža nego je pisalo na službenom dokumentu Zavoda za mirovinsko osiguranje F BiH. Na upit suca za komentar na nalaz vještaka, citirao je Mešu Selimovića "Ilijepa vakta ko obraza nema", vještakinja je demonstrativno napustila sudnicu, a sutkinja zaprijetila da će pozvati sudsku policiju i izbaciti ga iz sudnice. Sud je u oba slučaju prihvatio njihove nalaze i presudio protiv poznanika, a on im morao platiti za takvo vještačenje.

3. ZAKLJUČAK

Iz podataka i dokumenata navedenih u knjizi može se zaključiti da su uzroci ratova bili pokušaji stvaranja država s dominacijom jednog naroda – srpskog u Jugoslaviji i bošnjačkog u BiH, odnosno u F BiH, nakon odvajanja RS-a i da se ratovalo za teritorije.

Alijina politika mogla bi biti primjer dobre i uspješne, da nije pogrešna i neprihvatljiva, nacionalistička za višenacionalnu državnu zajednicu kakva je BiH. Takva politika je bila temeljni uzrok hrvatsko-bošnjačkog rata, a prema onome što je napisano i argumentirano i knjizi prof. Prlića, vrlo vjerojatno su se mogli izbjeći svi ratovi, a osobito u BiH jer su i Srbi bili pristali na konfederalni ustroj tri etničke zajednice, takav ustroj bio je prihvatljiv i za Hrvate i međunarodnu zajednicu, a nije za Aliju i njegove namjere o stvaranju unitarne države s dominacijom njegova bošnjačkog naroda.

Cijena takve politike plaćena je desecima tisuća ljudskih života i još više ranjenih, stradalih i unesrećenih, bilo bi ih puno manje da su pristali na konfederalni ustroj, da nije bilo razloga za "svugdje postoji strategija i taktika" kojom se opravdavalo zašto je prihvaćen pa odbijen Cutileirov plan, da se zbog takve politike promijenila struktura stanovništva po nacionalnom sastavu nakon rata u odnosu na predratno stanje i da je takva politika izvor trajne nestabilnosti u BiH, zar se zbog nje sve to trebalo platiti i žrtvovati.

Iz onoga što je napisano i argumentirano, nedvojbeno se može zaključiti da HZ HB, HR HB i HVO, nisu bile utemeljene za diobu BiH i pripajanje Hrvatskoj, već isključivo radi spašavanja života i očuvanja BiH, radi zaštite od srbočetničke, a potom i od bošnjačke agresije. Nisu bile ni nacionalističke ni zločinačke, bez obzira što je u njihovim redovima bilo i pojedinaca i skupina i s takvim obilježjima. Politika Hrvata u BiH uvijek je bila usmjerena na samostalnu, neovisnu i jedinstvenu BiH, zajednicu ravnopravnih konstitutivnih naroda, hrvatskog, bošnjačkog i srpskog kao jedino moguću i prihvatljivu demokratsku višenacionalnu državnu zajednicu; istinski su to željeli, nikada od toga nisu odustali i nisu imali rezervnu varijantu – stvaranje samostalne države na području BiH i njeno priključenje Hrvatskoj.

Problem je što to drugi ni sada ne shvaćaju ili ne razumiju, što ne pristaju na takav ustroj, a svako drugo rješenje ima više izgleda za nestanak BiH nego za njen opstanak. Stara je izreka da "tko želio rat - u kući mu se dogodio", a bošnjačka je politika do sada težila ne jednakopravnosti tri konstitutivna naroda, osporavala čak i konstitutivnost, vodila podčinjavanju drugih, nije shvatila i prihvatila činjenicu o tome kako je završila takva politika Miloševića u bivšoj državi i kakve je posljedice izazvala, da BiH može opstati samo kao unija tri republike, onako kako je predlagano na međunarodnim mirovnim pregovorima s istim postocima teritorija kakav je dogovaran na tim pregovorima ili drugim, po dogovoru sve tri strane, i arbitražom kakva se predlagala za neusuglašene teritorije, s visokim demokratskim standardima ustroja i s jasno utvrđenim pravilima kako se može razdružiti i pod kojim uvjetima, s Ustavom koji bi, po navodima lorda Owena, "dopuštao odcjepljenje jedino ako se s time suglase sve tri republike" za koji je i Izetbegović je kazao da se bosanski Bošnjaci možda neće protiviti odcjepljenju ukoliko budu zadovoljni teritorijem.

Za Hrvate u BiH nepovoljna varijanta je što se bošnjačka politika o unitarnoj državi i njihovoj dominaciji nije primijenila od raspada bivše države. Kad su dali suglasnost za

RS ili postigli dogovor sa Srbima o njenom izdvajanju, ciljeve te politike nastoje ostvariti na prostoru F BiH što podrazumijeva nejednakopravnost hrvatskog naroda, a BiH može ostati i opstati i kao unija dviju republika, uz RS i bošnjačku F BiH (veća je od "fildžan države") o kojoj se, također, govorilo, a ako im to nije cilj pristat će, a jednako tako i Srbi, na uniju tri republike, državu u kojoj će BiH biti i srpska i bošnjačka i hrvatska kao što je i bila od pamtivijeka, dokazat će da iskusni političar Kissinger nije bio u pravu kad je govorio o njenoj neodrživosti, kao maloj Jugoslaviji.

Hrvatima nitko neće dati ni pokloniti njihovu republiku, Srbi neće lako dopustiti promjenu granica RS-a, a Bošnjaci odustati od stajališta da "svaki zahtjev za redefiniranje naslijeđenog unitarnog ustavnog uređenja BiH tumače kao podjelu Bosne i Hercegovine" i trebaju se izboriti za nju, strpljivošću, znanjem i pameti, a ne silom i oružjem.

Za takvu BiH treba se boriti i ubuduće, dok se ne ostvari i san o jednakopravnosti, a ostvarit će se kad-tad ili je neće biti jer svako drugo rješenje vodi njenom nestanku.

Manje je važno hoće li se zadržati ranije spominjani postoci "podjele" teritorija ili se (isključivo) dogovorom promijeniti, a o tome kako će se hrvatska zajednica u okviru BiH zvati, odlučivat će isključivo Hrvati, jednako kao što će Srbi i Bošnjaci o svojoj; bit će u BiH i u njoj će hrvatski narod imati jednaka prava i mogućnosti kao što ih imaju bošnjački i srpski narod "da smo i mi gospodari u ovoj kući koju dijelimo s drugima... da ako drugi nemaju jednaka prava mi nemamo pravo pred Bogom ni pred svijetom tražiti da Hrvati u Tuzli ili na drugim mjestima imaju ta prava... to moramo shvatiti da postoji neki zakon reciprociteta u svemu, pa i u ovome... mi nećemo uvjetovati, mi trebamo biti primjer." (pokojni ministar Šušak pri utemeljenju HZ HB).

Iz knjige prof. Prlića može se iščitati kako je to moguće postići. Ima puno primjera što je učinjeno dobro, znanjem i pameću, i treba ih primjenjivati i ubuduće, a jednako tako i loših koje ne bi trebalo slijediti jer ne mogu polučiti očekivane uspjehe i učinke – nesposobnost, nekompetentnost, nejedinstvo, improvizacije, voluntarizam i druge.

Nevenka NEKIĆ, prof.
dopredsjednica HPEU

Integracija ili dezintegracija Europske unije – paneuropski odgovor i perspektive integracije u Jugoistočnoj Europi četvrt stoljeća poslije

Kad je Richard N. Coudenhove Kalergi, utemeljitelj Paneuropske unije, godine 1923. pisao svoju knjigu o ujedinjenju Europe, uvidio je četiri skupine protivnika toga ujedinjenja: šovinisti, komunisti, militaristi i industrijalci. Ove posljednje je nazvao najmoćnijima i najopasnijima. Danas, nakon 93 godine, situacija je obrnuta: ovi posljednji najviše su zainteresirani za globalizaciju i ujedinjenje pa i cijeloga svijeta jer su vlasnici nafte, banaka i velikih korporacija.

Wilsonov pokušaj iza Prvoga svjetskoga rata da uspostavi ekumenski, svesvjetski savez naroda, nije se posrećio. Umjesto njega, nastalo je više saveza država. Rusko je carstvo propalo i nastao je savez naroda silom obojenih u komunističku crvenu državu koja je obuhvatila, uz Velikoruse, Bjelorusu, Ukrajinu, Turkmence, Gruziju, Čerkeze, Tatara, Armence i još oko dvije stotine manjih naroda. Britansko je kolonijalno carstvo obuhvaćalo, uz Anglosase, još Irce, francuske Kanađane, Bure, Arape, Indijce, Egipćane, Malajce, afričke narode, Australiju. Stvorena je Kineska Savezna Republika u koju su uključeni sjeverni i južni Kinezi, Tibetanci, Mongoli, Mandžurci, Turkmeni, itd.

Po svršetku Drugoga svjetskoga rata, slika svijeta ponovno je promijenjena, velike kolonijalne sile su polako, često uz ratna nasilja, ali sigurno, nestajale (Britansko carstvo, Francuska i druge), a Europa je bila podijeljena na Zapadni i Istočni blok, a tom je podjelom počeo Hladni rat. Istočni dio Europe, nepravednim mirom iza 1945. godine, SSSR je dobio nekada slobodne zemlje: Litvu, Letoniju, Estoniju, Poljsku, Češku i Slovačku (integrirane ponovno u Čehoslovačku), Istočnu Njemačku, Mađarsku, Bugarsku, Albaniju, Rumunjsku. Postojao je neuspjeli pokušaj zauzimanja Grčke od strane SSSR-a, dok je pitanje Jugoslavije imalo dva razdoblja – do 1948. i nakon Rezolucije Informbi-

roa. Komunistička Jugoslavija ostaje, uz pomoć zapadnih sila i novčanih kredita zemlja na razmeđu staljinizma i slobodne Europe, s lažnim licem humanoga socijalizma.

Za političke igre i intrige Zapada Jugoslavija je predziđe sovjetskoga utjecaja, bez obzira na unutarnje stanje koje je bilo izrazito represivno prema gotovo svim narodima, a provedeno uz pomoć vojske, policije (milicije) i komunističke partije kao najvažnijega arbitra. Dominantni narod su Srbi koji imaju upravnu i političku moć. Njihova diplomacija koja postoji od 1882. godine, uspjela je propagandom uvjeriti zapadni svijet u lažni demokratski ustroj države. U njoj postoje stotine zatvora, nekoliko strašnih logora (Goli otok, Stara Gradiška, Lepoglava, Zenica, Niš, Srijemska Mitrovica i drugi), a sve važne dužnosti obnašaju Srbi i članovi partije komunista. Nasilje će eskalirati i ubijanjima hrvatskih, kosovskih i drugih emigranata koje UDBA likvidira u stranim zemljama, često uz znanje njihova upravnoga aparata (Suđenje 2016. godine u Muenchenu to pokazuje, unatoč pomnom diplomatskom izbjegavanju moćne Njemačke to otvoreno priznati).

Najstrašnije uništenje i genocid pretrpio je u Jugoslaviji hrvatski narod 1945., tj. po svršetku ratnih zbivanja. Po popisima stanovništva iz 1948., vidljivo je da, uz Židove, samo Hrvati imaju demografski manjak i to oko pola milijuna stanovnika.

Nakon pada Berlinskoga zida 1989. godine i rušenja granice između Mađarske i Austrije (koje je organizirala PEU!), sazrelo je doba rasula komunističke diktature. Započeo je krvavi rat u Jugoslaviji, rat Srba protiv svih ostalih naroda – Hrvata, Muslimana, Slovenaca, gotovo agresija na Makedoniju koja se, srećom, zaustavila na pograničnim incidentima, krvavim napadom na Kosovo.

Došlo je do raspada jugoslavenske federacije, kao i SSSR-a, Čehoslovačke, te ujedinjenja Njemačke.

Danas je slika svijeta pa i EU-a, stvorena šezdesetih godina XX. stoljeća – nova, ali ponovno nesigurna, i u novome svjetskom poretku postala je ciljem useljavanja brojnih izbjeglica sa sjevera Afrike te Bliskog i Srednjeg Istoka. U okvirima opće svjetske krize, EU predstavlja oazu dobro organiziranoga pravnoga sustava, mirnodopskih uvjeta života, dobrog standarda. Ali dubljim pogledom, u istim zemljama EU-a postoje brojni problemi koji jednoga dana (a već se javljaju!), moraju izazvati i jače potrese. Jedan od tih je i izlazak Velike Britanije iz EU-a.

Naizgled demokratska parola – *slobodni protok ideja, roba i ljudi*, sazrela je u mnogim segmentima kao suprotna željama članica EU-a. Koliko se dobilo otvorenim granicama i schengenskim režimom, zajedničkom valutom i mirom koji je vladao od šezdesetih godina XX. st. do 1991. godine, toliko se razvitkom i jačanjem središnjih tijela EU-a koja nisu birana demokratskim putem, pojavio problem osjećaja ugroženosti nacionalnih identiteta, radničkih prava, kao i razlika u religijskim prožetostima članica EU-a čija svijest nije utrnula i nestala, a također ni mentaliteti koji su stvarani tisućljećima. (Dovoljno je navesti jačanje vjerskih tradicija u istočnim zemljama koje su primljene u EU nakon gotovo pola stoljeća komunističke diktature; u Poljskoj se danas grade goleme crkve doprinosima vjernika. Obnavlja se religijski život u Rumunjskoj, Bugarskoj, baltičkim zemljama; Hrvatska također gradi i obnavlja više od 500 crkvi uništenih u Domovinskom ratu.) Činjenica je da se dokidanje slobode vjerskih obilježja (npr. Francuska) u ime demokracije i tolerancije pokazalo kontraproduktivno (skidanje križeva u javnim ustanovama, zabrana nošenja kefije, zara i burke, itd).

Nisu svi nemiri koji potresaju EU uzrokovani samo financijskim i materijalnim problemima, iako ovi prednjače. Veliki broj useljenika (izbjeglica) iz zemalja koje su nekada bile kolonije moćnih sila, donijele su sa sobom niz problema. Useljenici zaostaju u obrazovanju, mogućnosti zapošljavanja, drugih su vjeroispovijesti, tradicija, entitetskih obilježja, ostaju često u getima svojih sunarodnjaka i osjećaju se degradiranima. Postoje kvartovi u koje bijela policija nikada ne zalazi, gdje se odigravaju buntovni ispadi frustriranih obojenih useljenika i to se tumači – *neprilagođenošću* (Čak i u Danskoj koja slovi kao jedna od najpravednijih i socijalno uređenih država EU, postoji u glavnom gradu nepreporučljiv kvart u kojem žive doseljenici, narkomani, ljudi sumnjive prošlosti. U vodičima za strance savjetuje se – ne prolaziti tim kvartom!).

Nova opasnost koja ozbiljno ugrožava EU, ali ne samo nju, jest pojava terorizma na svjetskoj razini. Sve su češći veliki ili pojedinačni pokolji i ubojstva koja se mogu proglasiti terorizmom, čemu su ponajviše izloženi zapadni centri EU-a.

Pojavila se nesigurnost i strah u nekada mirnim sredinama Belgije, Pariza, Londona, Berlina, Frankfurta, pa i na sjevernim prostorima EU-a. Za sada se krivnja za terorizam uglavnom prebacuje na međunarodnu organizaciju ISIL. No, treba uzeti u obzir materijalni položaj useljenika, a također i gore navedene razlike europskog domicilnog stanovništva i useljenika. Njihova vjera, pretežito muslimanska temeljena na Kur'anu, pruža otpor neprirodnim zakonima koje EU donosi, odobrava i provodi: ubijanje djece u majčinoj utrobi do kasnih mjeseci trudnoće; eutanazija; kažnjavanje medicinskoga osoblja koje odbija obaviti eutanaziju ili pobačaj; otvaranje *javnih kuća* za općenje sa životinjama; medicinski i drugi pokusi koji rezultiraju stvaranjem umjetnih uzročnika zaraza, itd.

EU izbacila je iz svojih službenih akata kršćanstvo i dopušta izrugivanje i često ponižavanje Katoličke Crkve. Javni mediji postali su centri te negativne promidžbe, pojavljuje se mnoštvo pornografskih časopisa koji imaju status tolerancije prema čudovišnim tezama, a posebno se obrušavaju na muslimanske svetinje. Taj osjećaj neprijateljstva prema tradicijskoj vjeroispovijesti uzvraća useljenička muslimanska zajednica udarcima terorizma. U tim napadima stradavaju nevine žrtve, civili, oni koji nisu donosili propise.

Osnovni problem s kojim se današnja EU ne želi suočiti jest u tome da je ona sama, odbacivanjem kršćanskih zasada na kojima je stvorena, ne samo odbacila, već i uništila, moralne vrijednosti na kojima se gradila i razvijala zapadna civilizacijska uljudba da bi danas epitet tzv. *naših vrijednosti* podarila degenerativnim ideološkim i moralnim nakaradnostima koje postupno postaju njen jedini smisao. Postigla se inverzija: nametnutim modelom tzv. tolerancije uskratili su alternativu tradicionalnom kršćanskom odgoju. Tako se opet društvo vraća u jednoulmje, a time podržava okrutne i iracionalne zločine, ne samo islamskih fundamentalista.

Napadi, na Katoličku Crkvu osobito u posljednje vrijeme, uzeli su maha (ubijaju se istaknuti svećenici – pater Roge u Tezeu, nedavno opet u Francuskoj gotovo obredno umorstvo u crkvi i to svećenika koji je kročio prema devedesetoj godini života...).

Politički i materijalni problemi uzrokuju osjećaj da se siromašnije zemlje održavaju na leđima bogatijih, tradicionalno starih kolonijalnih sila. No, postoje i nedovoljno promišljeni zakoni koje Vijeće EU-a nameće svim zemljama članicama, bez obzira na njihove tradicije: primjer je zakonodavstvo o ribarstvu i brodogradnji koje je Hrvatsku pogodilo

neusklađenošću tradicionalnoga ribolova, alata za ribolov, pomorskim pravom i nizom članaka unutar pravnih odredaba koji su skrojeni prema sjevernim ili moćnim članicama EU-a. Uništene su brojne male ribarske zadruge, proizvodnja konzervirane ribe, izgradnja manjih plovila, mnoge obitelji ostale su bez prihoda, iselile s otoka... Te odredbe stvorene su prije ulaska Hrvatske u EU.

Činjenica je da EU, s druge strane, odobrava kredite pod povoljnim uvjetima za mnoge pothvate u područjima koja se prijavljuju na natječaje. Neki su krediti i bespovratni. Potrebno je ispuniti vrlo složenu dokumentaciju za administrativno tijelo kome se u okvirima EU-a šalje zahtjevnica. Često hrvatski OPG-ovi (obiteljska poljoprivredna gospodarstva) ne znaju sve to pravilno popuniti traženim podacima te bivaju odbijeni na natjecajima. Tu je krivnja hrvatskih tijela vlasti koja bi morala imati službe koje to ispunjavaju. Mnoge nepravilnosti koje su pogodile brodogradnju, poljoprivredu, šumarstvo i druge sektore uzrokovane su nebrigom hrvatskih vlasti. Najugroženija je poljoprivreda Hrvatske; Slavonija je gotovo opustjela, stočni fond sveden na minimum – poticaji u EU puno su veći i hrvatski seljak ne može izdržati konkurenciju s uvoznim europskim proizvodima. (Strašno je pogledati ispražnjena sela u plodnim i nekada bogatim krajevima, npr. putem od Zagreba prema Križevcima – mnoge kuće prodaju se u bscjenje pa čak i daruju!)

Republika Hrvatska mnogo je žrtvovala da bi ispunila uvjete za ulazak u krug zapadnih zemalja u kojemu je bila više tisuću godina. Otrgnuta iz civilizacije čijoj je tradiciji, vjeri, znanosti, umjetnosti, općenito – uljudbi pripadala, našla se u zagrljaju istočnih gospodara od 1918. do 1990. godine (nemili i prisilni prekid bio je u II. svj. ratu). Tijekom toga gotovo stoljeća nasilja uspjela je spasiti u narodnom biću svoje vjerske i nacionalne entitetske vrijednosti. Njih je prepoznala međunarodna organizacija UNESCO-a. Petnaestak tradicijskih nematerijalnih vrednota uvrštene su na ljestvicu svjetske baštine.

Ono što u hrvatskoj javnosti nije dovoljno prepoznato jest sudjelovanje Crkve u održavanju dostojanstva i snage hrvatskoga naroda koji je malobrojan, nenaoružan, sam morao u krvavom ratu 1991. – 1995. izboriti svoju ponovnu slobodu.

Crkva je i na koncu rata 1945., na čelu s Alojzijem Stepincem, stajala u obrani ljudskih i moralnih vrjednota; Crkva je bila kamen istine na kome je sagrađena i ova nova hrvatska država.

Bez istine država hoda u tami i rađa najgore nevolje svome narodu (kardinal Robert Sarah, *Bog ili ništa*, Zagreb, KS, 2016. godine).

Upravo u nekada komunističkim zemljama u kojima se silom uništavalo kršćanstvo, ono je ponovno niknulo kao moralni autoritet i predvodnik naroda (Hrvatska, Mađarska, Poljska, Slovačka, Bugarska, baltičke zemlje).

Brojem stanovnika i površinom relativno mala europska zemlja, Hrvatska je ovoga trena u skupini vjerski osvještenih i snažnih kršćanskih prostora koja se oporavlja od stoljetnoga zatiranja katolicizma. Još postoje prostori koji su potpuno pusti nakon fizičkog istrebljenja hrvatskoga stanovništva tijekom i nakon II. svjetskoga rata, a isto tako i Domovinskoga: područje Like, dijelovi Dalmatinske zagore, Posavina, srednja Bosna, naselja na Banovini, Kordunu...

Kakva bi trebala biti uloga Hrvatske u budućnosti EU-a?

Izlaskom Velike Britanije iz EU-a došlo je do velikoga, ponajprije financijskoga, stresa u bankovnom i uopće privrednom okviru života, ali EU još ima stožernu osovinu Berlin – Pariz. Hrvatska se polako počinje isticati jedino u području turizma jer ima sačuvane prirodne ljepote mora i kopna, izvore čiste pitke vode, a i vjerski turizam poprima sve veće značenje. Mnogi vide Hrvatsku kao resurs sačuvanih prirodnih bogatstava, i rasprodaja ovih vrijednosti ugrožava opstanak hrvatskoga naroda. Vlade i uprava u Hrvatskoj imale bi ponajprije zadatak sačuvati integritet svih materijalnih i nematerijalnih vrijednosti.

U taj fenomen hrvatskoga specifikuma unutar EU-a spada i vjerski turizam, na koji bi se htjelo svesti hodočašća u hrvatska marijanska središta (Međugorje, Mariju Bistricu, Trsat i druga). Činjenica je da vjernici dolaze ne samo kao turisti; iz cijeloga svijeta stižu, uz katolike, i vjernici drugih religija, pokloniti se Bogu i svetima upravo sada, usred velike krize morala i rušenja humanističkih okvira društvenoga života.

Globalistički pohod hedonista-liberala zagovara onaj spomenuti otvoreni put novca, ideja i ljudi, a time i sukob tradicije s novim potpuno neodgovornim društvenim svjetonazorima kao što su: sklapanje brakova istospolnih partnera, pravo da se u tim zajednicama usvajaju djeca, poništenje prava na nazive otac, majka..., a uvođenje nazivlja roditelj A, roditelj B, odobravanje pedofilije koja se na sve načine provlači i kroz medije, a zakonski se *skidaju* djeci godine koje su već ponegdje došle do desete godine života, kad se seksualni odnosi ne smatraju kažnjivim.

U tom pohodu njeguje se sustavno izrugivanje religijskim svetinjama – ponajviše kršćanskim i muslimanskim; sofisticiranim metodama promiče se tzv. *Queer teorija* koja je trebala i poslužila je za provođenje svjetonazorske strategije permisivnog, svedopuštajućeg društva. Također se njome uspjelo u mnogim zemljama EU-a detronizirati patrijarhalne obrasce društvene kulture utemeljene na heteroseksualnom modelu, a uvesti konceptualne konstrukte na subverzivni način i u denaturaliziranoj formi, a također potaknuti mlade ljude i adolescente na negativan pogled o radu: zarada enormne količine novca može biti i putem *Big Brothera*, kladionica svih vrsta, bez napora, obrazovanja i tjelesnog naprezanja.

Udarac na estetske vrijednosti sastavni je dio u lancu ovih strašnih nastojanja razaranja klasičnih identitetskih prepoznatljivih tradicionalnih humanističkih europskih modela. Manjinske kvaziintelektualne nakazne koncepte stavilo se na pijedestal umjesto estetike koja se razvijala dugi niz tisućljeća i dovela do jednoga *mozartovskog* rekvijema ili *meštrovíčevskog* genijalnoga udara u mramor iz kojega izranja savršeni lik.

Zahvaljujući *Queer teoriji*, danas se, u civilizaciji beščašća, prodaju razne *instalacije* u svim vrstama nekada umjetnosti: često je u kazalištima (a počelo je s tzv. *kazalištem apsurdna*), moguće bez ikakva teksta narediti glumcima da izvode pornografske scene ili se trzaju kao Galvanijeve žabe, siluju uistinu neku jadnu životinju, a potom dobiju izvrsnu kritiku vrsnih stručnjaka, a najveće uspjehe postižu ako napadaju hrvatsku državu pa se razni Oliveri F. i Mande G. postavljaju na istaknuta mjesta intendantata velikih kazališnih kuća). Slično se događa na likovnim izložbama gdje je dovoljno izložiti stog slame ili fekalijama umrljani komad tkanine i pritom tvrditi da se radi o antiestetici koja ima istu vrijednost kao estetika jer i ona je način življenja; na koncertima gdje se sjekirama razbijaju glasoviri...

Sve to, nažalost, nisu ekscesi, nego postaju pravilo. Zabrinjava da se prešućuju nepojmljivi događaji koji svjedoče o provedbama nakaznih i širem pučanstvu EU-a nepoznatih donesenih zakona; koliko ljudi zna da je u veljači 2015. Vrhovni kraljevski sud u Velikoj Britaniji suspendirao suca koji je kod usvajanja djeteta dao prednost obitelji oca i majke pred homoseksualnim parom? Nakon toga, suca su za pristranost tužili kolege, s optužbom da je na konačnu odluku utjecalo njegovo vjersko uvjerenje. Dobio je ukor i nalog da mu je potreban *preodgoj i pohađanje dodatnih predavanja*.

Slično je prošla profesorica Jelena Čorić-Mudrovčić u Hrvatskoj koja je izvedena pred sud zato jer je u učionici izrekla *neprimjerenu* izjavu o homoseksualcima. Pritom je suđenje bez ikakvih zakonskih prava ometala aktivistica LGBT skupine i naglas napadala sutkinju da nije dovoljno stroga prema optuženoj.

Iz samo ova dva primjera razvidno je kakav se bahati i snažni pokret širi ne samo EU-om, nego i svijetom.

Taj **sekularni fundamentalizam** podržava manjinu jer ona ima pravo na *slobodu izražavanja*, a većinu kojoj još pripadaju milijuni Europljana, ako se suprotstave, napada poradi govora *mržnje*. U tom ozračju kvazidemokracije buja degenerativna razorna misao kojoj je glavni cilj – u EU-u uništiti kršćanski moral i tradiciju, metodama i zakonima umotanim u celofan zaštite od diskriminacije manjinskih skupina. Tobožnja ugroženost manjine pretvara se u najperfidniju manipulaciju ljudima pomoću sustavnoga ispiranja mozga. U tom nastojanju, *tih većina* dobiva samo prijezir i kavansko vrijeđanje. Uvijek se iznova koristi stara mantra kako su Nijemci uništavali manjinu Židova. Činjenica je da se to događalo, ali iz posve drugih razloga.

Kad se pogledaju stvarne činjenice, mnoge države kolaborirale su s nacizmom: Francuska, Slovačka, Mađarska, Bugarska, Norveška, Švedska (isporukom čelika) i druge.

Svima je sve zaboravljeno i oprošteno; nikome se to ne stavlja kao uteg na povijesnu vagu, samo Hrvatskoj nije.

Činjenice o opstanku hrvatske države pod pritiskom fašističke Italije i nacističke Njemačke platila je Hrvatska s gotovo pola milijuna žrtava, otprilike najviše od svih zemalja ako se uzme omjer stanovnika i žrtava.

Isto je tako i nakon Domovinskoga rata, 1991. – 1998., Hrvatska stavljena u inverznu situaciju: njeni branitelji suđeni su u Haagu, napadači – četnici – iz Srbije pušteni su i zasjedaju u srbijanskoj Skupštini. Njihova lica pokazuju se bez straha, s bijesom, prijetu Hrvatskoj i mijesaju se u unutarne političko stanje, sve pod izlikom zaštite srpske manjine. Ta ista manjina ima više zastupnika u Hrvatskom saboru nego cijela iseljena Hrvatska, iako je golemi nesrazmjer u brojkama.

Banalnost zla (Hannah Arendt), kao i bahatost zla koja se sve više šepuri iz Srbije u raznim oblicima, pa i podržavanjem četničkih skupina u Hrvatskoj, imaju vrhunac u apсурnom zakonu po kojem Srbija može uhititi hrvatske branitelje koji su branili vlastitu domovinu od srpske soldateske u Domovinskom ratu. U tome najveću krivnju snosi hrvatska zakonodavna i izvršna vlast.

Sva su ova zbivanja stvorila jednu potkulturu, *supculturu*, u europskim okvirima, koja je vjerojatno na rubu mnogo većega sukoba s nadolazećim Istokom, milijunima useljenika koji su, tradicijski, vjerski i ustrojbeno, jači od ostarjele, bogate i nekada moćne Europe kolonijalnih sila.

Možda će Hrvatska opet biti *antemurale cristianitatis*. O tome se može i treba razmišljati.

Kronika kulturnih događanja u Mostaru srpanj – kolovoz 2017.

1. 7. Otvorena tradicionalna kulturna manifestacija Mostarsko ljeto, predstavom *Brašno u venama*, u koprodukciji Teatra SARTR i Scene MESS. Predstava je odigrana u Narodnom pozorištu Mostar.

2. 7. U Narodnom pozorištu, u sklopu *Mostarskog ljeta*, koncert zbora *Pantonima*, dobitnika prestižne nagrade *Kultura za mir* u Parizu koju dodjeljuju zaklade *Chirac* i *Kultura i različitost*.

2. 7. U Vladičanskom dvoru u Mostaru predstavljena knjiga *Preko praga*, autora vladike zahumsko-hercegovačkog i primorskog Grigorija. O knjizi su govorili akademik Enes Karić, književnik i profesor iz Sarajeva, leksikograf i pisac Vlaho Bogišić iz Zagreba, Dragan Kovač, liječnik i književnik iz Trebinja, autor vladika Grigorije i moderatorica Sanna Bjelica Šagovnović, novinarka. Knjiga je iz tiska izašla u travnju iz beogradske kuće *Laguna*. Za samo dva mjeseca, doživjela je svoje četvrto izdanje. Sam vladika Grigorije je na predstavljanju rekao da ova knjiga na jedan način predstavlja njegov vapaj ispoštovati različitosti naroda u Hercegovini, koje su dobre i koje ne treba potirati.

4. 7. U Galeriji kraljice Katarine otvorena godišnja izložba *Collegium Artisticum 2017 – Arhitektura*. Godišnja izložba *Collegium Artisticum*, s više od pedeset godina tradicije predstavlja smotru najznačajnijih djela bosanskohercegovačke arhitekture u jednoj godini. Na izložbi su predstavljena 32 najznačajnija ostvarenja iz područja arhitekture u BiH u 2017.

4. 7. – 8. 7. U sklopu Mostarskog ljeta održana likovna kolonija pod nazivom *Ostajte ovdje*, u organizaciji Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva *Prosvjeta* Mostar na više lokacija (Rujište, Stolac, Centar za kulturu). Otvorenje je upriličeno u Centru za kulturu, a zadnjeg dana radovi su izloženi u galerijskom prostoru Ćorovića kuće.

5. 7. Upriličena večer s akademikom Abdulahom Sidranom. Bila je to prigoda da mostarska publika upozna jednog od najzanimljivijih predstavnika bosanskohercegovačke književne scene. Domaćin večeri bio je Rasim Prguda, ravnatelj Narodne biblioteke Mostar, a moderatorica – Anisa Husnić, dok je za glazbeni dio programa bio zadužen Adnan Pajević. Druženje s akademikom upriličeno je u Centru za kulturu u sklopu manifestacije *Mostarsko ljeto 2017*.

6. 7. U sklopu Mostarskog ljeta, u Centru za kulturu promovirana fotomonografija *Bosna i Hercegovina – Očima ljubavi*, autora Samira Sinanovića. O knjizi su, uz autora, govorili: Esad Duraković i Esad Lukač, a moderatorica je bila Bea Balta Manjgo. U glazbenom dijelu programa sudjelovao su zbor *Mostarske kiše* i Neno Murić. Fotomonografija prati tok pet velikih rijeka: Une, Vrbasa, Bosne, Drine i Neretve.

7. 7. U Narodnom pozorištu Mostar, u sklopu Mostarskog ljeta, nastupilo je Kulturno-umjetničko društvo *Nekem* iz turske Burse, u organizaciji Instituta *Yunus Emre* iz Mostara. Društvo ima 37 članova, a mostarskoj publici su predstavili tradicionalne turske plesove.

7. 7. Na ljetnoj sceni HD Kosača koncert *Bad Blues Band Bulevar acoustica*, jednoga od najdugovječnijih mostarskih bendova, iza kojeg stoji kulturni mostarski gitarist i pjevač Željko Martinović.

8. 7. U Narodnom pozorištu Mostar, u sklopu Mostarskog ljeta, otvorena izložba fotografija pod nazivom *Rohingya*, autora Davida Verberckta. Mostarska publika mogla je vidjeti 49 fotografija pripadnika muslimanske etničke manjine Rohingya koji nastanjuju Mianmar, Bangladeš, Pakistan, Indiju, Tajland, Indoneziju, Maleziju i regiju Jugoistočne Azije, a koji se danas smatraju najugroženijim etničkim manjinama u svijetu.

11. 7. U Centru za kulturu, u sklopu Mostarskog ljeta, otvorena izložba fotografija *Kad je vrijeme stalo*, autora Muje Begića i akademskog produkt dizajnera Edisa Vojića. Izložba se održava u povodu obilježavanja godišnjice genocida u Srebrenici, a prikazuje osobne predmete žrtava pronađene u masovnim grobnicama uz žrtve.

13. 7. U organizaciji Galerije *Aluminij* otvorena izložba jednog od najznačajnijih imena bosanskohercegovačkog slikarstva današnjice ekspresionista Adina Hebiba koji, nakon 15 godina, izlaže u rodnom gradu. Predstavljen je njegov izvanredni likovni postav pod imenom *Most kao život*, a riječ je o izboru iz dva posebno vrijedna ciklusa: *Most i Bog ne daje križ onome tko ga ne može nositi*. O izložbi je govorio akademik Josip Muselimović koji ju je ocijenio velikim kulturnim događajem u gradu, uputivši čestitke Galeriji na organizaciji.

Ciklus nadahnut Starim mostom i ciklus koji svoju priču crpi iz snažnih poruka Biblije i Kur'ána, satkanih u znamen križa koji je iskušenjem i putom iskupljenja, izvrsna je Hebibova povratnička izložba u rodnom gradu, izjavio je Darko Juka, direktor Odjela korporativnih komunikacija i marketinga *Aluminija*, naglasivši kako mu je iznimna čast da je autor za izložbeni postav odabrao upravo Galeriju *Aluminij*. Uz ovu izložbu, u *Aluminijevoj* se galeriji predstavila i Hebibova kćerka Mia s unikatnim nakitom koji dizajnira u New Yorku.

13. 7. Na pozornici velike dvorane HD Kosača održana tribina *Medijska kultura ili kultura medijske manipulacije*. Gosti panelisti bili su Nino Raspudić, hrvatski filozof, književnik, književni kritičar, prevoditelj i politički analitičar, te Ivan Šušnjara, analitičar, kolumnist, vlasnik portala *Poskok.info*. Moderator programa bio je Vlatko Marinović. Razgovaralo se o aktualnim temama i pokušalo postaviti dijagnozu medija u BiH, „gradu slučaju“ ili „države slučaja“ i svih ostalih slučajeva. Sugovornici su raspravljali i o javnim medijima koji su kreatori iskrivljene slike stvarnosti, poticatelji stalnih društveno-političkih podjela, te čuvari državotvorne iluzije.

13. 7. U MC *Pavarotti* koncert kamernog zbora *Jip*, pod nazivom – *I ja poštujem zid*. Zbor je utemeljen 2013. u Utrechtu, Nizozemska. Razvijao se pod vodstvom braće i dirigenata Jonathana i Imrea Ploega, čija početna slova imena i prezimena čine akronim *Jip*. Zbor glazbom ukazuje na teške i aktualne društvene teme, a u svojem osmom glazbenom ciklusu pod nazivom *I ja postajem zid*, fokusiraju se na glazbu i kulturu zemalja bivše Jugoslavije.

13. 7. U Centru za kulturu, u sklopu Mostarskog ljeta, otvorena izložba akvarela pod nazivom *Nekadašnji Mostar*, autora Miodraga Milićevića, na kojoj je predstavljeno 80 radova.

13. 7. Noćna izložba kreativaca u organizaciji udruga *Moje zlatne ruke i Očima kreativaca*, na platou Mepas Malla. Posjetitelji su se do ponoći mogli družiti s kreativcima i kupovati njihove unikatne radove.

13. 7. Na ljetnoj pozornici HD Kosača, koncert grupe *Artan Lili, noise-pop* senzacije iz Beograda, jednoga od najvećih imena koja su se pojavila na regionalnoj sceni zadnjih godina.

17. 7. U Pozorišnoj kavani u Mostaru promovirana zbirka poezije pod nazivom *Još uvijek vjerujem* autorice Sanele Čapelj.

17. 7. – 21. 7. Dani turskog filma u Narodnom pozorištu i Yunus Emre institutu, a u sklopu Mostarskoga ljeta 2017.

19. 7. U centru za kulturu promocija knjige *Mostarski bez muke – za sve uzraste*, autora Džemala Rajlevića. Uz autora, o knjizi su govorili: Nada Dalipagić, odvjetnica i recenzentica knjige, prof. dr. Amir Pašić, Zlatan Buljko, Hamica Ramić i Smail Vilić.

21. 7. – 22. 7. 15. izdanje Mostar blues & rock festivala pod sloganom – *Playing for Peace, Bringing the Love*. Prve večeri na pozornicu su izašli *Mostar Rock School bend*, potom Jane Lee Hooker te Kepa i *Free Spirits*. Druga noć pripala je britanskom *Mike Clark* bendu, potom domaćim snagama i sastavu *Malter Ego*, a *Kojoti* su stigli kao šlag na kraju. Festival je održan u MC *Pavarotti*, a prigodnim detaljima oko pozornice u *Pavarotti* centru željeli su se prisjetiti Woodstocka od kojeg je prošlo pedeset godina.

22. 7. U sklopu Mostarskog ljeta, izvedena nova monodrama *BH Stend-Drp Tragedy* Josipa Pejakovića. Josip Pejaković, jedan od najvećih bh glumaca i prvak Drame Narodnog pozorišta Sarajevo u Mostar je došao s monodramom koju je napravio, kako kaže, kao svojevrstan doprinos pomami *stand up* komedija. Ostao je vjeran svom prepoznatljivom stilu kad govori o našoj svakodnevnici, o aktualnoj društveno- političkoj situaciji u BiH, ali za razliku od prethodnih predstava u kojima je glumio različite likove, u ovoj monodrami govori o sebi.

24. 7. U *Yunus Emre institutu* u Mostaru, u sklopu manifestacije *Mostarsko ljetno 2017.*, održan mini koncert na instrumentu neć Sandina Šahinovića iz Visokog. Šahinović je govorio i o instrumentu, njegovoj uporabi i značenju. Najstariji primjerak ovog instrumenta star oko 4800 godina nalazi se u SAD-u, u Muzeju Sveučilišta Philadelphia.

27. 7. – 28. 7. U bašti Ćorovića kuće organizirane tradicionalne *Večeri mladih pjesnika*, u organizaciji SPKD-a *Prosvjeta* Mostar, kojima se želi mladim ljudima Mostara, BiH i regije pružiti prilika da pokažu što znaju i umiju, a organizirane su u sklopu manifestacije *Mostarsko ljetno 2017*.

29. 7. U Centru za kulturu, u sklopu Mostarskog ljeta, promovirana knjiga *Mostarski liskaluci*, koju je uredio Zdenko Bošković. Knjiga je plod dugog interaktivnog rada na društvenim mrežama. Sredstva su prikupljena dobrovoljnim priložima Mostaraca iz cijeloga svijeta, članova grupe *Mostarski liskaluci*, a ima ih oko deset tisuća. Uz promociju knjige upriličena je posebna prateća izložba portreta-karikatura autora Miodraga Miličevića.

30. 7. U Narodnom pozorištu u Mostaru koncert Međunarodnog omladinskog kamer-nog orkestra TÜRKSÖY. Na repertoaru su bila djela svjetskih klasika, ali i jedinstvena glazbena djela iz četrnaest zemalja članica TÜRKSÖY-a, pod dirigentskim palicama Anvara Akbora iz Kazahstane i Mustafe Mehmandarova iz Azerbejdžana. Koncert je održan pod pokroviteljstvom Federalnog ministarstva obrazovanja i znanosti, Ministarstva kulture i turizma Republike Turske i Veleposlanstva Republike Turske u BiH.

30. 7. Održano 451. izdanje skokova sa Starog mosta u Mostaru. Sudjelovao je 41 skakač, i to – 16 skakača na noge i 25 na glavu (lasta). U disciplini skokova na glavu (lasta) pobijedio je Lorens Listo, drugo mjesto osvojio je Ivica Domanović, dok je treći bio Muhamed Mahmić. U disciplini skokova na noge pobijedio je Igor Karić, drugoplasirani je Admir Delić, a trećeplasirani Emin Sarić. Tradicionalna manifestacija čiji su pokrovitelji i ove godine županijsko Ministarstvo turizma i Turistička zajednica HNŽ-a, zatvoreno je skokovima s bakljama.

1. 8. U sklopu Mostarskog ljeta otvorena zajednička izložba radova nastalih na likovnoj koloniji *Ostajte ovdje*, koju je organiziralo Srpsko prosvjetno i kulturno društvo (SPKD) *Prosvjeta* Mostar. Sudjelovalo je 10 mladih umjetnika koji su inspiraciju za svoje radove tražili na nekoliko lokacija. Svoja djela stvarali su na Rujištu, Stocu i Galeriji Ćorovića kuće.

5. 8. U sklopu Mostarskog ljeta, u Centru za kulturu, održana je promocija knjige *Pregled stvaralaštva u Mostaru – Prilozi iz kulturne historije*, autora Salke Šarića, glumca, lutkara, redatelja, sociologa kulture, publicista i predanog čuvara prošlosti Mostara. O knjizi su uz autora govorili. Selma Raljević, Florijan Mićković, Nedžad Maksumić i Husein Oručević. Riječ je o Šarićevoj osmoj knjizi u kojoj na jednom mjestu pokušao sakupiti sve ono što se odnosi na stvaralaštvo Mostara a do sada u publikacijama nije obrađeno, te na 480 stranica nalazimo mnoštvo zanimljivih informacija.

8. 8. U sklopu Mostarskog ljeta, u Centru za kulturu, održana promocija *Izabranih djela* Hivzije Hasandedića, profesora, skupljača povijesne i rukopisne građe, poliglota, arhivista, povjesničara, literata, muzeologa, geneologa. O njegovim izabranim djelima govorili su Elvira Dilberović, federalna ministrica obrazovanja i znanosti, prof. dr. Faruk Taslidža, sveučilišni profesor, te Hadžem Hajdarević, književnik.

10. 8. U Centru za kulturu, u sklopu Mostarskog ljeta, izložba pod nazivom *Retrografika, umjetnika* Irfana Handukića.

11. 8. U sklopu Mostarskog ljeta, u dvorištu Yunus Emre instituta u Mostaru, koncert jedne od najperspektivnijih i najmlađih bh. Interpretatorica sevdaha Alme Subašić s prijateljima.

12. 8. U sklopu Mostarskog ljeta, u bašti Ćorovića kuće, održan poetsko-glazbeni program uz druženje s umjetnicima, sudionicima međunarodne karavane pjesnika i kan-

tautora *Neretvanske vedrine 2017*. Tijekom predstavljanja upriličena je i izložba slika sarajevskog umjetnika Safeta Begića pod nazivom *Bururet*.

16. 8. U sklopu *Mostarskog ljeta*, u Centru za kulturu, otvorena velika skupna izložba Udruženja umjetnika Mostar pod nazivom *Mostar u bojama ljeta*. Na izložbi je sudjelovalo oko 40 umjetnika koji dolaze iz Mostara kao i Mostaraca koji trenutno žive u zemljama EU-a. O izložbi je govorila i izložbu otvorila Alma Fazil Obad. Svoje stihove na otvorenju govorila je Vesna Oborina. Cilj izložbe je promovirati zajedništvo kroz umjetnost rekao je predstavnik Udruženja umjetnika Mostara Mustafa Baja Hadžajlić.

17. 8. U Centru za kulturu Mostar, u sklopu *Mostarskog ljeta*, otvorena izložba pod nazivom *Hamza Humo u zbirci Muzeja Hercegovine Mostar*. Predstavljen je dio bogate dokumentacije o pjesniku Hamzi Humi koja se nalazi u zbirci Muzeja Hercegovine – osobna dokumentacija pjesnika te dio dokumentarne građe koju čini velik broj autorovih rukopisnih i tiskanih materijala. Tu su razna pjesnikova pisma, razglednice, korespondencija s pjesnicima i različitim institucijama. Velik dio izložbe čine i razne fotografije pjesnika – od portreta do onih u kućnoj intimi, na poslu, ulici, u društvu s kolegama piscima. Autor izložbe je viši kustos Muzeja Hercegovina mr. Ibrahim Dizdar.

20. 8. U sklopu *Mostarskog ljeta*, u Narodnom pozorištu Mostar održan festival plesa pod nazivom *Mostar Summer Dance Fest*, kojemu je domaćin bio Plesni studio Mo Stars. Mostarska publika je uživala u 23 koreografije kojima su se predstavile plesne skupine iz čitave Bosne i Hercegovine. Plesni klubovi nastupili su u disciplinama: *show dance, jazz dance, hip hop, street show, akrobatski rock and roll, latinoamerički i standardni plesovi, etno-karakterni plesovi, suvremeni plesovi* te mostarskoj publici pokazali bogatstvo umjetnosti kroz pokrete tijela i posebne koreografije.

20. 8. Upriličena izložba odnosno *performance* – arhitektonska radionica za djecu i mladež u organizaciji Centra za arhitekturu, dijalog i umjetnost ADA centar. Izložba je organizirana u okviru manifestacije *Mostarsko ljeto 2017.*, u Centru za kulturu.

24. 8. U suradnji s udrugama *Moje zlatne ruke* i *Očima kreativaca*, na platou ispred *Mepas Malla* priređena izložba kreativaca.

26. 8. U Pozorištu lutaka u Mostaru otvoren *Prestige Chamber Music Festival*, festival komorne glazbe u regiji. Festival se sastojao od tri koncerta u tri različita grada, a u organizaciji Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu i *Manhattan String Quarteta* iz New Yorka. U Mostaru je nastupio *Manhattan String Quartet*, a sa sobom su doveli gudački kvartet koji čine studenti renomiranog Sveučilišta *Princeton*. Ovim iznimnim glazbenicima priključili su se suradnici i studenti Muzičke akademije u Sarajevu.

26. 8. Koncert benda *Divanhana* na platou ispod Starog mosta, čime je zatvorena manifestacija *Mostarsko ljeto 2017*.

28. 8. U Hrvatskome domu hercega Stjepana Kosače održana Svečana akademija u povodu 24. obljetnice HR Herceg-Bosne. Tom prigodom predstavljeno je i troknjižje autora dr. sc. Jadranka Plića – *Prilozi za povijest Hrvatske Republike Herceg-Bosne*. Knjigu su predstavili: Vladimir Šoljić, predsjednik Glavnoga vijeća HZ HB, Željko Raguž, ravnatelj Dokumentacijskog centra Domovinskog rata u BiH, dr. Ante Nazor, ravnatelj Dokumentacijskog centra Domovinskog rata RH i povjesničar dr. Mladen Ančić, profesor Sveučilišta u Mostaru.

HT ERONET

Tiskanje ovog broja omogućio: HT ERONET